भाषा आयोगको

वार्षिक प्रतिवेदन

(आठौं)

(२०८० साउनदेखि २०८१ असार मसान्तसम्म)

भाषा आयोग

शङ्खमूल, काठमाडौं

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (आठौं)

प्रकाशकः भाषा आयोग

शङ्खमूल, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. : ०१-५२४२०४६, ५२४२२३१/२३३, ५२४२५३२/५३४

इमेलः language.commission2016@gmail.com

वेबसाइटः www.languagecommission.gov.np

सर्वाधिकार © भाषा आयोग

भाषा आयोग

(नेपालको संविधानको धारा २८७ अनुसार गठित)

शङ्खमूल, काठमाडौं

प.सं. ०८१/८२

च. नं. ११९

मितिः २०८१/०५/१९

ने.सं. ११४४ गलाथ्व, १ बुधबार

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू,

राष्ट्रपतिको कार्यालय,

शीतलनिवास, काठमाडौं ।

विषयः वार्षिक प्रतिवेदन।

नेपालको संविधानको धारा २८७ (६) एवम् धारा ७ (३) तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा (३) अनुसार भाषा आयोगले आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा सम्पादन गरेका कार्य एवम् भाषासम्बन्धी सवालहरूको सम्बोधनका लागि सिफारिससहितको प्रतिवेदन भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा (२१) बमोजिम यसैसाथ संलग्न गरी पेस गरेको छु ।

भवदीय

डॉ. गोपाल ठाकुर

अध्यक्ष

फोन नं. ०१-५२४२२३३, ०१-५२४२५३४, ०१-५२४२०४६

इमेल : languagecommission2016@gmail.com वेबसाइट : www.languagecommission.gov.np

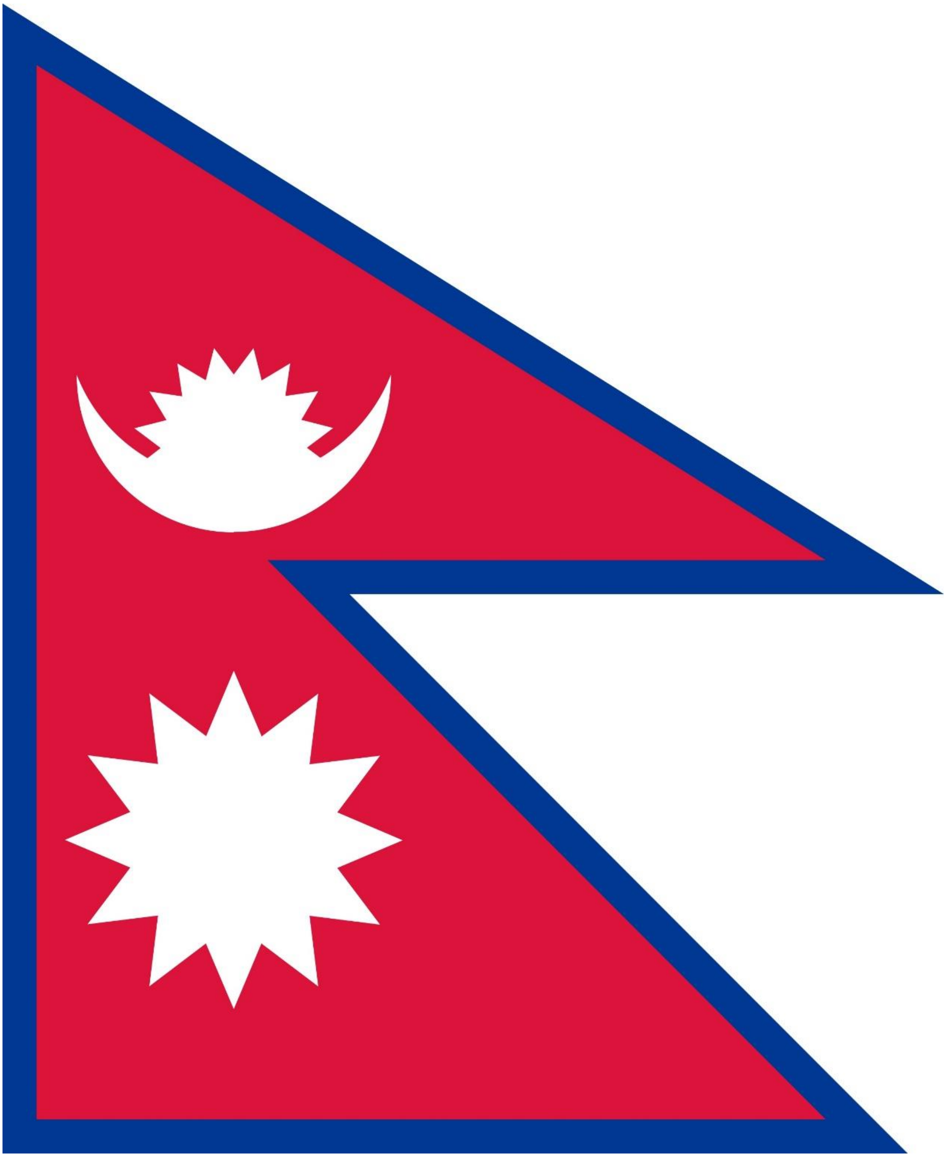

नेपालको राष्ट्रिय गान

सयौं थुँगा फूलका हामी एउटै माला नेपाली
सार्वभौम भई फैलिएका मेची–महाकाली।

प्रकृतिका कोटिकोटि सम्पदाको आँचल
वीरहरूका रगतले, स्वतन्त्र र अटल।

ज्ञानभूमि शान्तिभूमि तराई, पहाड, हिमाल
अखण्ड यो प्यारो हाम्रो मातृभूमि नेपाल।

बहुल जाति, भाषा, धर्म, संस्कृति छन् विशाल
अग्रगामी राष्ट्र हाम्रो, जय जय नेपाल।

सम्मानननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (आठौं) पेस गर्नुहुँदै आयोगका अध्यक्षज्यू

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (आठौं) पेस भएपश्चात् सामूहिक तस्बिरमा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसँग माननीय मन्त्रीज्यू र भाषा आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू

भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (आठौं) पेस भएपश्चात् सामूहिक तस्बिरमा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूससँग माननीय मन्त्रीज्यू र भाषा आयोगका कर्मचारीहरू

धन्यवाद ज्ञापन

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ भाषा आयोगको लागि निकै महत्त्वपूर्ण रह्यो। यस वर्ष राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयबाट प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को प्रतिवेदनका आधारमा नेपालको भाषिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ। यसै तथ्याङ्कको आधारमा प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी २०७८ को सिफारिसमा पुनरवलोकन र संशोधन हुने सिफारिस गरिएको छ। नेपालको संविधानको धारा २८७ बमोजिम गठन भएको भाषा आयोगले ८ वर्षको कार्य अनुभव प्राप्त गरिसकेको छ।

नेपालको संविधानको धारा २८७ (६) तथा धारा ७ (३) एवम् भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ बाट निर्देशित भएर आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ। आयोगले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सञ्चालन गरेका कामकारबाहीसँग सम्बन्धित विषयमा केन्द्रित रहेर भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ अनुसार सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष यो प्रतिवेदन पेस गर्न पाउँदा अत्यन्त खुसी लागेको छ। सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट निरन्तर प्राप्त प्रेरणा र प्रोत्साहनका लागि भाषा आयोगको तर्फबाट हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु।

आयोगले सञ्चालन गरेका हरेक कार्यक्रममा सेवाग्राही र सरोकारवालाहरूको अत्यन्त उत्साहजनक सहभागिता रहँदै आएको छ। भाषाका वक्ता, भाषिक समुदाय र सहकार्य गर्ने सस्थाहरूको भाषाप्रतिको लगाव र प्रतिबद्धता उल्लेखनीय रहेको छ।

सरकारी कामकाजको भाषा छनोटका आधारहरू निर्धारण गरी आयोगबाट प्रदेशगत भाषाहरूको सिफारिस भएपछि प्रदेश र स्थानीय तहमा नयाँ चेतना र उर्जाको सञ्चार भएको अनुभूति आयोगले गरेको छ। यसको कार्यान्वयनका लागि सहजीकरणका कार्यहरू भएका छन्। भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासप्रतिको दृष्टिकोणमा सकारात्मक परिवर्तन देखिएका छन्। शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोगका सम्बन्धमा समेत जनस्तरबाट राम्रा अभ्यासहरूको थालनी भएको देखिन्छ। भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान कार्यले पनि गति प्राप्त गरेको छ। भाषा अनुगमनका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सघन संयन्त्र निर्माण गर्नु पर्ने आवश्यकताबोध भएको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा सङ्कलन गरी प्रकाशित भाषिक तथ्याङ्कको थप विश्लेषण र समीक्षा आवश्यक नै छ। यसका अलावा नेपालमा बोलिने भाषाहरूको बृहत् भाषिक सर्वेक्षण जरूरी देखिएको छ। वक्ता सङ्ख्या अत्यन्त न्यून भएका भाषाको पुस्तान्तरण र

जीवन्तता आयोगको पहिलो प्राथमिकता हुन गएको छ। आयोगले भाषासम्बन्धी संरचनागत योजना, स्तरगत योजना र भाषा आर्जन योजना निर्माणका लागि विस्तृत तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न भाषिक सर्वेक्षणले अवश्य सघाउ पुग्नेछ। आयोगबाट आ.व. २०७८/७९ मा स्वीकृत दोस्रो पाँच वर्षको रणनीतिक मार्गचित्र (आ.व.२०७८/७९ देखि २०८२/८३) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

आयोगका लागि निर्दिष्ट गरिएका कार्यहरू सम्पादन गर्न राष्ट्रपतिको कार्यालय, उपराष्ट्रपतिको कार्यालय एवम् प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयबाट महत्त्वपूर्ण सहयोग र प्रेरणा प्राप्त भएको छ। माननीय संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रीज्यू, माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यू, माननीय सांसदज्यूहरू, राष्ट्रिय योजना आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू, सम्बद्ध मन्त्रालयका सचिवज्यूहरू र कर्मचारी साथीहरूबाट निरन्तर सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ। भाषा आयोगको तर्फबाट म उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु।

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र तथा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रका कर्मचारी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। बागमती प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषा ऐन, २०८० पारित गरी कार्यान्वयनमा गएकोमा बागमती प्रदेश सरकारलाई विशेष धन्यवाद प्रकट गर्दछु।प्रदेश तहमा माननीय प्रदेश प्रमुखज्यूहरू, माननीय मुख्यमन्त्रीज्यूहरू, माननीय मन्त्रीज्यूहरू एवम् माननीय सांसदज्यूहरू, सचिवज्यूहरू तथा कर्मचारी साथीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।नेपाल नगरपालिका सङ्घ एवम् गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घका पदाधिकारीज्यूहरूका साथै आयोगको काममा सहकार्य गर्नुहुने नगरपालिकाका प्रमुख/ उपप्रमुखज्यूहरू तथा गाउँपालिकाका अध्यक्ष/उपाध्यक्षज्यूहरू एवम् पदाधिकारी तथा कर्मचारी साथीहरूलाई आयोगको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु।

आयोगको हरेक काममा सहयोग गर्नु हुने नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, विश्वविद्यालयहरू, काठमाडौं स्कुल अफ ल, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, प्रेस काउन्सिल नेपाल, त्रि.वि. भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.नेपाली केन्द्रीय विभाग, शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र तथा क्याम्पसहरू, नेपाल आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति महासङ्घ तथा राष्ट्रिय बहिरा महासङ्घका पदाधिकारीज्यूहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु।

आयोगको काममा सहकार्य गर्नु हुने युनेस्को, युनिसेफ, युएनडिपी, भिएसओ नेपाल, ब्रिटिस काउन्सिल, वर्ल्ड एजुकेसन एवम् भाषासित सम्बन्धित सङ्घसंस्थाहरू, भाषावैज्ञानिकहरू, भाषाविज्ञहरू तथा अनुसन्धाताहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु।

भाषा आयोगलाई मार्गदर्शन गर्दै आउनु भएका आदरणीय सल्लाहकारज्यूहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। यो प्रतिवेदन तयारी कार्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नु हुने आयोगका सदस्यज्यूहरू मा. उषा हमाल, मा. डा. अमरराज गिरी, मा. कृष्णप्रसाद न्यौपाने, मा. मातृकाप्रसाद पोखरेल, मा. गोपालजी प्रसाद सर्राफ, मा. डा. पुष्करराज भट्ट र मा.सुरेश मानन्धरप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। आयोगका का.मु.सचिव डा.लोकबहादुर लोप्चनले यस प्रतिवेदनको लेखन तथा भाषा सम्पादन कार्यमा पुर्याउनु भएको उल्लेखनीय योगदानका लागि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। प्रतिवेदन लेखन कार्यमा मिहिनेतसाथ काम गर्नुहुने आयोगका उपसचिवहरू श्री गोविन्दप्रसाद अधिकारी, श्री रमा अर्याल पन्थी, श्री कमला पाण्डे र श्री तारानाथ निरौलालाई हार्दिक धन्यवाद दिन्छु। साथै लेखा अधिकृत श्री कृष्णप्रसाद खनाल, शाखा अधिकृतहरू श्री रमेशकुमार भट्टराई, श्री जगदीश्वर पराजुली, श्री निर्मलकुमार राई, ई. सन्तोष पोखरेल, श्री गोविन्दप्रसाद कण्डेल, श्री इन्दिरा पन्त, कानुन अधिकृत श्री पुनम काफ्ले, श्री शैलेन्द्रबहादुर थापा, लेखापाल श्री स्वश्रम शर्मालाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

कम्प्युटर अपरेटर श्री भूपेन्द्रप्रसाद जोशी र प्राविधिक सहायक श्री राजन पाण्डेका साथै भण्डार शाखाका प्रा.स. श्री बालविक्रम राई प्रतिवेदन तयारी कार्यमा सहयोग गर्नुहुने आयोगका कर्मचारी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु।

धन्यवाद !

डॉ. गोपाल ठाकुर
अध्यक्ष

२०८१ साल भदौ १९ गते बुधबार

सङ्केत सूची

आ.व.	आर्थिक वर्ष
ई.	ईन्जिनियर
क.अ.	कम्प्युटर अपरेटर
का.अ.	कानुन अधिकृत
का.मु.	कायममुकायम
का.स.	कार्यालय सहयोगी
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
ख.शी.नं.	खर्च शीर्षक नम्बर
गा.पा.	गाउँपालिका
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
न.पा.	नगरपालिका
ना.सु.	नायब सुब्बा
पु.स.	पुस्तकालय सहायक
प्रा.स.	प्राविधिक सहायक
ब.उ.शी.नं.	बजेट उपशीर्षक नम्बर
ब.शी.नं.	बजेट शीर्षक नम्बर
रा.प.अनं.प्र.	राजपत्र अनङ्कित प्रथम
रा.प.तृ.	राजपत्राङ्कित तृतीय
रा.प.द्वि.	राजपत्राङ्कित द्वितीय
रा.प.प्र.	राजपत्राङ्कित प्रथम
ले.अ.	लेखा अधिकृत
ले.पा.	लेखापाल
शा.अ.	शाखा अधिकृत
शि.प्र.	शिक्षा प्रशासन

विषय सूची

धन्यवाद ज्ञापन

सङ्केत सूची

विषय सूची

तालिका सूची

चित्र सूची

प्रतिवेदनको सारांश

परिच्छेद : एक..१

आयोगको गठन तथा कार्यदिश..१

१.१ भाषा आयोगको संवैधानिक व्यवस्था.. २

१.२ भाषा आयोगका काम, कर्तव्य र अधिकार.. २

१.३ भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र..४

१.३.१ नीतिगत कार्य..४

१.३.२ नियमनसम्बन्धी कार्य ४

१.३.३ समन्वयसम्बन्धी कार्य..४

१.३.४ अनुगमन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य ४

१.३.५ सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य ५

१.३.६ अनुसन्धानमूलक कार्य ५

१.३.७ दैनिक प्रशासन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य..५

१.४ भाषा आयोगको गठन.. ६

१.५ भाषा आयोगको सचिवालयको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन...................................... ६

१.५.१ आयोगको सचिवालय.. ७

१.५.२ प्रशासन तथा मानव संसाधन विकास शाखा ७

१.५.३ योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा.. ९

१.५.४ मातृभाषा शिक्षा शाखा १०

१.५.५ भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा... १०

१.५.६ अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा ११
१.५.७ भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखा १२
१.६ भाषा आयोगको कार्यसम्पादन प्रक्रिया १२
१.६.१ निर्णय तथा कार्यान्वयन प्रक्रिया १२
१.६.२ आयोगका अवसर १३
१.६.३ आयोगका चुनौतीहरू १६
परिच्छेद : दुई **२२**
नेपालमा बोलिने भाषाहरूको अवस्था **२२**
२.१ नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरू २२
२.२ नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको भाषिक परिवार २४
२.३ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरू २६
२.४ मातृभाषाहरूको प्रदेशगत विवरण ३३
२.५ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपालमा बोलिने भाषाहरू ३६
२.६ पुर्खाको भाषाअनुसार नेपालको जनसङ्ख्या ३८
परिच्छेद : तीन **३९**
आयोगबाट सम्पादित कार्यहरू **३९**
३.१ भाषा आयोगबाट आ.व. २०८०/०८१ सम्पादन भएका कार्यहरू ४०
३.२ लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण तथा संवर्धन र विकास ४१
३.२.१ लोपोन्मुख भाषाहरूको अभिलेखीकरण ४१
३.२.२ अभिलेखीकरण गरिएका भाषिक प्रतिवेदन मूल्याङ्कन ४३
३.२.३ भाषिक पुस्तान्तरणका लागि समुदायमा आधारित भाषा कक्षा सञ्चालन ४६
३.२.४ बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माण ४८
३.२.५ भाषा तथा सूचना प्रविधि ४९
३.८ यस आ.व.मा नरहेका विगतमा सञ्चालित कार्यक्रमहरू ५३
३.८.१ नेपालको भाषिक सर्वेक्षण ५३
३.८.२ समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण ५४
३.८.३ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको अध्ययन ५४
३.८.४ भाषा सर्वेक्षण तथा नक्साङ्कन कार्यक्रम ५५

३.८.५ अनुसन्धान कार्यमा सहयोग ५५
३.८.६ नेपालका लिपिको अध्ययन ५५
३.८.७ शास्त्रीय भाषाको अध्ययन ५६
३.८.८ लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन ५६
३.८.९ नेपाली साङ्केतिक भाषामा दोभासे तयारी ५६
३.८.१० भाषिक सन्देशहरूको लेखन, मूल्याङ्कन र प्रकाशन ५७
३.८.११ सञ्चार माध्यममा भाषा प्रयोगसम्बन्धी कार्यशाला ५७
परिच्छेद : चार ५९
आयोगको कार्यसित सम्बन्धित कानुनी प्रावधानहरूको सिंहावलोकन ५९
४.१ नेपालको संविधान ५९
४.२ अन्तर्राष्ट्रिय कानुनमा भाषा ६१
४.३ राष्ट्रिय नीतिमा भाषा ६३
४.३.१ राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ .... ६३
४.३.२ संस्कृति नीति, २०६८ .... ६५
४.३.३ राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ .... ६५
४.३.४ बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ .... ६६
४.४ नेपालका सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय ऐन कानुनमा भाषा ६६
४.४.१ शिक्षा ऐन, २०२८ .... ६६
४.४.२ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ .... ६६
४.४.३ बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ .... ६७
४.४.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन, २०७४ .... ६७
४.४.५ आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ .... ६८
४.४.६ मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ .... ६८
४.४.७ मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ .... ६८
४.४.८ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ .... ६९
४.४.९ मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ .... ७०
४.४.१० नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ .... ७०
४.४.११ सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ .... ७०

४.४.१२ राजनैतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०७३ .... ७०
४.४.१३ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ .... ७१
४.४.१४ अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ .... ७१
४.४.१५ जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ .... ७१
४.४.१६ उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०७५ .... ७१
४.४.१७ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ .... ७१
४.४.१८ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ .... ७२
४.४.१९ प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४ .... ७२
४.४.२० प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४ .... ७२
४.४.२१ राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७५ .... ७३
४.४.२२ नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन,२०६४ .... ७३
४.४.२३ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा भाषा ७४
४.५ भाषा आयोग र अन्य आयोगको कार्य क्षेत्रमा देखिएको भाषासम्बन्धी प्रावधान ७९
४.५.१ आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ .... ८०
४.५.२ मधेशी आयोग ऐन, २०७४ .... ८०
४.५.३ थारु आयोग ऐन, २०७४ .... ८०
४.५.४ मुस्लिम आयोग ऐन, २०७४ .... ८०
४.५.५ राष्ट्रिय समावेशी आयोग ऐन, २०७४ .... ८०
परिच्छेद : पाँचौं ८१
आयोगको आ.व.२०८०/०८१ को विनियोजित बजेट, निकासा तथा खर्च विवरण र स्रोतसाधन उपयोगको अवस्था ८१
५.१ विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च विवरण ८१
५.१.१ पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको प्रगति विवरण ८३
५.१.२ चालु खर्चको कार्यक्रमको विवरण ८५
५.२ लेखापरीक्षण र बेरुजुको अवस्था ९१
५.३ आयोगको आर्थिक तथा भौतिक स्रोत साधन र त्यसको उपयोगको अवस्था ९१
परिच्छेद : छैटौं ९४
प्रदेशस्तरमा सञ्चालित क्रियाकलापहरू ९४

६.१ कोशी प्रदेश ९४
६.१.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम ९५
६.१.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन ९६
६.१.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण ९७
६.१.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम ९८
६.१.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम ९९
६.१.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू ९९
६.२ मधेश प्रदेश १०२
६.२.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम १०२
६.२.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन १०३
६.२.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण १०४
६.२.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम १०५
६.२.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम १०५
६.२.६ भाषा आयोग, स्थानीय तहहरू र भोजपुरी प्रतिष्ठानसँगको सहकार्य १०५
६.२.७ भाषिक अनुगमन कार्यक्रम १०६
६.२.८ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू १०७
६.३ बागमती प्रदेश १०८
६.३.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम १०९
६.३.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन ११०
६.३.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण ११२
६.३.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम ११३
६.३.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम ११३
६.३.६ सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनको पहलहरू ११४
६.३.७ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू ११४
६.४ गण्डकी प्रदेश ११६
६.४.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम ११७
६.४.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन ११७
६.४.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण ११८

६.४.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम.....................................११९
६.४.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम १२०
६.४.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू...१२०
६.५ लुम्बिनी प्रदेश...१२२
६.५.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१२२
६.५.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन.....................१२३
६.५.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण १२४
६.५.४ भाषिक अध्ययन, अनुसन्धान १२५
६.५.५ भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्य १२५
६.५.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू...१२६
६.६ कर्णाली प्रदेश १२७
६.६.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१२८
६.६.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन.....................१२९
६.६.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण...................................१२९
६.६.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम.....................................१३०
६.६.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम.......................................१३१
६.६.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू...१३१
६.७ सुदूरपश्चिम प्रदेश...१३४
६.७.१ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन.....................१३५
६.७.२ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण १३६
६.७.३ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम १३७
६.७.४ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम १३७
६.७.५ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू १३७
परिच्छेद : सातौं...१४०
सिफारिस तथा सुझावहरू १४०
७.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी १४०
७.१.१ क) राष्ट्रिय भाषा नीति र कानुनी प्रबन्धको सन्दर्भः.............................१४०
७.१.१ ख) नेपालका राष्ट्रिय भाषा नीति र कानुनी प्रबन्धसम्बन्धी सिफारिसः..........१४०

७.१.२ क) तामाङ भाषा र लिपिको प्रयोग सन्दर्भः.......................................१४१
७.१.२ ख) तामाङ भाषा र लिपिको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसः १४१
७.१.३ क) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन संयन्त्रको सन्दर्भः १४२
७.१.३ ख) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि संयन्त्रसम्बन्धी सिफारिसः.. १४२
७.२ भाषाको संरक्षण र संवर्धनसम्बन्धी... १४२
७.२.१ क) नेपालका भाषाहरूको एकीकृत राष्ट्रिय अभिलेखनको सन्दर्भः............... १४२
७.२.१ ख) नेपालका भाषाहरूको एकीकृत राष्ट्रिय अभिलेखसम्बन्धी सिफारिसः.........१४३
७.२.२ क) स्थानीय तहमा भाषिक प्रोफाइल तयार गर्ने सन्दर्भः.........................१४३
७.२.२ ख) स्थानीय तहमा भाषिक प्रोफाइलसम्बन्धी सिफारिसः १४३
७.२.३ क) मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूचीकरण सन्दर्भः.....................१४४
७.२.३ ख) मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूचीसम्बन्धी सिफारिसः १४४
७.३ मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी... १४५
७.३.१ क) विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा कार्यान्वयन लागि कानुनी प्रबन्धको सन्दर्भः. १४५
७.३.१ (ख) प्रस्तावित विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०७० मा देहायबमोजिम संशोधनका लागि सिफारिसः... १४५
७.३.२ क) विद्यालय तहको शिक्षामा माध्यम र विषयका रूपमा मातृभाषाको प्रयोग सन्दर्भः...१५०
७.३.२ ख) विद्यालय तहको शिक्षामा माध्यम र विषयका रूपमा मातृभाषाको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसः..१५०
७.३.३ क) उच्च शिक्षामा मातृभाषासम्बन्धी सन्दर्भः.......................................१५१
७.३.३ ख) उच्च शिक्षामा मातृभाषासम्बन्धी सन्दर्भः.......................................१५१
७.४ भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान १५२
७.४.१ क) नेपाल र भारतको अन्तरसिमामा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र विकासको सन्दर्भः...१५२
७.४.१ ख) नेपाल र भारतको अन्तरसिमामा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र विकाससम्बन्धी सिफारिसः १५२

७.४.२ क) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारित नयाँ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानको सन्दर्भः १५६
७.४.२ ख) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारित नयाँ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानका लागि सिफारिसः १५६
७.५ भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी १५६
७.५.१ क) भाषिक यान्त्रिकीकरण र अनुवाद पद्धितको विकास सन्दर्भः १५६
७.५.१ ख) भाषिक यान्त्रिकीकरण र अनुवाद पद्धितको विकाससम्बन्धी सिफारिसः १५७
७.६ भाषा र मानव संसाधन १५७
७.६.१ क) शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि बहुभाषिक तालिम वा परामर्श प्रदान गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकास सन्दर्भः १५७
७.६.१ ख) शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि बहुभाषिक तालिम वा परामर्श प्रदान गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकाससम्बन्धी सिफारिसः १५८
७.६.२ क) ऐन कानुनको तर्जुमामा आधारित भाषा र मानव संसाधन विकासको सन्दर्भः १५९
७.६.२ क) ऐन कानुनको तर्जुमामा आधारित भाषा र मानव संसाधन विकाससम्बन्धी सिफारिसः १५९
७.८ भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी १६१
७.८.१ क) भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणको सन्दर्भः १६१
७.८.१ ख) भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी सिफारिसः १६१
७.९ भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चिततासम्बन्धी १६२
७.९.१ क) भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चितताको सन्दर्भः १६२
७.९.१ ख) भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चिततासम्बन्धी सिफारिसः १६२
७.१० आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीको व्यवस्थापनसम्बन्धी १६३
७.१०.१ क) आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीको व्यवस्थापनको सन्दर्भः १६३
७.१०.१ ख) आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीसम्बन्धी सिफारिसः १६४
७.११ अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी १६४
७.११.१ क) अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) को सन्दर्भः १६४

७.११.१ ख) अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी सिफारिसः......१६४
७.१२ भाषिक सवालहरूको सम्बोधनसम्बन्धी......१६५
७.१२.१ क) ऐतिहासिक उद्गम, थातथलोको नामकरण र भाषिक अनुवादको सन्दर्भः.१६५
७.१२.१ ख) ऐतिहासिक उद्‌गम, थातथलोको नामकरण र भाषिक अनुवादसम्बन्धीः..१६५
अनुसूचीहरू......१६७
अनुसूची १ भाषा आयोगको सङ्गठन संरचना......१६७
अनुसुची २ भाषा आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू......१६८
अनसूची ३ भाषा आयोगका सल्लाहकारज्यूहरू......१६९
अनुसूची ४ भाषा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरू......१७०
अनुसूची ५ आयोगबाट प्रकाशित प्रतिवेदन र भाषालोक प्रज्ञा पुस्तक......१७२
अनुसूची ६ आयोगको भाषाविज्ञ सूची (व्यक्तिगत र संस्थागत)......१७३
६.१ भाषाविज्ञ सूची नवीकरण......१७३
६.२ भाषाविज्ञ सूची नयाँ दर्ता......१९१
अनुसूची ६ आयोगका केही झलकहरू......१९३

तालिका सूची

तालिका १ विभिन्न जनगणनामा सूचीकृत नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्या............२३
तालिका २ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको भाषा परिवार. २५
तालिका ३ एक लाख र सोभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू........................ २७
तालिका ४ दस हजार र सोभन्दा माथि एक लाखभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू २८
तालिका ५ एक हजार र सोभन्दा माथि दस हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू ३०
तालिका ६ एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू.................................. ३१
तालिका ७ मातृभाषी जनसङ्ख्याको आधारमा प्रदेशगत भाषा सङ्ख्या........................... ३३
तालिका ८ प्रदेशगत रूपमा एक प्रतिशतभन्दा बढी वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरू ३४
तालिका ९ दोस्रो भाषाअनुसार पाँचौं क्रमसम्मका भाषाहरूको समग्र तथा प्रदेशगत अवस्था.... ३७
तालिका १० लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको अभिलेखीकरण ४२
तालिका ११ लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण र संवर्धन सम्बन्धमा हालसम्म प्रकाशन भएका सामग्रीहरू.. ४४
तालिका १२ विज्ञहरूबाट मूल्याङ्कन भई तयारी अवस्थामा रहेका सामग्रीहरू................ ४६
तालिका १३ आ.व. २०८०/८१ मा लोपोन्मुख भाषाको समुदायमा आधारित भाषाकक्षा सञ्चालनसम्बन्धी विवरण ४७
तालिका १४ बहुभाषिक भाषाकोशमा विद्युतीय प्रविष्टि भएका भाषा र शब्द सङ्ख्या........... ४९
तालिका १५ वार्षिक बजेट, निकासा र खर्च रकम ८२
तालिका १६ पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको विवरण.................................. ८३
तालिका १७ आ.व.२०८०।८१ पूँजीगत खर्च अन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण ८४
तालिका १८ आ.व.२०८०/८१ चालु खर्चअन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण ८६
तालिका १९ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम....................................... ९५
तालिका २० मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन...................... ९६
तालिका २१ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण.................................. ९७
तालिका २२ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम ९९
तालिका २३ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम ९९
तालिका २४ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१०३

तालिका २५ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................१०३
तालिका २६ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण..................................१०४
तालिका २७ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम......................................१०५
तालिका २८ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम..१०५
तालिका २९ भाषा आयोग, स्थानीय स्थानीय तहहरू र भोजपुरी प्रतिष्ठानसँगको सहकार्य.....१०६
तालिका ३० भाषिक अनुगमन कार्यहरू...१०६
तालिका ३१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१०९
तालिका ३२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................१११
तालिका ३३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण..................................११२
तालिका ३४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम......................................११३
तालिका ३५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम..११३
तालिका ३६ सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका पहलहरू...............................११४
तालिका ३७ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................११७
तालिका ३८ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................११८
तालिका ३९ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण..................................११९
तालिका ४० भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम......................................११९
तालिका ४१ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम..१२०
तालिका ४२ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१२३
तालिका ४३ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................१२४
तालिका ४४ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण..................................१२४
तालिका ४५ भाषिक अध्ययन, अनुसन्धान...१२५
तालिका ४६ भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्य..१२५
तालिका ४७ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१२८
तालिका ४८ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................१२९
तालिका ४९ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण..................................१३०
तालिका ५० भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम......................................१३०
तालिका ५१ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम..१३१
तालिका ५२ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम......................................१३५

तालिका ५३ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन......................१३५
तालिका ५४ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण...................................१३६
तालिका ५५ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम......................................१३७
तालिका ५६ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम...१३७
तालिका ५७ मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूची (वर्णानुक्रमअनुसार)...................१४४
तालिका ५८ विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०८० मा संशोधनका लागि सिफारिस..............१४५
तालिका ५९ नेपालको अन्तर्सिमामा बोलिने भाषाहरू...१५२
तालिका ६० प्रस्तावित निजामती सेवा विधेयक, २०८० मा संशोधनका लागि सिफारिस....१५९

चित्र सूची

चित्र नं. १ विभिन्न जनगणनामा सूचीकृत नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्या........... २४
चित्र नं. २ आ.व. २०८०/०८१ को वार्षिक निकासा र खर्च रकमको स्तम्भचित्र ८३
चित्र नं. ३ आ.व. २०८०/८१ को चालु खर्च वृत्तचित्र.. ९०
चित्र नं. ४ आ.व.०७९/०८० को पूँजीगत खर्चको वृत्तचित्र..................................... ९०
चित्र नं. ५ चालु तथा पूँजीगततर्फको विनियोजित रकमको वृत्तचित्र.............................. ९१

प्रतिवेदनको सारांश

भाषा आयोगको यो आठौँ वार्षिक प्रतिवेदन हो। नेपालको संविधानको धारा २८७ बमोजिम स्थापना भएको यस आयोगले नेपालको संविधान र भाषा आयोग ऐन, २०७४ बमोजिम आफ्ना कार्यहरू सम्पादन गर्दै आएको छ। आयोगलाई प्राप्त कार्यादेशका आधारमा सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधारहरू उल्लेख गरी भाषाहरूको सिफारिस गर्ने, नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि सिफारिस गर्ने, मातृभाषाहरूको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी सुझाव दिने र भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसित सम्बन्धित काम कार्यवाहीका बारेमा सिफारिस गर्ने कार्य आयोगले गर्दै आएको छ। संविधानको धारा २८७ (६) र धारा ७ (३) तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २१ मा उल्लेख भएअनुसार विगतमा आयोगले सात ओटा वार्षिक प्रतिवेदनहरू पेस गरिसकेको छ। संवैधानिक प्रावधानबमोजिम सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिसहरू संवत् २०७८ साल भाद्र २१ गते आयोगले नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गरिसकेको छ। साथै संवत् २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्कको आधारमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी पूरक सिफारिसहरू समेत सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूसमक्ष पेस गरिएको छ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार नेपालमा १२४ भाषाहरू बोलिन्छन्। आयोगले विगतमा अध्ययनका आधारमा प्रारम्भिक पहिचान गरेका रानाथारू, नार-फु, चुम (स्यार), नुब्री (लार्के), पोइके, सेर्के, मारेक याक्खा, नावा शेर्पा र क्षेत्तेली गरी थप नौ ओटा भाषाहरूमध्ये यस जनगणनामा राना थारू, नार-फु, चुम/नुब्री, पोइके, सेर्के भाषाका वक्ता सङ्ख्या समावेश भएको देखिन्छ। भाषा आयोगबाट भाषा कक्षा सञ्चालन गरिएका कम वक्ता सङ्ख्या भएका कुसुन्डा, दुरा, बाल्कुरा/बराम, तिलुङ र लुङ्खिम भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या पनि जनगणनामा उल्लेख्य देखिएको छ। नेपालमा मूलतः भारोपेली, भोट बर्मेली, आग्नेय, र द्रविड परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन्। यस्तै आफैँमा भाषा परिवारका रूपमा रहेको कुसुन्डा भाषाका वक्ता सङ्ख्या न्यून रहेको जनगणनाको तथ्याङ्कबाट स्पष्ट हुन्छ। साङ्केतिक भाषा पनि जनगणनामा सूचीकृत छ। संवत् २०७८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क प्राप्त भएसँगै भाषासम्बन्धी विवरण विश्लेषण गरिएको छ। यस

जनगणनामा सङ्कलित मातृभाषा, दोस्रो भाषा र पुर्खाको भाषासम्बन्धी तथ्याङ्कको सूक्ष्म विश्लेषण र उपयोग आवश्यक देखिएको छ।

आ.व.२०८०/८१ मा भाषासम्बन्धी कार्यक्रमगत बजेट कटौतीका कारण भाषासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुन सकेको छैन। आयोगले प्रदेश र स्थानीय तहसँग सहकार्य र केही अन्तर्क्रियात्मक कार्य गर्नमा मात्र सीमित हुन पुग्यो। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रकाशित प्रतिवेदनका आधारमा भाषाको प्रादेशिक तथा पालिकागत भाषिक तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रतिवेदन तयार भई भाषा आयोगको वेबसाइटमा प्रकाशन गरिएको छ। यस वर्ष लोपोन्मुख भाषाहरूको अभिलेखीकरण गर्ने कार्यसमेत प्रभावकारी रूपमा हुन सकेन। लोपोन्मुख भाषामा भाषा कक्षाहरू सञ्चालन हुन सकेनन्। भाषिक कार्यक्रमतर्फ बजेट शून्य हुँदा विगतमा सुरू गरिएको भाषिक सर्वेक्षण कार्यक्रम, मातृभाषाको प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन, विद्यालयमा भाषिक नक्साङ्कन, लोकवार्ता सङ्कलन, समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण, दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको अध्ययन कार्य, शास्त्रीय भाषाको अध्ययन, नेपालमा प्रचलित लिपिहरूको अध्ययन, साङ्केतिक भाषासम्बन्धी कार्यक्रम, भाषासम्बन्धी प्रचारमुखी श्रव्यदृश्य सामग्री, भाषिक इतिहास लेखन, भाषिक पाठ सङ्कलन, मातृभाषामा शिक्षाका लागि पाठ्यसामग्री निर्माण, विगतका अध्ययनहरूको प्रकाशन तथा प्रबोधीकरणलगायत कार्यक्रमहरूले आ.व. २०८०/८१ मा ठप्प हुन पुगेको छ। परिणामस्वरूप आदिवासी अन्तरराष्ट्रिय भाषा दशक (सन् २०२२ देखि २०३२) कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू पनि यस वर्षको कार्यक्रममा आयोगबाट ठोस कार्य हुन सकेन।

यस आ.व.मा स्रोतको सीमितता रहँदा पनि भाषा आयोगमा नै गण्डकी प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनलगायत भाषिक विषयमा सहजीकरणका लागि प्रादेशिक भाषाका लागि अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन भयो। दुरा भाषाका कक्षा सञ्चालनसम्बन्धी स्थलगत अनुगमन गरी दुरा विद्यार्थी समाज र सुन्दरबजार नगरपालिका, लमजुङमा समीक्षा कार्यक्रम सम्पन्न भयो। त्यसै गरी स्थानीय सूर्योदय नगरपालिकाबाट भाषा आयोगको प्राज्ञिक सहजीकरणमा लुङखिम भाषामा समुदायमा आधारित भाषा कक्षा सञ्चालन भयो।

त्यसै गरी आयोगको समन्वयमा दाङको घोराही उपमहानगरपालिकाबाट प्राप्त आर्थिक सहयोगबाट कुसुन्डा भाषामा चौथो चरणको कक्षा सञ्चालन भयो।

आयोगसमक्ष विभिन्न निकाय र संस्थाबाट माग भई आएकोमा भाषिक राय परामर्श दिइएको छ। जनगणनाको भाषिक तथ्याङ्क प्रकाशनका सन्दर्भमा विभिन्न भाषिक समुदाय र राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयसँग अन्तरक्रिया गरिनुका साथै राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको सहकार्यमा आयोगमा जनगणनाको भाषिक तथ्याङ्क विश्लेषणसमेत गरिएको छ। यस आ.व.मा कार्यक्रमतर्फ शून्य बजेटका बाबजुद पनि आयोगको पहलमा विभिन्न सरकार, सङ्घसंस्था एवम् सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्य र समन्वयमा भाषासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् ।

सङ्घीय संरचनामा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषासम्बद्ध नीति निर्माण, कानुन तर्जुमा, भाषाको अध्ययन तथा विकासका लागि संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने कार्य भने सुरुवात भएको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भाषा आयोगका लागि पूँजीगत खर्च रु.११,००,०००.०० मध्ये खर्च रु.१०,९३,७६६.५५ र चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत रु.५,१६, ००,०००.०० विनियोजित रकम मध्ये रु. ४,७४,९०,१३४.३६ निकासा भई खर्च भएको छ भने अर्थ बजेट तर्फ रु. ३९,४८,९४०.०० निकासा भई सोही बमोजिमको रकम खर्च भएको छ। उक्त विनियोजित रकम खर्च गर्ने क्रममा मौजुदा आर्थिक ऐन, नियमावली, कार्यविधि तथा स्वीकृत कार्यक्रम तथा खर्चका आधारहरूको परिपालना गरिएको छ।

आयोगबाट नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गरिएका सिफारिसहरू आंशिक रूपमा मात्रै कार्यान्वयनमा आएको अवस्था छ। धेरै सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर देखिएको छ। कतिपय स्थानीय तहले आयोगले गरेका सिफारिसहरूलाई जानकारीमा नलिई नेपालको संविधान, मौजुदा ऐन, कानुनको समेत अवज्ञा हुने गरी विद्यालयहरूमा प्रारम्भिक कक्षादेखि नै अङ्ग्रेजी माध्यमको शिक्षा लागू गरेको देखिन्छ।

यसका बाबजुद मातृभाषाका वक्ताहरूले आफ्नो भाषाप्रति चासो राख्ने प्रवृत्ति बढेको छ। सरकारी कामकाजमा मातृभाषाको प्रयोगप्रति भाषिक समुदाय जागरुक देखिन थालेका

छन्। आयोगले गरेका सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिसहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन प्रदेश स्तरमा ऐन तर्जुमा गर्ने कार्य सुरु हुन थालेका छन्। मातृभाषी समुदायको पहलमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा उपलब्ध गराउन शिक्षण सिकाइ कार्य सुरु भएका छन्। भाषा आयोगले सङ्घ, संस्था, प्रतिष्ठान तथा स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी नेपालका विभिन्न भाषाहरूको संरक्षण तथा विकासका कार्य गर्दै आएको छ। समुदाय आफैं जागरुक भई मातृभाषाको उन्नयनका लागि भाषा सिकाइ कक्षा समेत सञ्चालन गर्न थालेका छन्।

आयोगलाई प्राप्त कार्यादेश पूरा गर्न भाषाका वक्ता, भाषिक समुदाय, भाषावैज्ञानिक, अनुसन्धाता, सेवा प्रवाहमा संलग्न निकाय तथा सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रिया र छलफलबाट प्राप्त पृष्ठपोषण एवम् अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा नेपालको संविधानको धारा २८७ (६), धारा ७ (३) तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ एवम् दफा २१ बमोजिम आ.व. २०८०/८१ मा आयोगबाट सम्पादन भएका काम कार्यवाहीसित सम्बन्धित तपसिल बमोजिमका सिफारिस र सुझावहरू सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष आयोगले पेस गरेको छः

१. सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी

क) नेपालका राष्ट्रिय भाषा नीति र कानुनी प्रबन्धसम्बन्धी सिफारिसः सङ्घीय सरकार, ६ वटै प्रदेश (कोशी, मधेश, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम) सरकारहरू एवम् बाँकी ७४७ वटा स्थानीय तहहरूमा तत्काल भाषा नीति तथा भाषा ऐन तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन गर्नुका साथै थप नियमावली, मापदण्ड र कार्यविधिहरू बनाई यथाशीघ्र लागू गर्नुपर्ने।

ख) तामाङ भाषा र लिपिको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसः सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहअन्तर्गतका निकायहरू र तामाङ समुदायको जाति/भाषिक संस्था (नेपाल तामाङ घेदुङसहित तामाङ जाति/तामाङ भाषासम्बन्धी अन्य संस्था भएमा सोसमेत) बीचको सहमतिमा प्रचलित तामाङ भाषा र तामाङ भाषाको लेखनमा प्रयोग भइआएका तामयीग, देवनागरी र परम्परागत सम्भोटा लिपिहरूमध्ये तामाङ भाषाको प्रयोग क्षेत्र, प्रयोजन र कार्य विशेषका आधारमा कुनै एक वा एकभन्दा बढी लिपिहरूको छनोट गरी प्रयोग गर्न सकिने हुँदा सोहीबमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट गर्नुपर्ने।

ग) तामाङ भाषा विषय पठनपाठनसम्बन्धीः पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट देवनागरी र सम्भोटा लिपिमा आधारित तामाङ मातृभाषा विषयको पाठ्यपुस्तक लेखन र प्रकाशन भई कार्यान्वयन हुनाका साथै ताहाँबाट अनुमति प्राप्त गरी तामयीग लिपिमा आधारित तामाङ मातृभाषा विषयको पूरक पाठ्यसामग्री समेत लेखन र प्रकाशन भई कार्यान्वयन भएको देखिएको हुँदा उक्त भाषाको लेखनमा प्रयोग हुँदै आएका लिपिहरूको कार्यान्वयन गर्न गराउनुपर्ने।

घ) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि संयन्त्रसम्बन्धी सिफारिसः सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषा कार्यान्वयनका लागि महाशाखा, शाखा र इकाइ गठन गरेर केन्द्रदेखि वडा तहसम्म सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि पूर्व आधार तयार गर्ने कार्य अविलम्ब गरिनुपर्ने।

२. भाषाको संरक्षण र संवर्धनसम्बन्धी

क) नेपालका भाषाहरूको एकीकृत राष्ट्रिय अभिलेखनसम्बन्धी सिफारिसः नेपाल सरकारले तत्काल राष्ट्रिय भाषिक अभिलेखालय स्थापना गरेर भाषासम्बन्धी एकीकृत अभिलेखालय स्थापना गरेर कार्य प्रारम्भ गर्नुपर्ने।

ख) स्थानीय तहमा भाषिक प्रोफाइलसम्बन्धी सिफारिसः नेपालमा बोलिने भाषाहरूको स्थानीय तहगत भाषिक सर्वेक्षण गरी प्रत्येक स्थानीय तहको भाषिक प्रोफाइल वा पार्श्वचिगत्र तयार गर्नुपर्ने। यसका लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय योजना आयोगमा नेपालको बृहत भाषिक सर्वेक्षणको आयोजना स्वीकृत गराई भाषा आयोगमार्फत् दीर्घकालीन योजनाका रूपमा स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा नेपालको भाषिक सर्वेक्षण र स्थानीय तहहरूको भाषिक प्रोफाइल तयार गरी प्रकाशन र सार्वजनिकीरण गरिनुपर्ने।

ख) मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूचीकरणसम्बन्धी सिफारिसः

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना (२०७८), मधेशी आयोगको नेपालमा मधेशी समुदायको थर सूचीकरण अध्ययन प्रतिवेदन (२०७८) तथा भाषा आयोगबाट भएका अध्ययन अनुसन्धानहरू (२०७३-२०८१) समेतबाट प्राप्त भाषिक तथ्याङ्क र विवरणको आधारमा मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू २९ भाषाहरू सूचीकृत गरिनुपर्ने।

३. मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी

३.१ प्रस्तावित विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०८० मा देहायबमोजिम संशोधनका लागि सिफारिसः

क) दफा ८ शिक्षणको माध्यम भाषाः शिक्षणको माध्यम भाषा नेपाली, मातृभाषा, संस्कृत, अङ्ग्रेजी हुन सक्नेछ साथै बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाका माध्यमबाट शिक्षा उपलब्ध गराइनेछ भनी संशोधन गर्नुपर्ने।

ख) दफा ८ को उपदफा २(क) मा मूल विषयमध्ये गणित, विज्ञान र कम्प्युटर विषय अङ्ग्रेजी भाषामा अध्यापन गरिनेछ भन्ने प्रावधान हटाउनुपर्ने।

ग) दफा ४२ को उपदफा (४) **मा शिक्षकको दरबन्दी सम्बन्धी संशोधितसहित** आधारभूत तहमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षण मातृभाषी विद्यार्थी संख्याको आधारमा दरबन्दी रहनेछ। साथै उपदफा (५) मा विद्यालय तहमा मातृभाषा विषय पठनपाठनका लागि राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा मातृभाषा विषय शिक्षकको दरबन्दी व्यवस्था गर्नुपर्ने।

घ) दफा ४८ को उपदफा (३) मा **शिक्षक नियुक्ति र पदस्थापनासम्बन्धी** व्यवस्थामा मातृभाषा माध्यम र विषयका शिक्षकलाई मातृभाषी विद्यार्थीमा आधारित भई पदस्थापना गरिने प्रावधान थप गरिनुपर्ने।

ङ) दफा १४० को उपदफा (१) को खण्ड (च) मा **शिक्षासम्बन्धी जिम्मेवारीअन्तर्गत** प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, बहुभाषिक शिक्षा, खुला तथा तथा दूर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा, परम्परागत शिक्षा, आजीवन तथा निरन्तर सिकाइ, विशेष शिक्षा र समावेशी शिक्षा, मातृभाषामा शिक्षा र शैक्षिक परामर्श सेवासम्बन्धी नीति तथा राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्ने।

३.२ विद्यालय तहको शिक्षामा माध्यम र विषयका रूपमा मातृभाषाको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसहरू

क) राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०७६ संशोधनसहित) र विद्यालय तहको पाठ्यक्रम (कक्षा १-१०) मा मौजुदा स्थानीय विषय र मातृभाषा विषयलाई व्यवस्थापन गर्न हालको १०० पूर्णाङकलाई ५०/५० अङ्कमा वर्गीकरण गरी स्थानीय विषयलाई मातृभाषामा पठनपाठन गर्ने प्रबन्ध गरेर दुई विषयका रूपमा पठनपाठन गर्न व्यवस्था पाठ्यक्रम

विकास केन्द्र र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप र विद्यालय तहको पाठ्यक्रम संशोधन गरेर तत्काल सम्बोधन गर्नुपर्ने।

ख) त्यसैगरी विषयका रूपमा मातृभाषा विषयका पठनपाठनका लागि मौजुदा शिक्षकलाई तालिम प्रदान गर्ने र दीर्घकालमा शिक्षक दरबन्दीको प्रबन्ध गरेर मातृभाषा विषयलाई स्थानीय तहमा लागू गर्न केन्द्रबाट सहजीकरण गर्नुपर्ने।

ग) तत्काल विद्यालय शिक्षाको तल्लो तहमा पठनपाठन गर्ने शिक्षकका लागि बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी परामर्श वा तालिम प्रदान गरेर मातृभाषामा पढ्न पाउने बाल अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले जिल्ला शिक्षा तथा समन्वय इकाइलाई सोको प्रबन्ध गर्न मार्गनिर्देश गर्नुपर्ने।

३.३ उच्च शिक्षामा मातृभाषासम्बन्धी सिफारिस

क) बागमती प्रदेश विश्वविद्यालयमा नेपाल भाषा तथा संस्कृति अध्ययन विभाग तत्काल स्थापना गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने।

ख) आयोगबाट सिफारिस भएका अन्य भाषाहरूको सन्दर्भमा हालका लागि उक्त भाषाहरूलाई क्याम्पस तहहरूमा विषयका रूपमा पठनपाठन गरेर उच्चस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने।

४. भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान

४.१ नेपाल र भारतको अन्तरसिमामा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र विकाससम्बन्धी सिफारिसः आयोगबाट राष्ट्रिय जनगणना २०७८, युनेस्कोको भाषिक पार्श्वचित्र (२०२३) र भाषा आयोगबाट गरिएका अध्ययन अनुसन्धानका अतिरिक्त भाषिक सङ्घसंस्थाहरूबाट भएका अध्ययन अनुसन्धानहरू समेतको समष्टिगत अध्ययनको आधारमा नेपालको छिमेकी देशहरू चीन र भारतमा बोलिने गरेका अन्तरसिमाका भाषाका रूपमा सूचीकृत गरिएका ३० भाषाहरूमा सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र छिमेकी देशहरूको साझेदारी र सहकार्यमा थप अध्ययन, अनुसन्धान र विकास गर्नुपर्ने।

४.२ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारित नयाँ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानका लागि सिफारिसः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार थप नयाँ १३ वटा मातृभाषाहरूको समाजभाषावैज्ञानिक र भाषावैज्ञानिक अध्ययन गरिनुपर्नेः ती भाषाहरू क्रमशः १) भोटे २)

लोवा ३) चुम/नुब्री ४) वारागुङवा ५) नार-फु ६) रानाथारू ७) मुगाली ८) तिछुरोङ ९) पोइके १०) साद्री ११) मुण्डा/मुडियारी १२) डोने र १३) केवरत।

५. भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी

५.१ भाषिक यान्त्रिकीकरण र अनुवाद पद्धितको विकाससम्बन्धी सिफारिसः

भाषा आयोगको सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिस (२०७८) र पूरक सिफारिस (२०८०) मा सात प्रदेशका लागि १२ वटा भाषाहरू सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग गर्न सिफारिस गरिएका भाषाहरूमा यान्त्रिक अनुवाद पद्धतिको विकास गरी प्रयोगमा ल्याउनुपर्ने। यसका लागि प्रारम्भमा उक्त भाषाहरूमा यान्त्रिक अनुवाद पद्धतिको विकास गरेर क्रमशः त्यसलाई गुगल अनुवाद पद्धति रूपान्तरणमा जानुपर्ने।

६. भाषा र मानव संसाधन विकास

६.१ शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि बहुभाषिक तालिम वा परामर्श प्रदान गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकाससम्बन्धी सिफारिसः

क) बहुभाषिक नेपालमा भाषिक सङ्घीयताको भावना र मर्मलाई कार्यान्वयनका लागि मौजुदा शिक्षक र कर्मचारीका लागि सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिमको पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी बहुभाषिकता र सेवा प्रवाहसम्बन्धी अभिमुखीकरण गरिनुपर्ने।

ख) नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र प्रदेश सुशासन केन्द्रबाट प्रदान गरिने सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिममा बहुभाषिक शासकीय पद्धति र जीवन पद्धतिको विषयवस्तुलाई समावेश गरी तालिम वा परामर्श प्रदान गर्ने कार्य तत्काल कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

ग) त्यसैगरी शिक्षण पेसामा आबद्ध हुने शिक्षकका लागि सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिममा बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी परामर्श प्रदान गर्न लागि शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको शिक्षक र शिक्षा सेवाका कर्मचारीको पेसागत तालिम पाठ्यक्रममा बहुभाषिक शैक्षिक प्रशासन र पठनपाठनको विषयवस्तु समावेश गरी प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रबाट हरेक शिक्षकका लागि बहुभाषिक शिक्षाको तालिम वा परामर्श कार्यक्रमहरू

अविलम्ब सञ्चालन गर्नुपर्ने साथै दीर्घकालमा भने राष्ट्रसेवक कर्मचारी र शिक्षकका लागि भाषासम्बन्धी तालिम दिन भाषा तालिम केन्द्र नै स्थापना गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने।

६.२ ऐन कानुनको तर्जुमामा आधारित भाषा र मानव संशाधन विकाससम्बन्धी सिफारिसः

क) प्रस्तावित निजामति सेवा विधेयक, २०८० मा देहायअनुसार संशोधन गरी दीर्घकालीन रूपमा भाषिक जनशक्तिको विकास र भाषा सेवा गठन गरेर भाषिक सङ्घीयकरण गरिनुपर्ने।

ख) प्रस्तावित ऐनको ५ (१) ट मा विभिन्न सेवा समूह रहेकोमा यसमा (ठ) थप गरी सङ्घीयस्तरमा भाषा सेवा समूहको गठन (भाषावैज्ञानिक, विशेषज्ञ, अध्येता) गरी सञ्चालनमा ल्याइनुपर्ने।

ग) प्रस्तावित ऐनको १६ (३) पदस्थापन/सरूवासम्बन्धी व्यवस्थामा थप गरिनुपर्नेः (३) स्थानीय तहको भाषिक पृष्ठभूमिसँग तालमेल हुने गरी सम्बद्ध भाषाको ज्ञान भएका कर्मचारीलाई सो स्थानमा पदस्थापना गरिनेछ।

घ) प्रस्तावित ऐनको दफा ७० को तालिमसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत सबै तहका कर्मचारीलाई सेवा प्रवेश तालिम र सेवाकालीन तालिम व्यवस्था भएकोमा "सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिममा भाषासम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनेछ" थप गरेर संशोधन गरिनुपर्ने।

ङ) प्रस्तावित ऐनको दफा ११९ को सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच प्रशासनिक अन्तरसम्बन्ध अन्तर्गत मौजुदा सेवा र उपससमूहका कर्मचारीहरूको समायोजन, व्यवस्थापन, वृत्ति विकास र नेपाल भाषा सेवा र समूहको कर्मचारीको तहगत रूपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने।

७. भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी

७.१ भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी सिफारिस

क) नेपालका १२४ भन्दा बढी भाषाहरूको प्रत्यक्ष अनुगमन, मूल्याङकन र विकास एवम् प्रयोगमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू उत्तरदायी र जिम्मेवार रहने भएकाले प्रत्येक

तहका सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाट भाषिक योजना र कार्यक्रमको वार्षिक अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गरेर समीक्षा गरिनुपर्ने।

ख) सङ्घीय सन्दर्भमा भाषिक संरक्षण र विकाससम्बन्धी अनुगमन, नियमन र सहजीकरण कार्य संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट गरिनुपर्ने।

ग) प्रदेशहरूमा भाषा हेर्ने मन्त्रालय (सामाजिक वा संस्कृति मन्त्रालय) बाट भाषासम्बन्धी योजना र कार्यक्रमहरूको अनुगमन गरी समीक्षा गरेर थप कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्ने।

घ) स्थानीय तहहरूमा शिक्षा तथा खेलकुद शाखाबाट भाषासम्बन्धी योजना र कार्यक्रमको अनुगमन, सहजीकरण, नियमनजस्ता कार्यहरू सम्पादन गर्नुपर्ने।

८. भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चितितासम्बन्धी

८.१ भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चितितासम्बन्धी सिफारिसः

क) तीनै तहका सरकारहरूले वार्षिक नीति र कार्यक्रममा भाषाजस्तो संवेदशील र समुदायको पहिचान जोडिएको अमूर्त सम्पदासम्बन्धी विषयहरूलाई अनिवार्य रूपमा सम्बोधन गरिनुपर्ने।

ख) वार्षिक कार्यक्रम र बजेटमा भाषाको संरक्षण, विकास र प्रयोग विस्तारका लागि निश्चित प्रतिशत बजेट अनिवार्य रूपमा विनियोजन गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने जवाफदेही पद्धति निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्ने।

ग) भाषासम्बन्धी संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्न आयोग संवैधानिक निकाय भएकाले यसका कार्यक्रमलाई प्राथमिकताक्रमको पहिलो श्रेणीमा राखी सम्मानजनक किसिमले स्रोत वा बजेटको व्यवस्था सुनिश्चित गरिनुपर्ने।

९.आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीसम्बन्धी

९.१ आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीसम्बन्धी सिफारिस

आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीलाई अन्य संवैधानिक निकाय समान नेपाल सरकारमार्फत् सिधै आयोगका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगमार्फत बजेट सिमा र आयोगको नामबाट बजेट कोडसहित बजेट प्राप्त गर्ने प्रबन्ध गरिनुपर्ने।

१०. अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी

१०.१ अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी सिफारिसः

अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट तयार पारिएको आदिवासी भाषा दशकका लागि नेपालको राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०२२-२०३२) लाई राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राखी तीनै तहका सरकारहरूबाट नीति, कार्यक्रम र बजेटको सुनिश्चितता गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।

११. भाषिक सवालहरूको सम्बोधनसम्बन्धी

क) नेपालको संविधानको धारा धारा ७ सरकारी कामकाजको भाषा, धारा ३१ शिक्षाको हक, धारा ३२ को भाषा र संस्कृतिको हक, धारा ५१ को बहुभाषिक नीति अवलम्बन गरिने प्रावधानबमोजिम राज्यका सार्वभौमसत्ता जनतामा रहने भएकाले जनता वा समुदायको मौलिक हक अन्तर्निहीत विषयमा निर्णय लिने अधिकार समुदायमा रहेको हुँदा समुदायको सहमतिको आधारमा मात्र कुनै पनि ऐतिहासिक स्थानहरूको नामकरण र उनीहरूकै सहभागितामा सम्बन्धित भाषाहरूको अनुवाद गर्नुपर्ने।

ख) कुनै एक भाषाको शब्दहरू अर्को भाषामा प्रयोग गर्दा सम्भव भएसम्म मातृभाषाकै शब्दहरू जस्ताकै जस्तै प्रयोग गर्नुपर्ने तर रूपान्तरण नगरी नहुने परिस्थिति भएमा सो शब्द वा भाषाको धार्मिक, सांस्कृतिक, परम्परागत तथा पुरातात्विक मर्म, भावना र महत्वलाई समेत ध्यानमा राखेर मात्र शब्द वा भाषाको रूपान्तरण गरिनुपर्ने।

परिच्छेद : एक

आयोगको गठन तथा कार्यदिश

संविधानमा नेपालमा बोलिने सबै भाषाको सम्मान गर्दै राष्ट्रभाषाको मान्यता दिइएको छ। नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास तथा भाषासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने निकायको रूपमा नेपालको संविधानको धारा २८७ मा भाषा आयोगको व्यवस्था गरिएको छ। संविधान प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र भाषा आयोगको गठन गर्नुपर्ने व्यवस्थानुसार नेपाल सरकारबाट संवत् २०७३ साल भाद्र २३ गते आयोगको गठन भएको हो। नेपालको संविधान र भाषा आयोग ऐन, २०७४ ले दिएको अधिकार र कार्यदिशबमोजिम आयोगले आफ्नो कार्य अगाडि बढाउँदै आएको छ।

आयोगले संविधान र कानुनले दिएको जिम्मेवारी पूरा गर्ने क्रममा विभिन्न भाषिक सङ्घ, संस्था र विज्ञहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा अध्ययन अनुसन्धान, भाषाको पुस्तान्तरणका कार्य गर्दै आएको छ। संविधानको धारा २८७ उपधारा ६(क) को व्यवस्थाबमोजिम सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयार गरी २०७८ भदौ २१ गते नेपाल सरकारसमक्ष प्रदेश र स्थानीय तहमा सरकारी कामकाजका लागि नेपाली भाषाका अतिरिक्त विभिन्न मातृभाषाहरूलाई सिफारिस गरिसकेको छ। यसपश्चात् आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषा प्रयोगको लागि प्रदेश र स्थानीय तहसम्म सहजीकरणका कार्य भएका छन्। सङ्घीय तहमा भाषासम्बन्धी नीति तथा कानुन निर्माणका लागि प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ। यसै गरी आयोगबाट भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न भाषाविज्ञ तथा सम्बद्ध भाषिक संस्था र समुदायहरू एवम् स्थानीय सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा वर्ण निर्धारण, शब्द सङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, पाठ सङ्कलन, भाषिक इतिहास लेखन, व्याकरण निर्माण, समाज भाषावैज्ञानिक अध्ययन, लोकवार्ता सङ्कलन, विद्युतीय बहुभाषिक भाषाकोश विकास जस्ता अध्ययन र अभिलेखन कार्य भएका छन्। साथै लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण तथा पुस्तान्तरणका लागि भाषा कक्षा सञ्चालनका कार्यहरूसमेत भइरहेका छन्। यसका साथै मातृभाषाको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यता विषयमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने तथा भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन सम्बन्धमा आयोगबाट कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ।

यस परिच्छेदमा नेपालको संविधान तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ मा उल्लेख भएका आयोगका कार्यहरूसहित यसको संस्थागत संरचना एवम् कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित पक्षहरू प्रस्तुत गरिएका छन्।

१.१ भाषा आयोगको संवैधानिक व्यवस्था

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो। यसै तथ्यलाई आत्मसात् गरी नेपालको संविधानमा भाषा तथा संस्कृतिको हक, भाषिक आधारमा समानतालगायतका विविध विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

यसै गरी नेपालको संविधानको धारा २८७ को उपधारा (१) मा नेपाल सरकारले प्रदेशहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी भाषा आयोगको गठन संविधान प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र गर्नुपर्ने प्रावधान छ। सोही धाराको उपधारा (८) मा नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी प्रदेशमा भाषा आयोगको शाखा स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ।

संविधानको धारा २८७ (४) अनुसार भाषा आयोगको अध्यक्ष वा सदस्यको पदमा नियुक्त हुन नेपाल सरकारको मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धित विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गरेको,नेपालका विभिन्न भाषाहरूका सम्बन्धमा अध्ययन, अध्यापन, अनुसन्धान र अन्वेषणका क्षेत्रमा कम्तीमा बिस वर्षको कार्य अनुभव प्राप्त गरेको, पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको र उच्च नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

१.२ भाषा आयोगका काम, कर्तव्य र अधिकार

नेपालको संविधानले आयोगलाई सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारी, नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यता, भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनलगायतका कार्यहरू गर्ने महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। संविधानको धारा २८७ को उपधारा ६ बमोजिम आयोगका काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी नेपाल सरकारसमक्ष भाषाको सिफारिस गर्ने,

(ख) भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने,

(ग) मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष सुझाव पेस गर्ने,

(घ) भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने।

त्यसै गरी भाषा आयोग ऐन, २०७४ ले नेपालको संविधानमा भएका अतिरिक्त भाषा आयोगका काम, कर्तव्य तथा अधिकारका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ। उक्त ऐनको परिच्छेद २, दफा ३ मा देहायबमोजिमका काम, कर्तव्य तथा अधिकारहरू तोकिएका छन्ः

(क) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको पहिचान गर्ने,

(ख) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहका सरकारले अपनाउनुपर्ने नीतिगत वा संस्थागत उपायहरूका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने,

(ग) नेपालमा बोलिने मातृभाषा तथा लिपिको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न तथा गराउन सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,

(घ) नेपालमा बोलिने मातृभाषा र तिनका इतिहासको अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रकाशन गर्ने,

(ङ) विभिन्न समुदायको मातृभाषा तथा लिपि संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न त्यस्ता भाषाका पुस्तक प्रकाशन गर्ने तथा त्यस्ता पुस्तक प्रकाशन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,

(च) नेपालमा बोलिने मातृभाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाउन अध्ययन-अनुसन्धान गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,

(छ) राष्ट्रभाषाका भाषाविज्ञको सूची तयार गर्ने।

उपर्युक्त काम, कर्तव्य तथा अधिकारका अतिरिक्त नेपालको संविधानको धारा ७ को उपधारा ३ मा ‘भाषासम्बन्धी अन्य कुरा भाषा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले

निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ' भन्ने प्रावधानबाट भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र अझै विस्तार हुन गएको छ।

१.३ भाषा आयोगको कार्यक्षेत्र

भाषा आयोगको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणका आधारमा नेपाल सरकारले आयोगको सङ्गठन संरचना स्वीकृत गरी आयोगले गर्ने नीतिगत कार्य, नियमनसम्बन्धी कार्य, समन्वयसम्बन्धी कार्य, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य, सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य, अनुसन्धानमूलक कार्य र दैनिक प्रशासन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य गरी ७ (सात) ओटा कार्यक्षेत्रमा विभाजन गरेको छ। यी कार्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

१.३.१ नीतिगत कार्य

- भाषासम्बन्धी नीतिहरू तर्जुमा गर्ने, पुनरवलोकन र परिमार्जनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषासम्बन्धी ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि र कार्यप्रणाली निर्धारण गर्ने,
- नेपाल सरकारका अन्य आयोग तथा निकायसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने।

१.३.२ नियमनसम्बन्धी कार्य

- भाषाको संवर्धनका लागि स्थापित संस्थाहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन, प्रोत्साहन, सम्मान, पुरस्कारसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- संविधानका मौलिक हक र कर्तव्य, निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वसम्बन्धी कार्य गर्ने र नेपाल सरकारको कार्यविभाजन नियमावलीमा उल्लिखित कार्य गर्ने।

१.३.३ समन्वयसम्बन्धी कार्य

- भाषासँग सम्बन्धित सङ्घ संस्थासँग समन्वय गर्ने।

१.३.४ अनुगमन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य

- आयोग र अन्तर्गतका कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, आयोगका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने, कार्यान्वयनको अख्तियारी दिने, अनुगमन र मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षण तथा समीक्षा गर्ने,

- सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट भए गरेका भाषासम्बन्धी कार्यहरूको समन्वय तथा अनुगमन गर्ने।

१.३.५ सेवा प्रवाहसम्बन्धी कार्य

- भाषाको संरक्षण र प्रवर्धनसम्बन्धी कार्य गर्ने, भाषासम्बन्धी सामग्री प्रकाशन एवम् प्रचार-प्रसारसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- जनचेतनामूलक सूचना प्रवाहसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, भाषासम्बन्धी विभिन्न दिवस र कार्यक्रम आयोजना गर्ने,
- भाषासम्बन्धी कार्य गर्ने व्यक्ति एवम् संस्थालाई सहजीकरण र सहयोग गर्ने।

१.३.६ अनुसन्धानमूलक कार्य

- भाषिक प्रवर्धनका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषा एवम् भाषिकाहरूको पहिचान र विकाससम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषिक तथा साहित्यिक सम्पदाहरूको संरक्षण र प्रवर्धनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- लोपोन्मुख भाषा तथा भाषिकाहरूको खोज, अनुसन्धान, अध्ययन, संरक्षण तथा सूचीकरणसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषाहरूको लिपि, व्याकरण, शब्दकोश, स्तरीकरण एवम् भाषा साहित्य विकाससम्बन्धी कार्य गर्ने।

१.३.७ दैनिक प्रशासन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य

- कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्ने, आर्थिक प्रशासन र खर्च व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- सूचना व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषा क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूको निरीक्षण, अनुगमन, नियन्त्रण र निर्देशन दिने कार्य गर्ने,
- सुशासन ऐन तथा सूचनाको हक कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- भाषिक अधिकारसम्बन्धी कार्य गर्ने।

१.४ भाषा आयोगको गठन

नेपालको संविधानअनुसार नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को मिति २०७३ भाद्र २३ को निर्णयबाट विधिवत् रूपमा भाषा आयोगको गठन र स्थापना भई संविधानले तोकेका कार्यहरू आयोगबाट सम्पादन हुँदै आएका छन्। नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को मिति २०७३/११/२५ को निर्णयबाट आयोगको सङ्गठन संरचना स्वीकृत भई आयोगमा अध्यक्षका अतिरिक्त छ जना सदस्यहरू रहने व्यवस्था गरिएकोमा नेपाल सरकारको मिति २०७९ चैत्र ६ को निर्णयअनुसार आयोगमा अध्यक्ष र प्रदेशगत प्रतिनिधित्व हुने गरी सात जना सदस्यसहित आठ जना पदाधिकारी कार्यरत रहेको अवस्था छ।

१.५ भाषा आयोगको सचिवालयको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन

नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को मिति २०७३/११/२५ को निर्णयानुसार भाषा आयोगको स्वीकृत सङ्गठन संरचनामा आयोगको कार्यसम्पादनका लागि नेपाल शिक्षा सेवा, राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतको नेतृत्वको सचिवालयमा नेपाल शिक्षा सेवाका पाँच र नेपाल प्रशासन सेवाका एक गरी जम्मा छ जना राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका उपसचिव शाखा प्रमुख रहने व्यवस्था छ। यसै गरी नेपाल शिक्षा सेवाका तीन, नेपाल प्रशासन सेवाका तीन, लेखा समूहका एक, न्याय सेवा (कानुन समूह) का एक, विविध सेवाको कम्प्युटर इन्जिनयर एक गरी नौ जना शाखा अधिकृत रहने व्यवस्था छ। राजपत्र अनङ्किततर्फ नायब सुब्बा आठ जना, लेखापाल एक जना, प्राविधिक सहायक (शिक्षा सेवा) पाँच जना, कम्प्युटर अपरेटर तीन जना, पुस्तकालय सहायक एक जना, हलुका सवारी चालक नौ जना र कार्यालय सहयोगी छ जना सहित ४९ जना कर्मचारीको व्यवस्था गरिएको छ। यसरी २०७३/११/२५ मा स्वीकृत भएको आयोगको सङ्गठन संरचनामा नेपाल सरकार, मन्त्रीपरिषद्को मिति २०७५/०३/३२ को निर्णयले सामान्य हेरफेर गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। सचिवालयको मौजुदा सङ्गठन संरचना, दरबन्दी तेरिज र कार्यरत कर्मचारी विवरण अनुसूचीमा संलग्न छ।

भाषा आयोगको सङ्गठन संरचना अनुसूची १ मा दिइएको छ। यस्तै आयोगको दरबन्दी तेरिज अनुसूची २ मा र आयोगका पदाधिकारी, सल्लाहकार तथा कर्मचारीहरूको विवरण अनुसूची ३ मा दिइएको छ।

आयोगको सचिवालय र शाखागत कार्यविवरण यस प्रकार रहेको छ:

१.५.१ आयोगको सचिवालय

- संविधानको मौलिक हक र कर्तव्य, निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वबमोजिम गर्नुपर्ने कार्यहरू गर्ने,
- नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावलीमा उल्लिखित कार्यहरू गर्ने,
- प्रचलित कानुनद्वारा निर्दिष्ट अधिकारहरूअनुरूपका कार्यहरू गर्ने,
- विकास कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन तथा समीक्षासम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- मानव स्रोत व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- अन्वेषण तथा अनुसन्धान, प्रकाशन एवम् प्रचार प्रसारसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गर्ने,
- भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको खोज गर्ने,
- मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा सुझाव पेस गर्ने,
- भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने,
- संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने,
- कानुनद्वारा निर्दिष्ट अधिकारहरू सम्पन्न गर्ने,
- भाषाको संरक्षण तथा संवर्धनका लागि अध्ययन अनुसन्धान तथा खोज गर्ने,
- आयोगले तोकेका अन्य कार्यहरू गर्ने।

१.५.२ प्रशासन तथा मानव संसाधन विकास शाखा

- कर्मचारीहरूको नियुक्ति, कार्यविवरण, कार्यसम्पादन, तालिम, बिदा, काज, सरुवा तथा अवकाशसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,
- कर्मचारीहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन, प्रोत्साहन, पुरस्कार सिफारिस तथा विभागीय कारवाहीसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने,

- आयोग र अन्तर्गतका निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्वदेशी तथा वैदेशिक तालिम, वृत्ति विकास, अध्ययन, अनुसन्धान, भ्रमण, गोष्ठी, सेमिनारमा भाग लिन निजामती कर्मचारी तथा अन्यको मनोनयन गर्नका लागि प्रारम्भिक कार्यहरू गर्ने,
- कर्मचारीहरूको गुनासो तथा पिरमर्का सुन्ने र सकारात्मक सुझावहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- आयोगअन्तर्गत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको अभिलेख अद्यावधिक राख्ने तथा राख्न लगाउने,
- नेपाल सरकारका नियामक तथा निगरानी गर्ने निकायहरूबाट आएको निर्देशन कार्यान्वयनका लागि पेस गर्ने,
- नागरिक बडापत्र तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- शाखासम्बन्धी अति गोप्य महत्त्वपूर्ण कागजातहरू जिम्मा लिई राख्ने,
- आयोगमा जनसम्पर्क, पत्र दर्ता तथा चलानीसम्बन्धी कार्य गर्ने,
- आयोगमा सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी, पालेपहरे, माली, कुचीकार आदिको करार तथा परिचालन गर्ने,
- आयोगको सुरक्षा व्यवस्था गर्ने गराउने,
- सवारी साधनको परिचालन, कार्यालय भवन, बिजुली, धारा, टेलिफोन आदिको आपूर्ति तथा मर्मत सम्भारको व्यवस्था गर्ने,
- कार्यालयका सामानहरूको सञ्चय, खर्च, लिलाम र मिनाहालगायत भण्डारण व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने गराउने,
- आयोगमा आवश्यक सामानहरूको माग सङ्कलन गरी नियमानुसार खरिद तथा वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- आयोगको चल अचल सम्पत्तिको विवरण अद्यावधिक अभिलेख राख्ने, राख्न लगाउने,
- आयोग मातहतका निकायहरूको जिन्सी निरीक्षणसम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने,
- सूचना तथा भाषासम्बन्धी हकको कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने,
- खरिद तथा लिलाम बिक्रीका साथै जिन्सी व्यवस्थापन, अभिलेखीकरण मर्मत सम्भार र संरक्षण गर्ने,
- आयोगले तोकेका अन्य कार्यहरू गर्ने।

१.५.३ योजना, अनुगमन तथा सिफारिस शाखा

- केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहका सरकारले प्रयोग गर्ने सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्न पूरा गर्नुपर्ने आधारहरू तयार गर्न विभिन्न बैठक, गोष्ठी, सेमिनार तथा कार्यशाला सञ्चालन गर्ने,
- स्थानीय तह, प्रदेश र सङ्घका सन्दर्भमा आयोगले विभिन्न निकायसँग पेस गर्नुपर्ने विभिन्न प्रतिवेदन तयार गर्ने,
- नेपाल सरकारसँग सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिस गर्न आवश्यक कार्य गर्ने, नेपालमा बोलिने विभिन्न समुदायको भाषा वा लिपिको संरक्षणका लागि केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहका सरकारले अपनाउनुपर्ने नीतिगत वा संस्थागत उपायहरू सिफारिस गर्ने,
- विभिन्न भाषा तथा लिपिको परम्परालाई पहिचान गराउने अभिलेखालय, स्रोतकेन्द्र वा सङ्ग्रहालय स्थापना गर्ने वा सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,
- भाषासम्बन्धी हकको कारवाही, सुरक्षा र प्रतिरक्षासम्बन्धी कार्य गर्ने,
- आयोगको संवैधानिक जिम्मेवारी पूरा गर्न दीर्घकालीन कार्ययोजना तयार गर्ने,
- आयोगको कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न रणनीतिक कार्ययोजना तयार गर्ने,
- आयोगको क्षमता विकास योजना तयार गर्ने,
- योजना तथा कार्यक्रमको अनुगमन गरी आवधिक मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन तयार गरी थप सुधारका उपायहरूको खोजी गर्ने,
- भाषाको विकासका लागि नवप्रवर्तनात्मक एवम् सिर्जनात्मक प्रकृतिका कार्यक्रमहरू विकास गरी बजेट तर्जुमा गर्ने,
- भाषा आयोगका नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने,
- भाषा आयोगका विभिन्न सामग्री प्रकाशन गर्ने,
- आयोगले तोकेका अन्य काम गर्ने।

१.५.४ मातृभाषा शिक्षा

- शिक्षामा मातृभाषाहरूको प्रयोगको अवस्था र सम्भाव्यताका लागि विद्यालयगत/ स्थलगत अध्ययन गर्ने,
- बालबालिकालाई मातृभाषामा शिक्षा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा भाषिक नक्साङ्कन गर्ने,
- मातृभाषामा शिक्षाका लागि भाषाको स्तर पहिचान, वर्गीकरण, सूचीकरणसहितको आधार निर्धारण गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि समेत भाषा सिफारिस गर्ने,
- मातृभाषामा शिक्षाका लागि शिक्षण सिकाइमा भाषिक प्रयोगका सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने,
- मातृभाषामा शिक्षाका लागि स्रोत सामग्री सङ्कलन, व्यवस्थापन र परिचालन गर्ने,
- मातृभाषासम्बन्धी सिर्जनात्मक एवम् प्रवर्धनात्मक तथा प्राज्ञिक कार्यहरू गर्ने,
- बहुभाषिक कोश निर्माण गर्ने,
- बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी भएका अध्ययन अनुसन्धानहरूका प्रतिवेदन तथा साहित्यिक र सिर्जनात्मक कृतिहरू प्रकाशन गर्ने,
- विभिन्न मातृभाषाहरूको स्थलगत सर्वेक्षण, परीक्षण र अभिलेखन गर्ने,
- मातृभाषाको वर्तमान स्थिति पहिल्याउन सरोकारवालाहरूको राय परामर्श लिने,
- मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी संस्थाहरूबिच समन्वय गर्ने,
- आयोगले तोकेका अन्य कार्यहरू गर्ने।

१.५.५ भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखा

- नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि नीति तय गर्ने,
- भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि तत्काल, मध्यकाल र दीर्घकालमा गर्नुपर्ने कार्यहरू निर्धारण गरी आयोगसमक्ष पेस गर्ने,
- लेख्य परम्परा नभएका भाषाका लागि उपयुक्त लिपिको खोजी गरी गराई प्रयोग गर्न सुझाव दिने,
- विभिन्न समुदायमा प्रयोग हुने भाषाहरूको स्थलगत अध्ययन गरी संरक्षणका लागि अपनाउनुपर्ने उपायहरू खोजी गर्ने,

- नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषा, लिपिको संरक्षण, संवर्धन तथा विकासका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,
- विभिन्न समुदायको भाषा संरक्षण गर्न त्यस्तो भाषाको वर्ण निर्धारण, लेख्य परम्परा, शब्दकोश, व्याकरण, पाठसङ्ग्रह तथा भाषिक इतिहास तयार गरी प्रकाशन गर्न गराउन पहल गर्ने,
- भाषासम्बन्धी कार्य गर्ने गैरसरकारी सङ्घ संस्थाको दर्ता, कार्यअनुमति, समन्वय आदि गर्ने,
- आयोगले तोकेका अन्य कार्यहरू गर्ने।

१.५.६ अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रदेश समन्वय शाखा

- नेपालभित्र बोलिने विभिन्न भाषाको प्रोफाइल तयार गर्ने, नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाको वास्तविक स्थिति पहिचान गर्न समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण गर्ने गराउने,
- नेपालमा बोलिने लुप्तप्राय:, समृद्ध र सम्पर्क भाषाका रूपमा रहेका विभिन्न भाषाका विशेषता, प्रयोगको अवस्था, साहित्यिक लेखन आदि विषयमा अनुसन्धान गर्ने गराउने,
- विभिन्न भाषाका सामाजिक तथा क्षेत्रीय भाषिकाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने गराउने,
- जनगणना हुँदा भाषाको संरक्षण र संवर्धन गर्नका लागि आवश्यक भाषिक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सम्बन्धित निकायमा सुझाव पठाउने तथा विभिन्न भाषाका विज्ञहरूको सूची तयार गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा भाषाको प्रवर्धनका लागि भएका असल अभ्यासहरूको अध्ययन गरी अभिमुखीकण गर्ने,
- भाषाको विकासका लागि काम गर्ने राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थासँग संस्थागत समन्वय कायम गरी अध्ययन अनुसन्धानका लागि स्थलगत अनुभव आदान प्रदान गर्ने,
- भाषासम्बन्धी विभिन्न मुद्दाहरूमा खोजमूलक लेखहरू सङ्कलन गरी जर्नल प्रकाशन गर्ने र आयोगले तोकेका अन्य कार्यहरू गर्ने।

१.५.७ भाषा तथा सूचना प्रविधि शाखा

- नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूको तथ्याङ्कीय, कृतिगत तथा अन्य प्रकारका विवरणको अभिलेख तयार गर्ने,
- नेपालमा बोलिने भाषाको प्रयोगलाई प्रविधिमैत्री बनाई सूचना प्रविधिमा रूपान्तरण गर्न सहज बनाउने,
- भाषासम्बन्धी विभिन्न दस्तावेजको मस्यौदा तयार गर्ने, भाषागत तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने र भाषासम्बन्धी सूचना प्रविधिको व्यवस्थापनमा समन्वय गर्ने,
- भाषा आयोगका श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू तयार गर्ने, भाषाहरूको प्रविधि रूपान्तरण (मेसिन ट्रान्सलेसन) गर्ने र विभिन्न सामग्रीहरूको विद्युतीय अङ्कन (डिजिटाइजेसन), अभिलेखन र भण्डारण गर्ने,
- विभिन्न प्रकारका सफ्टवेयर निर्माणमा सहजीकरण गर्ने, आयोगबाट विकास हुने सामग्रीको स्वरूप (लेआउट), ढाँचा (डिजाइन) तयार गर्ने, आयोगका लागि आवश्यक पर्ने भाषिक भूसूचनासम्बन्धी जानकारीको पहिचान तथा विश्लेषण गर्ने साथै भू-सूचना प्रणालीमा आधारित नक्साङ्कन (जिआइएस म्यापिङ) तथा भाषिक नक्सा निर्माण गर्ने,
- अन्य शाखासँग सम्पर्क समन्वय गर्दै कार्यसम्पादनका लागि आवश्यक सूचना/तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने।

१.६ भाषा आयोगको कार्यसम्पादन प्रक्रिया

१.६.१ निर्णय तथा कार्यान्वयन प्रक्रिया

आयोगले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्न सोपान पद्धतिलाई अवलम्बन गरेको छ। आयोगका नीतिगत निर्णयहरू आयोगको बैठकबाट हुने गरेका छन्। आयोगका बैठकहरू आवश्यकताअनुसार अध्यक्षले तोकेको मिति र समयमा बस्ने गरेका छन्।

आयोगको बैठकमा सचिवबाट कार्यसूची प्रस्तुत भई छलफलपश्चात् निर्णय गर्ने कार्यविधि अपनाइएको छ। आयोगका निर्णयका आधारमा आयोगका सचिवबाट कार्यकारी निर्णय गरी दैनिक कार्यहरू सञ्चालन गर्ने गरिएको छ। आयोगले नीतिगत निर्णयका लागि कार्यसूची पद्धति र कार्यकारी निर्णयका लागि टिप्पणी र आदेश पद्धति अवलम्बन गरेको

छ। आयोगले आफ्नो कार्यलाई सहजतापूर्वक सम्पादन गर्न विज्ञ तथा प्राज्ञिक व्यक्तित्व रहेको परामर्शदातृ, सल्लाहकार समिति (गठन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७६ तयार गरी आयोगको मिति २०७६ (दोस्रो संशोधनसहित) कार्यान्वयनमा समेत ल्याएको छ। यसले आयोगका काम कारबाहीलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको छ।

आयोगले आफ्ना कामलाई सहजीकरण गर्न विभिन्न भाषाका विज्ञहरूको सूची तयार गरी प्रयोगमा ल्याएको छ। भाषासम्बन्धी काम गर्दा वा गराउँदा आयोगले आवश्यकताअनुसार सूचीकृत विज्ञहरूको समेत राय परामर्श र सेवा लिने गरेको छ।

आयोगले संवैधानिक दायित्वअन्तर्गत पर्ने कामको सम्पादनका लागि भाषासित सम्बन्धित सरोकारवाला, भाषिक संस्थाहरू र विज्ञहरू सम्मिलित अन्तरक्रिया, गोष्ठी, अध्ययन र कार्यशालालाई पनि आफ्नो कार्यप्रक्रियामा समेटेको छ। यस्तो प्रक्रिया सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अवलम्बन गरिएको छ। आयोगका कतिपय बैठक, अन्तरक्रिया, गोष्ठी र कार्यशालाहरू दूरदृश्यका माध्यमबाट समेत सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

१.६.२ आयोगका अवसर

नेपालको संविधानमा काम, कर्तव्य र अधिकारको स्पष्ट उल्लेख गरी भाषा आयोग गठनसम्बन्धी व्यवस्था र धारा २८७ अनुसार भाषा आयोग गठन हुनु महत्त्वपूर्ण अवसर र उपलब्धिका रूपमा रहेको छ। आयोगले आफ्नो स्थापनासँगै विभिन्न विश्वविद्यालय, भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, नेपाल आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, नेपाल आदिवासी जनजाति महासङ्घ, युनेस्को, युएनडिपी, भिएसओ नेपाललगायत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घसंस्था तथा भाषासम्बन्धी काम गर्ने सरकारी, अर्धसरकारी एवम् सार्वजनिक निकायहरूसँगको सहकार्यबाट कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ। आयोगले नेपालमा बोलिने सबै भाषाको जानकारी सङ्कलन गर्ने र भाषिक समुदायमा अपनत्वको भावना जगाउन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सम्बन्धित भाषाका वक्ता र विज्ञहरूको सञ्जालसमेत निर्माण गरेको छ। यसरी आयोगको दायित्व निर्वाहमा उल्लिखित तह तथा निकायहरूसँगको सहकार्य पनि आयोगका लागि एक अवसर रहेको छ।

भाषाको संरक्षण र संवर्धनमा संवैधानिक दायित्वअनुरूप कार्यसम्पादन हुँदै आएकोले आयोगप्रति भाषाका सम्बद्ध सङ्घसंस्था तथा वक्ताहरूले सकारात्मक भाव प्रकट गर्नुका साथै सहकार्यको थालनीसमेत गरेका छन्। यसबाट भाषाप्रतिको सचेतना विकास भई भाषिक समुदायको जागरुकता र सहभागिता वृद्धि भएको छ। विश्वविद्यालयहरू, अनुसन्धान केन्द्रहरू, प्रतिष्ठानहरू, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय तथा विभिन्न सङ्घ संस्था एवम् व्यक्तिहरूबाट बिगतमा भए गरेका कार्यले संस्थागत रूपमा निरन्तरता पाउने आधार तयार भएको छ। अध्ययन अनुसन्धानबाट भएका प्राप्तिहरूलाई आयोगले ग्रहण गरी कार्यान्वयनको मार्गचित्रसमेत तयार गरेको छ। आयोगले स्थानीय तहसँग समेत सहकार्यको थालनी गरेको छ, जसलाई आफैँमा एउटा महत्त्वपूर्ण अवसरका रूपमा लिइएको छ। आयोग र स्थानीय तहबिचको सहकार्यमा भाषाको संरक्षण र विकासका कामहरू अघि बढेका छन्। थप नयाँ भाषाहरूको पहिचान गरी सत्यापनका लागि नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएको छ।

आयोगले राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको सहकार्यमा राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को भाषिक विवरण तयार पारेको छ। यसबाट आयोगलाई भाषाको संरक्षण र संवर्धन गर्न, मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यताको अध्ययन गर्न र राष्ट्रभाषाहरूको सरकारी कामकाजमा प्रयोग विस्तार विषयमा निर्णय गर्न आधार तयार भएको छ। राष्ट्रिय जनगणनामा प्रयोग गरिएको प्रश्नावलीमा मातृभाषा, दोस्रो भाषा र पुर्खाको भाषासम्बन्धी जानकारी प्राप्त भई सोको विश्लेषण कार्य गरिएको छ।

भाषा आयोगले लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षणका लागि विवरण तयार गर्ने, वर्ण निर्धारण गर्ने, शब्द सङ्कलन गर्ने, शब्दकोश निर्माण गर्ने, भाषाको इतिहास लेखन कार्य गर्ने, लोकवार्ता सङ्कलन गर्ने, व्याकरण तयार गर्ने तथा भाषाकक्षा सञ्चालन गर्ने कार्यहरू गर्दै आएको छ। आयोगले आफ्नो संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्न प्रदेश सरकार, नगरपालिका सङ्घ एवम् गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घमार्फत स्थानीय तहमा भाषाको संरक्षण र संवर्धनका कार्यहरूका लागि परामर्श गर्दै आएको छ। सञ्चार माध्यममा भाषाको व्यवस्थित प्रयोग, भाषाको स्तरीकरण, भाषाको नीतिगत व्यवस्थाका लागि आयोगले सम्बन्धित सरोकारवालासित अन्तरक्रिया गर्दै आएको छ।

नेपालका केही प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा सरकारी कामकाजको भाषाका साथै मातृभाषामा शिक्षाका लागि कानुनी प्रबन्ध भई कार्यान्वयन हुनुले उत्साह थपिएको छ। बागमती प्रदेशमा भाषा आयोगको सिफारिसबमोजिम ऐन जारी भई तामाङ र नेपाल भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा कार्यान्यनमा गएको छ। त्यसैगरी गण्डकी प्रदेशमा कार्यान्वयनका लागि आ.व.२०८१/८२ को कार्यक्रम र बजेटमा आयोगको सिफारिस बमोजिम मगर ढुट र गुरूङ भाषालाई सरकारी कामकाममा प्रयोगका लागि कानुनी प्रबन्धमा जुटेको देखिन्छ। त्यसैगरी स्थानीय तहहरूमा मातृभाषामा शिक्षाअन्तर्गत माध्यम र विषयका रूपमा लागू भएको पाइन्छ। हाल काठमाडौं महानागरपालिकाभित्रका विद्यालयमा काठमाडौं महानगरपालिकाकै पहलमा सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा नेपालभाषाको माध्यमबाट स्थानीय विषय पठनपाठन हुन्छ र अधिकाँश संस्थागत विद्यालयहरूमा समेत पठनपाठन भइरहेको छ। तामाङ भाषी वक्ता विद्यार्थी रहेको एक विद्यालयमा तामाङ भाषा विषयको पठनपाठन भइरहेको छ। तामाङ भाषा विषयको पठनपाठनका लागि भाषा आयोग र नेपाल तामाङ घेदुङ सङ्घीय सङ्घीय सचिवालयको पहलमा बागमती प्रदेशका १४ पालिकाहरूमा स्थानीय भाषा नीति र मातृभाषामा शिक्षाका लागि कार्यक्रम सञ्चालन भई केही पालिकाहरूमा कक्षा ३ सम्म पठनपाठन भइरहेका छन्।

युनेस्कोद्वारा आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) घोषणा पश्चात नेपालमा युनेस्को, भाषा आयोग र राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति आयोगको प्राविधिक सहजीकरणमा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मनत्रालयबाट यसका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना निर्माणका लागि समिति गठन भई कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार भइसकेको छ। यसका अतिरिक्त केही प्रदेश र स्थानीय पालिकाहरूमा कानुनी प्रबन्ध भई कार्यक्रम र बजेट विनियोजन समेत भएको पाइन्छ। प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा प्रज्ञा प्रतिष्ठानहरू स्थापना भई भाषा विकासको पहल हुनु उत्साहप्रद छ। अझ मधेश विश्वविद्यालयहरूमा भाषा विभाग स्थापना, सञ्चालन र अध्ययन अनुसन्धानका कार्यक्रमहरू सञ्चालनले प्राज्ञिक क्षेत्रबाट भाषाको अध्ययन अनुसन्धानका लागि थप टेवा र सेवा पुगेको छ। त्यसैगरी भाषा आयोगको सहकार्यमा युनेस्कोबाट वल्ड एटलस अफ ल्याङगुइजेमा नेपालका भाषाहरूको प्रविष्टी कार्य

भइरहेको छ। आयोगबाट स्थापना कालदेखि हालसम्म ३१ मातृभाषाहरू समेटेर बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माण गरी अनलाइन प्रकाशन गरेको छ।

हाल आयोगमा प्रदेशगत प्रतिनिधित्व हुने गरी पदाधिकारीहरूको नियुक्ति र पदस्थापना भई राज्यबाट उच्च लगानी गरिएको छ। यसअघि नै आयोगमा भाषा प्रयोगशालाका लागि आवश्यक उपकरणहरू खरिद भई प्रयोगशाला सञ्चालनको क्रममा रहेको छ।

१.६.३ आयोगका चुनौतीहरू

आयोगले संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्ने सिलसिलामा विभिन्न चुनौतीहरूको सामना गर्नु परेको छ। सीमित स्रोतसाधनले गर्दा आयोगको अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न कठिनाइ भएको छ। यस्ता चुनौतीहरूलाई नीतिगत, सिफारिसहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी, व्यवस्थापनसम्बन्धी, स्रोतसाधनसँग सम्बन्धित, भाषा संरक्षणसम्बन्धी चुनौतीका रूपमा वर्गीकरण गरी निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ

क) नीतिगत/कानुनी चुनौतीहरू

नेपालको भाषिक क्षेत्रमा एकीकृत राष्ट्रिय भाषा नीति तर्जुमा गर्नु, तीनै तहमा भाषा ऐन तर्जुमा गर्नु तथा तीनै तह, आयोगहरू, मन्त्रालय, विभाग एवम प्रतिष्ठानका कार्यक्षेत्रमा दोहोरोपना हटाउनु जस्ता प्रमुख समस्याहरू विद्यमान छन्।

नेपालको संविधानको धारा २८७ को ६ (क) मा आयोगले सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरूको निर्धारण गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने भन्ने प्रावधान उल्लेख भएको छ। त्यसै गरी संविधानको धारा ७ (२) मा नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेश कानुनबमोजिम सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ। यसरी एकातर्फ आयोगले आधार तय गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने भन्ने व्यवस्था र अर्कोतर्फ प्रदेश आफैंले सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्ने प्रावधान हुनु आफैंमा द्विविधाजनक देखिन्छ। यसमा थप स्पष्टता आवश्यक देखिएको छ।

स्थानीय तहको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका सम्बन्धमा संविधानमा कुनै कुरा उल्लेख नभए पनि संविधानको धारा ७ को उपधारा (३) मा भाषासम्बन्धी अन्य कुरा भाषा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले निर्णय गरेबमोजिम हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको छ। यस सन्दर्भमा धारा ७ (३) आकर्षित हुने देखिन्छ, तर भाषा आयोग ऐन, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ दुवैमा स्थानीय तहमा नेपाली भाषाका अतिरिक्त सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण प्रक्रियामा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिँदैन। उल्लिखित प्रावधानअनुरूपका विषयवस्तु भाषा आयोग ऐन, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ दुवैमा समावेश हुनुपर्ने देखिन्छ।

त्यसै गरी संविधानको धारा २८७ को ६ (ख) अनुसार भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने तथा र सोही उपदफाको (घ) अनुसार भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी भाषा आयोगको रहेको छ। भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा ३ मा नेपालमा बोलिने भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अपनाउनुपर्ने नीतिगत तथा संस्थागत उपायहरू नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यसरी नै आदिवासी जनजाति, मधेसी, थारू मुस्लिम आयोगका ऐनहरूमा समेत सम्बन्धित मातृभाषी र समुदायका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न अपनाउनुपर्ने उपायका बारेमा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी भएबाट नीतिगत द्विविधा सिर्जना भएको देखिन्छ। भाषा आयोग र उल्लिखित आयोगहरूबिच भएका कानुनी तथा नीतिगत द्विविधालाई हटाई स्पष्ट पार्नुपर्ने र अन्तरनिकाय सहकार्य हुने नीतिगत व्यवस्था गरिनु जरुरी छ।

संविधानको धारा २८७ को ६ (ग) अनुसार मातृभाषाहरूको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताबारे नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने दायित्व भाषा आयोगको भएको र धारा ३१ (५) ले नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय एवम् शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हकको व्यवस्था गरेको छ। तर अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा २६ मा शिक्षणको माध्यम भाषा नेपाली भाषा, अङ्ग्रेजी भाषा वा दुवै भाषा वा सम्बन्धित नेपाली समुदायको मातृभाषा हुन सक्ने व्यवस्था

रहेको छ। यसबाट समृद्ध भइसकेका भाषाका साथमा मातृभाषाको माध्यमबाट दिइने शिक्षाले प्रतिस्पर्धा गर्न कठिन हुने स्पष्टै देखिन्छ। अझ शिक्षणको माध्यम भाषा अङ्ग्रेजी पनि राख्न सकिने प्रावधानले मातृभाषामा शिक्षा छायामा पर्न जाने अवस्था उत्पन्न भएको छ।

संविधानले नेपाललाई बहुभाषिक मुलुकका रूपमा स्थापित गरे तापनि व्यवहारमा बहुभाषिक नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकिरहेको छैन। संविधानको धारा १८ (२) र (३) ले भाषाका आधारमा कुनै पनि भेदभाव हुन नहुने प्रावधान राखेको भए तापनि त्यसको पूर्ण प्रत्याभूति हुन सकिरहेको अवस्था देखिँदैन। यसमा राज्यले थप कार्य गर्नुपर्ने अवस्था छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ ले नेपालमा १२४ ओटा भाषाहरू प्रयोगमा रहेको तथ्य उजागर गरेको छ। आयोगले गत वर्षसम्ममा वार्षिक प्रतिवेदनहरूमार्फत राना थारू, नार फु, चुम (स्यार), नुब्री (लार्के), पोइके, सेर्के, मारेक याख्खा, नावा शेर्पा र क्षेत्तेली भाषाको पहिचान गरी विस्तृत अध्ययन र सत्यापन गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिएकोमा राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ मा रानाथारू, नार-फु, चुम/नुब्री, पोइके, सर्के भाषाका वक्ता सङ्ख्या समेटिएका छन्। संविधानको धारा ६ ले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरूलाई राष्ट्रभाषाका रूपमा स्वीकार गरेको छ।जनगणनाबाट प्राप्त भाषिक विवरण मात्रै आयोगको कार्यसम्पादनका लागि पर्याप्त नहुने हुँदा विस्तृत भाषिक सर्वेक्षण गर्नुपर्ने देखिएको छ।

ख) संरचनागत र व्यवस्थापकीय चुनौती

नेपालको भाषिक विविधतालाई सम्बोधन गरी बहुल भाषिक पहिचान र सम्मानका लागि तीनै तहहरूमा भाषा कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्र खडा गर्नु, भाषा आयोगको शाखा प्रदेश तहसम्म विस्तार गर्नु, नीति र कार्यक्रमसहित बजेटको सुनिश्चितता गर्नु, भाषा क्षेत्रमा विज्ञ जनशक्ति विकास गर्नुका साथै नेपाल प्रशासनिक प्रतिष्ठान, प्रदेश सुशासन केन्द्र, प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्र तथा भाषा तालिम केन्द्रहरू स्थापना गर्नु आदि चुनौतीका रूपमा रहेका छन्।

आयोगले पहिलो वर्ष नेपालका विश्वविद्यालयहरू र अन्तर्गतका क्याम्पस तथा संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा भाषाको संरक्षण र विकाससम्बन्धी काम गर्दा सम्बन्धित

भाषिक समुदाय, संस्था र स्थानीय सरकारको सहभागिता सीमित रहन गएको अनुभूति भएको छ। यसबाट प्राप्त अनुभवका आधारमा सम्बन्धित स्थानीय तह र भाषिक समुदायसित सोझै सहकार्य गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ। यसका लागि भाषा आयोग ऐन, २०७४ को दफा २५ बमोजिम निर्देशिका तयार गरी जारी गरिएको छ।

भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन, अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका लागि सम्बन्धित भाषाका वक्ता, भाषिक समुदाय, अनुसन्धाता, सङ्घसंस्था, आयोग, प्रतिष्ठान, स्थानीय सरकार तथा विश्वविद्यालयका भाषा विज्ञहरूसितको बहुपक्षीय सम्बन्धलाई सन्तुलित बनाएर विधिसम्मत ढङ्गले काम गर्नु गराउनु निकै नै चुनौतीपूर्ण रहेको छ। जनगणनामा समाविष्ट भाषा र तिनको जनसङ्ख्या सम्बन्धमा केही गुनासा पनि रहेका छन्। भाषिक प्रयोगको यकिन र विस्तृत तथ्याङ्क प्राप्त नहुँदा भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन गर्ने र प्राथमिकता निर्धारण गर्ने कार्य नै चुनौतीपूर्ण रहेको छ। तीन ओटै तहका सरकारहरूको जिम्मेवारीको स्पष्ट किटानी नहुँदा भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र विकासका कार्यहरूमा समेत प्रक्रियागत जटिलताहरू देखा परेका छन्। संविधानको धारा २८७ (८) अनुसार नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी प्रदेशमा भाषा आयोगका शाखा कार्यालय स्थापना गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि हालसम्म त्यसको कार्यान्वयन हुन सकेको छैन।

ग) स्रोतसाधनसँग सम्बन्धित चुनौती

आयोग स्थापना भएको आठ वर्ष बितिसक्दा पनि आयोग भाडाको घरमा रहेको छ। आयोगको आफ्नै भवन र जग्गा नहुँदा भाषासम्बन्धी सूचना प्रविधि प्रयोगशाला, भाषा सङ्ग्रहालय, पुस्तकालय र कार्यालय प्रयोजनका लागि समेत समुचित व्यवस्था हुन सकेको छैन। यसले गर्दा आयोगलाई आफ्नो संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न निकै कठिनाइ भइरहेको छ।

वित्तीय साधन स्रोतको कमीका कारणले पदाधिकारी र सचिवालयका कर्मचारीहरूका लागि आवश्यक क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिएको छैन। आयोगले प्रस्ताव गरेअनुसारको बजेट प्राप्त भएको छैन।आयोगबाट अध्ययन, अनुसन्धान तथा सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूको प्रकाशन, सार्वजनिकीकरण तथा प्रबोधन लगायतका कार्य

गर्न थप बजेट आवश्यक पर्नेमा विगत वर्षसम्म प्राप्त हुने गरेको बजेटमा निरन्तरतासमेत हुन नसकेका कारणले गर्दा आयोगको नियमित कार्यमा समेत गम्भीर समस्या परेको छ।

घ) भाषा संरक्षणसम्बन्धी चुनौती

नेपालमा बोलिने १२४ भन्दा बढी भाषाहरूमध्ये नेपाल उत्पत्तिका रैथाने भाषा, कला, संस्कृति र परम्पराको आधारमा स्थान र व्यक्ति नामको मौलिक नामकरण गर्नु मातृभाषाबाट अनुवाद गर्दा उक्त भाषाको मूल मर्म, सांस्कृतिक पहिचान र गरिमा कायम राख्नु एवम् मातृभाषाहरूलाई सरकारी कामकाजमा प्रयोगमा ल्याउनुका साथै शिक्षामा माध्यम भाषाका रूपमा प्रयोग गर्नु मूल चुनौतीका रूपमा रहेका छन्।

नेपालको बहुभाषिक विरासतलाई जोगाइराख्नु आयोगको प्रमुख चुनौतीका रूपमा देखा परेको छ। मौखिक परम्परामा मात्र सीमित रहेका कतिपय भाषाहरू लोप भइरहेको अवस्था छ। धेरै भाषाहरू सङ्कटापन्न अवस्थामा छन्। कम वक्ता भएका भाषाहरू दिन प्रतिदिन धेरै वक्ता भएका भाषामा अपसरित भइरहेका छन्। नेपाली भाषा तथा नेपालका अन्य राष्ट्रभाषाहरूमा अङ्ग्रेजीलगायतका भाषाहरूको दबाव बढ्दै गएको अवस्था छ। नेपालका राष्ट्रभाषाहरू र नेपालको सरकारी कामकाजको नेपाली भाषालाई बजार र प्रविधिसँग अनुकूलन गर्नुपर्ने चुनौतीसमेत थपिएको छ।

नेपालले आफ्ना नागरिकलाई दिने राष्ट्रिय परिचयपत्र, सरकारी निकायबाट जारी हुने प्रमाणपत्र, सवारी चालक अनुमतिपत्र, बैङ्कका कागजात, निस्सा, सवारी साधनको सङ्केत सङ्ख्या, कार्यालय एवम् संस्थाका नामपाटी, टेलिफोन, बिजुलीका बिलहरू, शैक्षिक उपाधिका प्रमाणपत्रहरू, सङ्केत पाटी तथा शिक्षण संस्थाका नाम आदि सरकारी कामकाजको भाषामा प्रयोग विस्तार हुन सकेको छैन।

नेपालको संविधानको धारा ६ मा 'नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन्' भनिएको छ। यसबाट नेपालमा बोलिने कुनै पनि भाषालाई भेदभाव हुने स्थिति रहनु हुँदैन। यस प्रावधानले थोरै वक्ता भएका भाषाहरूको समेत समान हैसियत स्थापित गरिदिनुपर्ने दायित्व राज्यको रहन्छ भन्ने बोध गराउँछ तर नेपालका अधिकांश मातृभाषाहरू दिन प्रतिदिन लोप हुने अवस्थामा छन्।

परापूर्वकालदेखि नै नेपाल भाषाहरूको सङ्गम स्थल रहिआएको छ। हाम्रा भाषाहरू राष्ट्रिय निधि हुन्। भाषिक विविधता नेपालको विशेषता हो। तथापि भाषिक सर्वेक्षणका अभावमा नेपालमा बोलिने भाषाहरूका बारेमा हाम्रो जानकारी सीमित छ। नेपालका भाषाहरूको बारेमा अझ धेरै अध्ययन गर्न बाँकी नै छ। कतिपय भाषाहरू मौखिक परम्परामै सीमित छन्। केही भाषाहरू लेख्य परम्पराका दृष्टिले समृद्ध छन् भने अधिकांश भाषाहरूको लेख्य प्रणाली अझै विकास भइसकेको छैन। नेपालको बहुभाषिक जीवन पद्धतिलाई जोगाएर राख्नु नै आजको प्रमुख चुनौती रहेको छ।

ङ) सिफारिसहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी चुनौती

हाल सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा सिफारिस कार्यान्वयनलाई विस्तार गर्नु, सबै तहका सरकार एवम् निकायहरूलाई सिफारिस कार्यान्वयनका लागि जवाफदेही बनाउने एवम् आयोगबाट गरिएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको अनुगमन, कार्यसम्पादन परीक्षण गरी पृष्ठपोषण गर्नु पनि चुनौती खडा भएका छन्।

आयोग आफैंमा कार्यान्वयन गर्ने निकाय नभएर मूलतः सिफारिसकर्ता हो। आयोगले आफ्नो ७ ओटा वार्षिक प्रतिवेदनहरू, सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिस प्रतिवेदन (पूरक सिफारिससमेत) तथा भाषासम्बन्धी भए गरेका कामकारबाहीका बारेमा नेपाल सरकारसमक्ष गरेका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको स्थिति र प्रक्रियामा उत्साहजनक प्रगति भएको देखिँदैन। आयोगको कार्य प्रकृति हेर्दा आयोग आफैंले सम्बन्धित निकायमा सिफारिस नगरी सरकारमार्फत जानुपर्ने हुन्छ। यसबाट कार्यान्वयनको पक्ष कमजोर हुने देखिन्छ। एकातर्फ भाषाका विषयमा तीन ओटै तहका सरकारको जिम्मेवारी स्पष्ट किटान नहुनु र अर्कोतर्फ आयोगबाट गरिएका सिफारिसहरूको अपनत्व लिने तथा कार्यान्वयन गर्न प्राथमिकतामा पर्ने अवस्था नदेखिएकोले संविधानमा उल्लेख भएका प्रावधानहरू प्रभावकारी हुन सकेका छैनन्।

परिच्छेद : दुई

नेपालमा बोलिने भाषाहरूको अवस्था

नेपाल बहुभाषिक देश हो। नेपालमा बोलिने धेरै भाषाहरू अझै बोलिचालीमै सीमित छन्, धेरै भाषामा अझै लेखन प्रणाली स्थापित भइसकेको छैन। नेपालको भाषिक सम्पदाको उपयोग गर्न तिनको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्नु जरूरी छ। यसका लागि भाषिक तथ्याङ्कको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। नेपालको भाषिक तथ्याङ्क मूलतः जनगणनामा आधारित छ। प्रयोग, बोधगम्यतालगायत भाषावैज्ञानिक आधारमा बृहत् भाषिक सर्वेक्षण गरी सूक्ष्म भाषिक विवरण सङ्कलन र त्यसको उपयोग गरिनुपर्नेमा सो कार्य स्थापित हुन बाँकी नै छ। यस परिच्छेद्मा राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार नेपालको भाषिक अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ।

२.१ नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरू

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा मातृभाषा, दोस्रो भाषा र पुर्खाको भाषासम्बन्धी विवरण सङ्कलन र प्रकाशन गरिएको छ। यस जनगणनाले नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्या १२४ उल्लेख गरेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा समावेश भएका १२३ भाषामध्ये १११ भाषाले यस जनगणनामा निरन्तरता पाएका छन् (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०; जातजाति, भाषा र धर्मसम्बन्धी प्रतिवेदन)। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा समावेश नभएका तर राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा थप भई आएका १३ ओटा भाषाहरूमा भोटे, लोवा, चुम/नुब्री, वारागुङवा, नार-फु, राना थारू, कर्मारोङ, मुगाली, तिछुरोङ पोइके, साद्री, डोने, मुन्डा/मुडियारी र केवरत भाषा रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा समेटिएका मध्ये १२ ओटा विदेशी भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या न्यून भएकाले 'अन्य' अन्तर्गत राखिएको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा समेटिएका तर राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा नपरेका भाषाहरूमा उडिया, आसामी, चीनिया, जोङ्खा, गढवाली, फ्रेन्च, मिजो, कुकी, रुसी, स्पेनिस, नागामी, र अरबी भाषा हुन् (स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०; जातजाति, भाषा र धर्मसम्बन्धी प्रतिवेदन)।

विगतमा भाषा आयोगबाट नयाँ पहिचान भएका भाषाहरू राना थारू, नार फु, चुम(स्यार), नुब्री(लार्के), तिछुरोङ पोइके, सेर्के, मारेक याख्खा, नावा शेर्पा र क्षेत्तेली भाषाहरूमध्ये यस जनगणनामा राना थारू, नार-फु, चुम/नुब्री, पोइके, सेर्के, भाषाका वक्ता सङ्ख्या समावेश भएको देखिन्छ। भाषा आयोगबाट भाषा कक्षा सञ्चालन भइरहेका कम वक्ता सङ्ख्या भएका कुसुन्डा, दुरा, बाल्कुरा/बराम, तिलुङ र लुङ्खिम भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या पनि जनगणनामा उल्लेख्य देखिएको छ।

यस जनगणनाले केही मातृभाषाको वैकल्पिक नाम तथा वर्णविन्यास परिवर्तन गरेको छ। विगतमा नेवारी उल्लेख भएकोमा यस पटक नेपाल भाषा(नेवारी), लिम्बू भाषालाई याक्थुङ/लिम्बू, बाहिङ भाषालाई बाहिङ/बायुङ गरी वैकल्पिक नामसहित उल्लेख छ। यस्तै उराउँ/कुडुख, ह्योल्मो/योल्मो, याम्फु/याम्फे, चुम/नुब्री, जेरो/जेरुङ, मुन्डा/मुडियारी, बाल्कुरा/बराम, हायु/वायु, खाम्ची(राउटे), वालिङ/वालुङ जस्ता वैकल्पिक नामसहित भाषाहरू जनगणनामा सूचीकृत देखिन्छन्। विगतमा मगर, खाम (मगर) र काइके नामका भाषालाई मगर ढुट, मगर खाम र मगर काइके भाषा भनी उल्लेख गरेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा राजस्थानी भनिएको भाषालाई राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा मारवाडी भाषा भनिएको छ (स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०; राष्ट्रिय जनगणना २०७८, जातजाति, भाषा र धर्मसम्बन्धी प्रतिवेदन)।

नेपालमा हरेक दशकमा हुने राष्ट्रिय जनगणनामा भाषाहरूको सङ्ख्यामा अन्तर देखिन्छ। भाषा र भाषिकाको बहस, पहिचानको खोजी, अनुसन्धानको परिणाम, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, तत्कालीन राजनैतिक शासकीय प्रणालीलगायत अन्य कारणबाट यसो भएको हुन सक्छ। जनगणनामा भाषा सूचीकरण हुन थालेपछि संवत् २००९-११ देखि क्रमशः संवत् २०७८ सम्म कायम भएका भाषाहरूको सङ्ख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १

विभिन्न जनगणनामा सूचीकृत नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्या

जनगणनाको संवत्	२००९-११	२०१८	२०२८	२०३८	२०४८	२०५८	२०६८	२०७८
भाषा सङ्ख्या	४४	३६	१७	१८	३१	९२	१२३	१२४

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

तालिका १ हेर्दा जनगणनामा भाषिक विवरण समावेश हुन थालेपछिका सुरूका केही जनगणनामा नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्यामा घटेको तर संवत् २०४८ पछिको समयमा क्रमशः बढ्दै गएको देखिन्छ। यसै तथ्याङ्कलाई तल चित्रमा देखाइएको छ।

चित्र नं. १

विभिन्न जनगणनामा सूचीकृत नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको सङ्ख्या

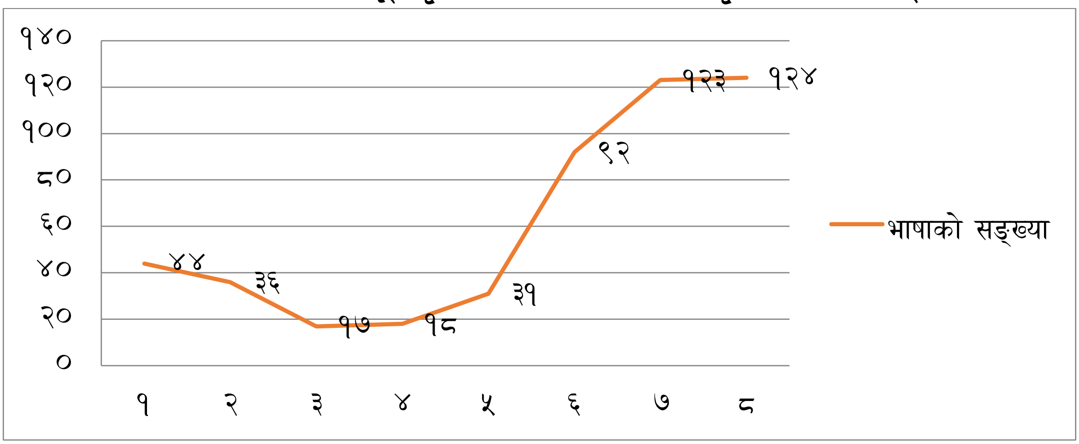

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

माथि चित्र १ मा भाषिक तथ्याङ्क समावेश हुन थालेको संवत् २००९-११ देखि, संवत् २०१८, २०२८, २०३८, २०४८, २०५८, २०६८ र २०७८ सम्मको राष्ट्रिय जनगणनामा सूचीकृत मातृभाषाहरूको सङ्ख्या क्रमशः देखाइएको छ। चित्रमा संवत् २०४८ पछि भएका जनगणनामा भाषाहरूको सङ्ख्या निकै बढेको देखिन्छ। पछिल्लो समयमा खुला राजनीतिक वातावरण, अध्ययन, अनुसन्धान, पहिचानको खोजीलगायत कारणले धेरै मातृभाषाहरूको तथ्याङ्क समावेश भएको हुनसक्छ।

२.२ नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको भाषिक परिवार

राष्ट्रिय जनगणनामा २०७८ अनुसार नेपालमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने भाषाहरू मूलतः भारोपेली, भोट बर्मेली (चिनिया तिब्बती), आग्नेय र द्रविड परिवारअन्तर्गत पर्दछन्। यस्तै, यहाँ बोलिने कुसुन्डा भाषा कुनै पनि भाषा परिवारमा पर्दैन। यसका साथै साङ्केतिक भाषा पनि प्रयोगमा रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार भारोपेली परिवारका ४६ ओटा भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या २,४२,२५६२७ (८३.०३%) रहेको छ। यस्तै भोट

बर्मेली परिवारका ७२ ओटा भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या ४८,३७,८०८ (१६.५४%), आग्नेय परिवारका ३ ओटा भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या ५५,९१६(०.१९%) र द्रविड परिवारको १ मात्र भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या ३८,८७३(०.१३%) रहेको छ। यस्तै जनगणनाअनुसार कुसुन्डा भाषा २३ जना वक्तामा सीमित देखिन्छ। साङ्केतिक भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या १८७४(०.०१%) रहेको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको भाषा परिवारगत वर्गीकरण तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका २

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूको भाषा परिवार

परिवार	भाषाहरू	भाषा सङ्ख्या	वक्ता सङ्ख्या र (%)
भारोपेली	नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारू, बज्जिका, अवधी, डोट्याली, उर्दु, मगही, बैतडेली, अछामी, राजवंशी, खस, बझाङ्गी, हिन्दी, राना थारू, बाजुरेली, दनुवार, दार्चुलेली, अङ्गिका, माझी, गनगाई, बङ्गला, मारवाडी, डडेलधुरी, ताजपुरिया, कुमाल, मुसलमान, संस्कृत, दरई, जुम्ली, बोटे, दैलेखी, केवरत, डोने, साद्री, अङ्ग्रेजी, सोनहा, किसान, पन्जाबी, कुर्माली, कोचे, सिन्धी, मालपाँडे, सधनी र हरियान्वी	४६	२,४२,२५६२७ (८३.०३%)
भोट बर्मेली	तामाङ, नेपाल भाषा (नेवारी), मगर ढुट, याक्थुङ/लिम्बू, गुरूङ, राई, बान्तावा, शेर्पा, मगर खाम, चाम्लिङ, चेपाङ, कुलुङ, सुनुवार, थामी, थुलुङ, घले, साम्पाङ, धिमाल, खालिङ, वाम्बुले, बाहिङ/बायुङ, याक्खा, भुजेल, भोटे, याम्फु/याम्फे, नाछिरिङ, ह्योल्मो/योल्मो, दुमी, मेवाहाङ, पुमा, पहरी, आठपहरिया, दुङमाली, जिरेल, तिब्बती, चुम/नुब्री, छन्त्याल, राजी,	७२	४८,३७,८०८ (१६.५४%)

परिवार	भाषाहरू	भाषा सङ्ख्या	वक्ता सङ्ख्या र (%)
	थकाली, मेचे, कोयी, लोहोरूङ, डोल्पाली, मुगाली, जेरो/जेरूङ, कर्मारोङ, छिन्ताङ, ल्होपा, लाप्चा, मनाङे, छिलिङ, दुरा, तिलुङ, व्याँसी, बाल्कुरा/बराम, बारागुङवा, मगर काइके, हायु/वायु, धुलेली, खाम्ची(राउटे), लुङखिम, लोवा, कागते, वालिङ/वालुङ, नार-फु, ल्होमी, तिछुरोङ पोइके, फाङदुवाली, बेलहारे, सुरेल, साम र बनकरिया		
आग्नेय	सन्थाली, मुन्डा/मुडियारी र खरिया	३	५५,९१६(०.१९%)
द्रविड	उराउँ/कुडुख	१	३८,८७३(०.१३%)
कुसुन्डा	कुसुन्डा	१	२३
	साङ्केतिक भाषा	१	१८७४(०.०१%)
	जम्मा	१२४	

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, भाषावैज्ञानिक अध्ययन तथा पुस्तकहरू

तालिका २ हेर्दा नेपालमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने १२४ भाषाहरूमध्ये भारोपेली भाषा परिवारका भाषाहरूको सङ्ख्या ४६, भोट बर्मेली परिवारका भाषाहरूको सङ्ख्या ७२, आग्नेय परिवारका भाषाहरूको सङ्ख्या ३, द्रविड परिवारको भाषा सङ्ख्या १, कुसुन्डा भाषा र साङ्केतिक भाषा रहेका छन्।

२.३ राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरू

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा एक प्रतिशत भन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने मातृभाषाको सङ्ख्या १३ रहेको छ। यी १३ ओटा भाषाका वक्ताले नेपालको जनसङख्याको ९०.९४% समेटेको देखिन्छ।यस्तै एक लाख र सोभन्दा बढी वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरूको सङ्ख्या २१ रहेको छ। यी २१ भाषाका वक्ताहरूको कुल जनसङ्ख्या नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ९४.९५ प्रतिशत हो।बाँकी १०३ ओटा भाषा बोल्ने जनसङ्ख्याको प्रतिशत ५.०५ रहेको छ। यस्तै दश हजार र सोभन्दा माथि एक लाखभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू ३६ ओटा रहेका छन् भने दश हजारभन्दा कम एक

हजारसम्म जनसङ्ख्या भएका भाषाहरू ४४ ओटा छन्। यस्तै एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या रहेका भाषा २३ ओटा छन्। नेपालका यी मातृभाषाहरूमध्ये धेरै भाषाहरू अझै मौखिक परम्परामा सीमित छन्। लेखन प्रकाशन, सञ्चार माध्यमहरूमा प्रयोग, मातृभाषामा शिक्षा, सरकारी कामकाजमा प्रयोग लगायतका दृष्टिले नेपालका मातृभाषाहरूमा अझै धेरै काम गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

राष्ट्रिय जनगणना (२०७८) को प्रतिवेदन, (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०) को प्रकाशित विवरणअनुसार मातृभाषाअनुसारको जनसङ्ख्याको विवरण क्रमशः वर्गीकृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३

एक लाख र सोभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू

क्र.स.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
१	नेपाली	१३०८४४५७	४४.८६	४४.८६
२	मैथिली	३२२२३८९	११.०५	५५.९१
३	भोजपुरी	१८२०७९५	६.२४	६२.१५
४	थारू	१७१४०९१	५.८८	६८.०३
५	तामाङ	१४२३०७५	४.८८	७२.९१
६	बज्जिका	११३३७६४	३.८९	७६.८०
७	अवधी	८६४२७६	२.९६	७९.७६
८	नेपाल भाषा (नेवारी)	८६३३८०	२.९६	८२.७२
९	मगर ढुट	८१०३१५	२.७८	८५.५०
१०	डोटयाली	४९४८६४	१.७	८७.२०
११	उर्दू	४१३७८५	१.४२	८८.६२
१२	याक्थुङ/लिम्बू	३५०४३६	१.२	८९.८२
१३	गुरूङ	३२८०७४	१.१२	९०.९४
१४	मगही	२३०११७	०.७९	९१.७३
१५	बैतडेली	१५२६६६	०.५२	९२.२५
१६	राई	१४४५१२	०.५	९२.७५
१७	अछामी	१४१४४४	०.४८	९३.२३

क्र.स.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
१८	बान्तावा	१३८००३	०.४७	९३.७०
१९	राजवंशी	१३०१६३	०.४५	९४.१५
२०	शेर्पा	११७८९६	०.४	९४.५५
२१	खस	११७५११	०.४	९४.९५

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०

तालिका ३ अनुसार मातृभाषाअनुसार एक प्रतिशतसम्म र सोभन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषा १३ ओटा रहेका छन्। यी १३ ओटा भाषाका वक्ताले कुल जनसङ्ख्याको ९०.९४% समेटेका छन्। यस्तै, एक लाखसम्म जनसङ्ख्या रहेका मातृभाषाहरूको सङ्ख्या २१ रहेको छ। यी २१ओटा भाषाका वक्ताले कुल जनसङ्ख्याको ९४.९५ प्रतिशत समेटेको देखिन्छ।

तालिका ४

दस हजार र सोभन्दा माथि एक लाखभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
२२	बझाङ्गी	९९६३१	०.३४	९५.२९
२३	हिन्दी	९८३९९	०.३४	९५.६३
२४	मगर खाम	९१७५३	०.३१	९५.९४
२५	चाम्लिङ	८९०३७	०.३१	९६.२५
२६	रानाथारू	७७७६६	०.२७	९६.५२
२७	चेपाङ	५८३९२	०.२	९६.७२
२८	बाजुरेली	५६४८६	०.१९	९६.९१
२९	सन्थाली	५३६७७	०.१८	९७.०९
३०	दनुवार	४९९९२	०.१७	९७.२६
३१	दार्चुलेली	४५६४९	०.१६	९७.४२
३२	उराउँ/कुडुख	३८८७३	०.१३	९७.५५
३३	कुलुङ	३७९१२	०.१३	९७.६८
३४	अङ्गिका	३५९५२	०.१२	९७.८०
३५	माझी	३२९१७	०.११	९७.९१

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
३६	सुनुवार	३२७०८	०.११	९८.०२
३७	थामी	२६८०५	०.०९	९८.११
३८	गनगाई	२६२८१	०.०९	९८.२०
३९	थुलुङ	२४४०५	०.०८	९८.२८
४०	बङ्गला	२३७७४	०.०८	९८.३६
४१	घले	२३०४९	०.०८	९८.४४
४२	साम्पाङ	२१५९७	०.०७	९८.५१
४३	मारवाडी	२१३३३	०.०७	९८.५८
४४	डडेलधुरी	२१३००	०.०७	९८.६५
४५	धिमाल	२०५८३	०.०७	९८.७२
४६	ताजपुरिया	२०३४९	०.०७	९८.७९
४७	कुमाल	१८४३५	०.०६	९८.८५
४८	खालिङ	१६५१४	०.०६	९८.९१
४९	मुसलमान	१६२५२	०.०६	९८.९७
५०	वाम्बुले	१५२८५	०.०५	९९.०२
५१	बाहिङ/बायुङ	१४४४९	०.०५	९९.०७
५२	याक्खा	१४२४१	०.०५	९९.१२
५३	संस्कृत	१३९०६	०.०५	९९.१७
५४	भुजेल	१३०८६	०.०४	९९.२१
५५	भोटे	१२८९५	०.०४	९९.२५
५६	दरई	१२१५६	०.०४	९९.२९
५७	याम्फु/याम्फे	१०७४४	०.०४	९९.३३

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०

तालिका ४ हेर्दा मातृभाषा अनुसारको जनसाङ्ख्यिक विवरणमा एक लाखभन्दा कम दस हजार र सोभन्दा बढी जनसङ्ख्या रहेका भाषाको सङ्ख्या ३६ रहेको छ। यसअन्तर्गत रहेका भाषाका वक्ता कुल जनसङ्ख्याको ४.३८ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका ५

एक हजार र सोभन्दा माथि दस हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
५८	नाछिरिङ	९९०६	०.०३	९९.३६
५९	ह्योल्मो/योल्मो	९६५८	०.०३	९९.३९
६०	दुमी	८६३८	०.०३	९९.४२
६१	जुम्ली	८३३८	०.०३	९९.४५
६२	बोटे	७६८७	०.०३	९९.४८
६३	मेवाहाङ	७४२८	०.०३	९९.५१
६४	पुमा	६७६३	०.०२	९९.५३
६५	पहरी	५९४६	०.०२	९९.५५
६६	आठपहरिया	५५८०	०.०२	९९.५७
६७	दुङमाली	५४०३	०.०२	९९.५९
६८	जिरेल	५१६७	०.०२	९९.६१
६९	तिब्बती	५०५३	०.०२	९९.६३
७०	दैलेखी	४९८९	०.०२	९९.६५
७१	चुम/नुब्री	४२८४	०.०१	९९.६६
७२	छन्त्याल	४२८२	०.०१	९९.६७
७३	राजी	४२४७	०.०१	९९.६८
७४	थकाली	४२२०	०.०१	९९.६९
७५	मेचे	४२०३	०.०१	९९.७०
७६	कोयी	४१५२	०.०१	९९.७१
७७	लोहोरूङ	३८८४	०.०१	९९.७२
७८	केवरत	३४६९	०.०१	९९.७३
७९	डोल्पाली	३२४४	०.०१	९९.७४
८०	डोने	३१००	०.०१	९९.७५
८१	मुगाली	२८३४	०.०१	९९.७६
८२	जेरो/जेरूङ	२८१७	०.०१	९९.७७
८३	कर्मारोङ	२६१९	०.०१	९९.७८

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
८४	छिन्ताङ	२५६४	०.०१	९९.७९
८५	ल्होपा	२३४८	०.०१	९९.८०
८६	लाप्चा	२२४०	०.०१	९९.८१
८७	मुन्डा/मुडियारी	२१०७	०.०१	९९.८२
८८	मनाङे	२०२२	०.०१	९९.८३
८९	छिलिङ	२०११	०.०१	९९.८४
९०	दुरा	१९९१	०.०१	९९.८५
९१	तिलुङ	१९६९	०.०१	९९.८६
९२	साङ्केतिक भाषा	१७८४	०.०१	९९.८७
९३	व्याँसी	१७०६	०.०१	९९.८८
९४	बाल्कुरा/बराम	१५३९	०.०१	९९.८९
९५	बारागुङवा	१५३६	०.०१	९९.९०
९६	साद्री	१३४७	०.००	
९७	अङ्ग्रेजी	१३२३	०.००	
९८	मगर काइके	१२२५	०.००	
९९	सोनहा	११८२	०.००	
१००	हायु/वायु	११३३	०.००	
१०१	किसान	१००४	०.००	

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०

तालिका ५ हेर्दा मातृभाषाअनुसार १ हजार र सोभन्दा माथि १० हजारमुनि जनसङ्ख्या रहेका भाषाहरूको सङ्ख्या ४४ रहेको छ। यी भाषाले कुल वक्ताको ०.५८ प्रतिशत सङ्ख्यालाई समेट्छन्।

तालिका ६

एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
१०२	पन्जाबी	८७१	०.००	
१०३	धुलेली	७८६	०.००	
१०४	खाम्ची (राउटे)	७४१	०.००	

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
१०५	लुङखिम	७०२	०.००	
१०६	लोवा	६२४	०.००	
१०७	कागते	६११	०.००	
१०८	वालिङ/वालुङ	५४५	०.००	
१०९	नार-फु	४२८	०.००	
११०	ल्होमी	४१३	०.००	
१११	तिछुरोङ पोइके	४१०	०.००	
११२	कुर्माली	३९७	०.००	
११३	कोचे	३३२	०.००	
११४	सिन्धी	२९१	०.००	
११५	फाङदुवाली	२४७	०.००	
११६	बेलहारे	१७७	०.००	
११७	सुरेल	१७४	०.००	
११८	मालपाँडे	१६१	०.००	
११९	खरिया	१३२	०.००	
१२०	सधनी	१२२	०.००	
१२१	हरियान्वी	११४	०.००	
१२२	साम	१०६	०.००	
१२३	बनकरिया	८६	०.००	
१२४	कुसुन्डा	२३	०.००	
	अन्य*	४२०१	०.०१	९९.९१
	उल्लेख नभएका#	३४६	०.००	

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०

* वक्ता सङ्ख्या कम भएका विभिन्न भाषाहरू

\# भाषा विवरण उल्लेख नभएको

तालिका ६ हेर्दा मातृभाषाअनुसार जनसङ्ख्याको हजारभन्दा कम वक्ता रहेका भाषाहरूको सङ्ख्या २३ रहेको छ। यी भाषाले कुल जनसङ्ख्याको ०.०३ प्रतिशत समेटेका छन्। समग्रमा नेपालमा भाषा र तिनको जनसङ्ख्या अर्थात् वक्ता सङ्ख्याको वितरणमा धेरै

अन्तर देखिन्छ। प्रदेशगत रूपमा पनि ती भाषाको वितरणको अवस्था फरक फरक देखिन्छ।

२.४ मातृभाषाहरूको प्रदेशगत विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०८० को तथ्याङ्कमा मातृभाषाअनुसार जनसङ्ख्या प्रदेशगत रूपमा बोलिने भाषाको सङ्ख्या, भाषा बोल्ने जनसङ्ख्याको आकारको उपस्थिति फरक फरक देखिन्छ।

तालिका ७

मातृभाषी जनसङ्ख्याको आधारमा प्रदेशगत भाषा सङ्ख्या

विवरण	नेपाल	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
एक लाखसम्म वक्ता भएका भाषा सङ्ख्या	२१	९	८	४	३	५	२	५
दस हजार र सोभन्दा माथि एक लाखभन्दा कम वक्ता भएका भाषा सङ्ख्या	३६	२६	३	१४	४	५	२	६
एक हजार र सोभन्दा माथिदेखि दस हजार भन्दा कम वक्ता भएका भाषा सङ्ख्या	४४	२६	८	२८	२३	७	११	१३
एक हजारभन्दा कम वक्ता भएका भाषा सङ्ख्या	२३	४६	४१	६१	४२	४९	३३	४८
जम्मा	**१२४**	**१०७**	**६०**	**१०७**	**७२**	**६६**	**४८**	**७२**

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०

तालिका नं ७ हेर्दा 'अन्य' र 'नखुलेको भाषाबाहेक' देशभर बोलिने १२४ भाषामध्ये कोशी प्रदेश र बागमती प्रदेशमा १०७ भाषा, गण्डकी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ७२ भाषा, लुम्बिनी प्रदेशमा ६६ भाषा, मधेश प्रदेशमा ६० भाषा र कर्णाली प्रदेशमा ४८

ओटा भाषा बोलिन्छन्। प्रदेशगत रूपमा बोलिने भाषा सङ्ख्याको उक्त विविधता वक्ता सङ्ख्यागत वर्गीकरणमा समेत भिन्न स्थितिमा रहेको देखिन्छ।

यस्तै राष्ट्रिय जनगणना (२०७८) को मातृभाषाअनुसारको जनसङ्ख्याको भाषिक तथ्याङ्कको प्रदेशगत विश्लेषण गर्दा, १ प्रतिशतभन्दा माथि वक्ता सङ्ख्या भएका राष्ट्रभाषाहरूको अवस्था तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ८

प्रदेशगत रूपमा एक प्रतिशतभन्दा बढी वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरू

क्र.स.	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
१	नेपाली ४५.२७%	मैथिली ४१.७३%	नेपाली ५६.०४%	नेपाली ७३.३९%	नेपाली ५०.८५%	नेपाली ८८.८५ %	नेपाली ४२.४४ %
२	मैथिली ११.६८%	भोजपुरी १८.८१%	तामाङ १७.९९%	मगर ढुट ९.६०%	अवधी १६.७०%	खस ६.३४%	डोटेली १८.०७ %
३	याक्थुङ/लिम्बू ६.७०%	बज्जिका १८.४४%	नेपाल भाषा (नेवारी) ११.८२%	गुरुङ ८.४४%	थारू १३.५९%	मगर ढुट १.६०%	थारू १४.८० %
४	थारू ४.४०%	नेपाली ५.७६%	मगर ढुट २.४०%	थारू १.७४%	भोजपुरी १०.९७%		बैतडेली ५.६२ %
५	तामाङ ३.५४%	थारू ४.१७%	थारू १.५६%	नेपाल भाषा(नेवारी) १.५३%	मगर ढुट ३.८१%		अछामी ५.१४ %
६	मगर ढुट २.८८%	उर्दु ४.०८%	मैथिली १.२५%	तामाङ १.३६%	मगर खाम १.१५%		बझाङ्गी ३.६९ %

क्र.स.	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश चिम प्रदेश
७	बान्तवा २.७०%	मगही ३.५२%	भोजपुरी १.१४%				राना थारू २.८८ %
८	राजवंशी २.५८%	तामाङ १.६५%	गुरुङ १.११%				बाजुरेली २.०९ %
९	उर्दू २.३२%						दार्चुलेली १.६९ %
१०	राई १.८५%						
११	चाम्लिङ१.६७%						
१२	शेर्पा १.३२%						
१३	नेपाल भाषा (नेवारी) १.२६%						
१४	सन्थाली१.०८%						

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन

तालिका ८ हेर्दा नेपाली भाषासहित एक प्रतिशत र सोभन्दा बढी वक्ता सङ्ख्या भएका भाषाहरूको सङ्ख्या कोशी प्रदेशमा १४, मधेश र बागमती प्रदेशमा ८.८, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशमा ६.६, कर्णाली प्रदेशमा ३ अनि सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ९ रहेको देखिन्छ।

२.५ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपालमा बोलिने भाषाहरू

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार दोस्रो भाषाका रूपमा ११७ ओटा भाषाहरू सूचीकृत छन्। यस्तै 'अन्य', 'उल्लेख नभएको' र 'दोस्रो भाषा नभएका' जनसङ्ख्या तथ्याङ्कमा समाविष्ट छन्। तथ्याङ्क हेर्दा 'दोस्रो भाषा नभएका' जनसङ्ख्या सबैभन्दा ठुलो छ। जनगणनाअनुसार १,४०,२३,०८६ जनसङ्ख्या (४८.०८%) को दोस्रो भाषा रहेको देखिन्न भने दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा बोल्ने जनसङ्ख्या १,३४,८२,९०४ (४६.२३%) रहेको देखिन्छ। यस क्रममा रहेका मैथिली, हिन्दी, भोजपुरी, र अङ्ग्रेजी भाषा दोस्रो भाषाका रूपमा बोल्ने जनसङ्ख्या एक लाखभन्दा माथि छ। दोस्रो भाषा नभएकाबाहेक पाँच ओटा भाषाका वक्ता एक लाख र सोभन्दा बढी देखिन्छन्। एक लाखभन्दा कम र दस हजारभन्दा माथि दोस्रो भाषाका रूपमा बोलिने २० ओटा भाषाहरूमा थारू, बज्जिका, अवधी, उर्दु, तामाङ, मगर ढुट, भोटे, बान्तावा, नेपाल भाषा (नेवारी), चाम्लिङ, मगही, गुरूङ, याक्थुङ/लिम्बू, थुलुङ, मगर खाम, बाहिङ/बायुङ, राई, डोटयाली, साम्पाङ, र खालिङ रहेका छन्। यसै गरी एक हजार र सोभन्दा बढी र दस हजार भन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरूको सङ्ख्या ३० रहेको छ। एक हजारभन्दा कम जनसङ्ख्या भएका भाषाहरूको सङ्ख्या ६२ ओटा रहेको देखिन्छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा मातृभाषाअनुसार जनसङ्ख्या समेटिएका १२४ ओटा भाषाहरूमध्ये चुम/नुब्री, डोने, मुन्डा/मुडियारी, लोवा, नार-फु, ल्होमी र खरिया ७ ओटा भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा बोल्ने जनसङ्ख्या विवरण यस सूचीमा देखिँदैन। दोस्रो भाषाअनुसार जनसङ्ख्याको विवरण अनुसूची १४ मा तथा प्रदेशगत तुलना अनुसूची १५ समावेश गरिएको छ। यस्तै प्रदेशगत रूपमा दोस्रो भाषाका रूपमा बोलिने धेरै जनसङ्ख्या भएका पाँच भाषाहरूको समग्र तथा प्रदेशगत अवस्था तल तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका ९

दोस्रो भाषाअनुसार पाँचौं क्रमसम्मका भाषाहरूको समग्र तथा प्रदेशगत अवस्था

भाषाको अवस्था		नेपाल	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूर पश्चिम प्रदेश
पहिलो क्रम	भाषा	दोस्रो भाषा नभएका	दोस्रो भाषा नभएका	नेपाली	दोस्रो भाषा नभएका	दोस्रो भाषा नभएका	दोस्रो भाषा नभएका	दोस्रो भाषा नभएका	नेपाली
	जनसङ्ख्या	१४०२३०८६	२२९०४४४	४३२७९५१	३३४८५०३	१७६८८६८	२७६४०५६	१४९२६२७	१४९०१५१
	प्रतिशत	४८.०८	४६.१७	७०.७८	५४.७४	७१.७२	५३.९६	८८.४	५५.३०
दोस्रो क्रम	भाषा	नेपाली	नेपाली	दोस्रो भाषा नभएका	नेपाली	नेपाली	नेपाली	नेपाली	दोस्रो भाषा नभएका
	जनसङ्ख्या	१३४८२९०४	२२५४२६७	१२२१४२३	२५४८२१३	५९४६१९	२०८६५१२	१८११९१	११३७१६५
	प्रतिशत	४६.२३	४५.४४	१९.९८	४१.६६	२४.११	४०.७४	१०.७३	४२.२०
तेस्रो क्रम	भाषा	मैथिली	मैथिली	मैथिली	अङ्ग्रेजी	तामाङ	हिन्दी	हिन्दी	डोट्याली
	जनसङ्ख्या	२६७६२१	७८३३४	१७२४५५	६३१२९	२५४४८	८०४७५	२१९६	१३१४१
	प्रतिशत	०.९२	१.५८	२.८२	१.०३	१.०३	१.५७	०.१३	०.४९
चौथो क्रम	भाषा	हिन्दी	बान्तवा	भोजपुरी	तामाङ	मगर ढुट	अवधी	मगर ढुट	थारू
	जनसङ्ख्या	२२३१०६	४२३०८	१०४५४३	३०४९२	१७६९३	४७५३७	२००८	१०२३९
	प्रतिशत	०.७६	०.८५	१.७१	०.५	०.७२	०.९३	०.१२	०.३८
पाँचौं क्रम	भाषा	भोजपुरी	भोटे	हिन्दी	नेपाल भाषा(नेवारी)	गुरुङ	थारू	मगर खाम	हिन्दी
	जनसङ्ख्या	१३८५७२	२९५९७	८७२१८	२०८७५	१३०६९	४३५५२	१७६०	६२७३
	प्रतिशत	०.४८	०.६०	१.४३	०.३४	०.५३	०.८५	०.१०	०.२३

स्रोतः राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०, राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन

तालिका ९ मा दोस्रो भाषाअनुसारको जनसङ्ख्याको पाँचौं क्रमसम्म विश्लेषण गर्दा भाषाहरू फरक देखिएको, वक्ता सङ्ख्याको अन्तरमा फरकपन प्रदेशगत रूपमा देखिएको छ। मधेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशबाहेक नेपालको समग्र तथा पाँच प्रदेशमा दोस्रो भाषा नभएका जनसङ्ख्या पहिलो क्रममा देखिन्छ। मधेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा पहिलो क्रममा रहेको छ। दोस्रो भाषा अनुसारको विवरणमा पाँच प्रदेशमा नेपाली भाषा दोस्रो क्रममा रहेको देखिन्छ। खास प्रदेशमा केन्द्रित भाषाहरू र त्यहाँका सम्पर्क भाषाहरू यसअनुसारको पाँचौं क्रमसम्म आएको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ।

२.६ पुर्खाको भाषाअनुसार नेपालको जनसङ्ख्या

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा पुर्खाको भाषाअनुसारको विवरण सङ्कलन तथा प्रकाशन गरिएको छ। यसअनुसार सूचीकृत १२४ भाषा र तिनको प्रदेशगत अवस्थामा विविधता देखिन्छ। पुर्खाको भाषाअनुसारको जनसङ्ख्यामा सबैभन्दा बढी नेपाली भाषामा (३४.७६%) देखिन्छन् भने क्रमशः मैथिली (१०.१५%), भोजपुरी (६.०६%), थारू (६.०५%), तामाङ (५.५०%), मगर ढुट (४.२८%), नेपाल भाषा (नेवारी) (४.०५%), बज्जिका (३.९३%), अवधी (३.१३%), उर्दु (१.९५%), डोट्याली (१.८१%), गुरुङ (१.६०%), मगही (१.४५%), बैतडेली (१.४१%), याक्थुङ/लिम्बू (१.४०%), अछामी (१.३६%), र खस (१.१२%) गरी १७ ओटा भाषा पुर्खाको भाषाका रूपमा रहेको जनसङ्ख्या एक प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ। यस्तै माथिका १७ ओटा भाषाका साथै राई, बझाङ्गी, दार्चुलेली, बान्तवा, संस्कृत, राजवंशी, मगर खाम, शेर्पा, बाजुरेली र चाम्लिङ १० ओटा भाषा गरी कुल २७ ओटा भाषा पुर्खाको भाषा हुनेको जनसङ्ख्या एक लाख वा सोभन्दा माथि रहेको देखिन्छ। यसै क्रममा ३६ ओटा पुर्खाको भाषा हुने जनसङख्या एक लाखभन्दा कम दस हजारसम्म देखिन्छ भने ३९ ओटा पुर्खाको भाषा हुने जनसङ्ख्या दस हजार भन्दा कम एक हजार र सोभन्दा बढी रहेको छ। यस्तै २२ ओटा भाषा पुर्खाको भाषा हुने जनसङ्ख्या एक हजारभन्दा कम रहेको देखिन्छ।

परिच्छेद : तीन

आयोगबाट सम्पादित कार्यहरू

भाषा आयोगले स्थापना कालदेखि आफ्नो संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न नेपालको संविधान र भाषा आयोग ऐन, २०७४ को अधीनमा रही कार्य गर्दै आएको छ। यसैबमोजिम आयोगले सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयार गरी भाषाको सिफारिस गर्ने, नेपालका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका सम्भावनाहरूको खोजी गर्ने, मातृभाषाहरूको स्तर पहिचान गरी शिक्षामा मातृभाषा प्रयोगको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने तथा भाषासम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन गर्ने, भाषाको विज्ञसूची व्यवस्थापन गर्ने र भाषिक सर्वेक्षण गर्ने जस्ता कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ।

विगतमा सङ्घीय तथा प्रादेशिक भाषा सङ्गोष्ठीहरू सञ्चालन, प्रादेशिक भाषिक विवरण तयारी, लोपोन्मुख भाषाहरूको अभिलेखीकरण, भाषिक पुस्तान्तरणका लागि भाषाकक्षा सञ्चालन, विद्यालयमा भाषिक नक्साङ्कन, मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भावना तथा बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी अभिमुखीकरण, लोकवार्ता सङ्कलन, समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण, दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा प्रयोगको सम्भाव्यता अध्ययन, बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश विकास, भाषिक अध्ययन अनुसन्धानमा सहयोग, लिपिहरूको प्रारम्भिक अध्ययन र शास्त्रीय भाषाहरूको अध्ययनजस्ता कार्यहरू गरिएका थिए। आ.व. २०८०/८१ देखि आयोगको बजेट निरन्तर कटौती हुँदै आई यस आ.व. मा वार्षिक प्रतिवेदन तयारी शीर्षकबाहेक कार्यक्रम तर्फ कुनै पनि बजेट विनियोजन नभएकोले गर्दा यस आ.व. मा आयोगले कार्यक्रमहरू सञ्चालन नभएको अवस्था छ।विगत वर्षहरूमा सञ्चालित महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमहरूलाई पनि बजेट अभावका कारण निरन्तरता दिन सकिएको छैन।भाषाका क्षेत्रमा दूरगामी प्रभाव पार्ने भाषिक सर्वेक्षण कार्यको सुरुवात गरिए पनि निरन्तरता दिन सकिएको छैन।

गत वर्षहरूमा सञ्चालित सङ्घीय भाषा सङ्गोष्ठी, लोकवार्ता सङ्कलन, समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण, दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा प्रयोगको सम्भाव्यता अध्ययन, भाषिक अनुसन्धान कार्यमा सहयोग, लिपिहरूको अध्ययन, शास्त्रीय भाषाको अध्ययन, भाषिक सर्वेक्षणजस्ता कार्यक्रमहरू सबै स्रोत अभावका कारण सञ्चालन हुन सकेनन् यस

आ.व. २०८०/८१ मा आयोगको आफ्नै पहल बाट सञ्चालित केही कार्यक्रमहरूको विवरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

३.१ भाषा आयोगबाट आ.व. २०८०/०८१ सम्पादन भएका कार्यहरू

१. आ.व २०७९/०८० को सातौं वार्षिक प्रतिवेदन र सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी पूरक सिफारिस २०८० तयार गरिएको।

२. आ.व २०८०/०८१ मा भाषा आयोगको चालु खर्चअन्तर्गतका कार्यक्रमहरुका लागि बजेट उपलब्ध नभएको र आयोगको लक्ष्य/उद्देश्यअनुसारका कार्यक्रमका आफ्नै पहलमा विभन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषिक सङ्घ सस्थाहरूसँगको सहकार्यमा सम्पादन गरिएका कार्यहरू देहायअनुसार छन्।

क) भाषा आयोग र नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सहकार्यमा अन्तर्राष्ट्रिय मातृभाषा दिवस २१ फरवरी २०२४ (९ फागुन २०८०) को सन्दर्भमा भाषा आयोगका अध्यक्षको अध्यक्षता, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डउयन मन्त्री मा.मन्त्री श्री सुदन किराँतीज्यूको प्रमुख अतिथ्य र नेपालका लागि बङ्गलादेशका महामहिम राजदूत सलाहुद्दीन नोमन चौधरीको विशेष आतिथ्यमा "बहुभाषिक शिक्षा अन्तरपुस्ता सिकाइको एक आधारस्तम्भ नामक नाराका साथ विभन्न भाषाविज्ञ, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय भाषिक सङ्घसंस्थाहरू, भाषिक पत्रकार लगायतको सहभागितामा "मातृभाषामा शिक्षाका लागि नेपालको खाका" विषयमा अन्तर्क्रियात्मक सङ्गोष्ठी कार्यक्रम गरिएको छ।

ख) भाषा आयोगका माननीय अध्यक्षज्यूको अध्यक्षतामा भाषा आयोगका सल्लाहकार, विभिन्न भाषिक सङ्घसंस्थाहरू र सरोकारवालाको सहभागितामा गण्डकी र कोशी प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनसम्बन्धी अन्तर्क्रियात्मक सङ्गोष्ठी कार्यक्रम गरिएको।

ग) भाषा आयोगका माननीय अध्यक्षज्यूको अध्यक्षतामा आयोगका पदाधिकारीहरू, आयोगका पूर्वअध्यक्ष, आयोगका सल्लाहकार, विभिन्न भाषिक सङ्घसंस्था र सरोकारवालाको सहभागितामा विद्यालय तहमा दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा शिक्षणसिकाइसम्बन्धी अन्तर्क्रियात्मक कार्यक्रम गरिएको।

३.२ लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण तथा संवर्धन र विकास

लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन तथा विकास कार्यलाई समुदाय केन्द्रित, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले आयोगले विभिन्न कार्य सम्पादन गरेको छ। यसअन्तर्गत वक्ता सङ्ख्या कम भएका भाषालाई सुरक्षित राख्न भाषिक अभिलेखीकरण गर्ने, मरणासन्न अवस्थाका भाषाको पुस्तान्तरणका लागि भाषा कक्षा सञ्चालनजस्ता कार्यहरू विगतदेखि निरन्तर हुँदै आइरहेका छन्। नेपाल सरकारका सार्वजनिक निकायहरू, भाषिक संस्था, सम्बन्धित भाषाविज्ञ, गाउँपालिका र नगरपालिकासँग सम्बन्धित भाषिक समुदायहरूको सहभागिता सुनिश्चित हुनेगरी दुई पक्षीय सम्झौता गरी कार्य गरिएको छ। यसरी भाषाको अध्ययन गर्दा भाषावैज्ञानिक, अनुसन्धानकर्ताका साथै सम्बन्धित भाषिक समुदायबाट नै वक्ता संयोजक रहने गरी कम्तीमा तीन जनाको अध्ययन समूह रहने व्यवस्था गरिएको छ। सो समूहबाट आवश्यकतानुसार भाषिक समुदायसँग स्थलगत रूपमा नै समन्वय गरी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गरिएको छ। भाषिक पुस्तान्तरणका लागि केही भाषामा समुदायमा आधारित एवम् विद्यालयमा आधारित भएर भाषा कक्षा सञ्चालन हुने गरेका छन्। यी कार्यहरूले सीमित मात्रमा भएपनि भाषा संरक्षण, संवर्धन र विकासमा टेवा पुगेको छ।

३.२.१ लोपोन्मुख भाषाहरूको अभिलेखीकरण

आयोगबाट भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७६ अनुसार संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि छनोट भएका भाषाहरूको निम्न क्षेत्रमा अध्ययन गर्ने व्यवस्था रहेको छः

(क) वर्ण निर्धारण

(ख) शब्द सङ्कलन

(ग) शब्दकोश निर्माण

(घ) पाठ सङ्कलन

(ङ) भाषिक इतिहास लेखन

(च) व्याकरण निर्माण

(छ) लोकवार्ता सामग्री सङ्कलन

यसका साथै आयोगले आवश्यक ठानेका अन्य कार्यहरू गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। आयोगबाट हालसम्म लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको अभिलेखीकरणसम्बन्धी भएका कार्यहरूको समष्टिगत तालिका देहायअनुसार रहेको छ। थप विवरण अनुसूचीमा दिइएको छ।

तालिका १०

लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको अभिलेखीकरण

क्र. सं.	क्षेत्र	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	७	१	२	४	१	२	३	२०
२	शब्द सङ्कलन	१५	२	४	६	१	२	६	३६
३	शब्दकोश निर्माण	८	१	२	३	०	०	०	१४
४	भाषिक इतिहास लेखन	१५	३	८	५	३	३	२	३९
५	व्याकरण निर्माण	४	१	२	३	१	२	४	१७

क्र.सं.	क्षेत्र	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	जम्मा
६	पाठ सङ्कलन	१०	२	४	४	०	२	१	२३
७	एकीकृत सामग्री निर्माण						१		१
८	वृत्तचित्र निर्माण	१	०	०	०	१	०	०	२
	जम्मा	**६०**	**१०**	**२२**	**२५**	**७**	**१२**	**१६**	**१५२**

माथिको तालिकामा भाषा आयोगको भाषा संरक्षण तथा संवर्धन शाखाअन्तर्गत हालसम्म भएका अनुसन्धानहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ। प्रदेशगत एवम् अध्ययन विषयगत यी अनुसन्धानहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था भिन्न रहेको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ।

३.२.२ अभिलेखीकरण गरिएका भाषिक प्रतिवेदन मूल्याङ्कन

लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण संवर्धन र विकासका लागि अभिलेखीकरण कार्य सम्पन्न भएका भाषाका क्षेत्रगत सामग्रीलाई प्रकाशनयोग्य बनाउन कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७६ बमोजिम व्यवस्था भएको मूल्याङ्कन समितिबाट मूल्याङ्कन गराई अन्तिम रूप दिने गरिएको छ। यसरी मूल्याङ्कन गरिएका सामग्रीहरू विभिन्न स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा प्रकाशन गर्ने गरिएको छ। विगतका वर्षहरूमा तयार भएका विभिन्न भाषाका क्षेत्रगत सामग्रीहरूको छपाइ तथा सार्वजनिकीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि अभिलेखीकरण गरिएका भाषाहरूमध्ये यस आ.व.मा क्षेत्तेली भाषाको व्याकरण र शब्दसङ्ग्रहसम्बन्धी सामग्री अपिहिमाल गाउँपालिका, दार्चुलाको सहयोगमा प्रकाशन गरिएको छ। हालसम्म प्रकाशन भएका सामग्री यसप्रकार रहेका छन्ः

तालिका ११

लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण र संवर्धन सम्बन्धमा हालसम्म प्रकाशन भएका सामग्रीहरू

क्र.स.	भाषा	विधा	प्रकाशन गर्ने संस्था/व्यक्ति	कैफियत
१	जेरुङ	वर्ण निर्धारण	भाषा आयोग	
२	दुरा	शब्द सङ्कलन	भाषा आयोग	
३	तिलुङ	शब्द सङ्कलन	भाषा आयोग	
४	सोनाहा	शब्द सङ्कलन	भाषा आयोग	
५	हायु	शब्द सङ्कलन	भाषा आयोग	
६	मेचे	शब्द सङ्कलन	भाषा आयोग	
७	बोटे	पाठ सङ्कलन	भाषा आयोग	
८	सुरेल	पाठ सङ्कलन	भाषा आयोग	
९	राउटे	पाठ सङ्कलन	भाषा आयोग	
१०	ल्होमी	पाठ सङ्कलन	भाषा आयोग	
११	राजी	पाठ सङ्कलन	भाषा आयोग	
१२	किसान	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१३	कुसुन्डा	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१४	हायु	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१५	उराँव	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१६	लाप्चा	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१७	डोने	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
१८	राजवंशी	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	

क्र.स.	भाषा	विधा	प्रकाशन गर्ने संस्था/व्यक्ति	कैफियत
१९	कागते	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
२०	ल्होमी	इतिहास लेखन	भाषा आयोग	
२१	बज्जिका	इतिहास लेखन	रामनगर गाउँपालिका, सर्लाही	
२१	आठपहरिया	आठपहरिया-नेपाली शब्दकोश	भाषा आयोग	
२२	लिम्बु	लिम्बु-लेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	भाषा आयोग	
२३	मार्फा थकाली	मार्फा थकाली-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	मार्फा थकाली समाज सेवा सदन, पोखरा	
२४	दुरा	दुरा-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	भक्त बहादुर दुरा र क्रम बहादुर दुरा	
२५	राजी	व्याकरण	भाषा आयोग	
२६	दुरा	व्याकरण	काठमाडौं महानगरपालिका	
२७	मार्फा थकाली	व्याकरण	मार्फा थकाली समाज सेवा सदन, पोखरा	

गत आ.व. हरूमा अध्ययन, अनुसन्धान भएका प्रतिवेदनहरू प्रकाशन तथा सार्वजनिकीरण गर्ने प्रयोजनका लागि विज्ञहरूबाट मूल्याङ्कन भई तयारी अवस्थामा रहेका सामग्रीहरू यसप्रकार रहेका छन्:

तालिका १२

विज्ञहरूबाट मूल्याङ्कन भई तयारी अवस्थामा रहेका सामग्रीहरू

क्र.स.	भाषा	विधा	कैफियत
१	बेलहारे	बेलहारे-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	
२	चाम्लिङ	चाम्लिङ-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	
३	जेरुङ	जेरुङ-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	
४	साम्पाङ	साम्पाङ-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश	
५	कोयी	इतिहास लेखन	
६	दरै	इतिहास लेखन	
७	लोहोरुङ	इतिहास लेखन	

विगतका आर्थिक वर्षहरूमा अध्ययन, अनुसन्धान भई तयार भएका प्रतिवेदनहरूको छपाइ तथा सार्वजनिकीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि विभिन्न भाषिक संस्थाहरूसँग अन्तर्क्रिया गरी सम्बन्धित स्थानीय तहको वित्तीय तथ भाषा आयोगको प्राविधिक सहयोगमा उक्त सामग्रीहरू प्रकाशन गर्न अनुरोध गरिएको छ।

३.२.३ भाषिक पुस्तान्तरणका लागि समुदायमा आधारित भाषा कक्षा सञ्चालन

लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका तथा अत्यन्तै अल्पसङ्ख्यक वक्ताहरूले बोल्ने भाषाहरू छनोट गरी भाषिक पुस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले भाषा कक्षाहरू सञ्चालन भएका छन्। सम्बन्धित भाषिक समुदाय र स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा विद्यालय तहमा अध्ययन गर्ने बालबालिकादेखि ६० वर्ष उमेर समूहसम्मका इच्छुक सहभागीहरूलाई पायक पर्ने स्थान छनोट गरी भाषा कक्षा सञ्चालन गर्ने गरिएको छ।

प्रशिक्षक र सम्बन्धित भाषाका विज्ञ/स्रोतव्यक्तिहरूको सहयोगमा लुङ्खिम भाषामा दोस्रो चरणको भाषाकक्षा भाषा आयोगको प्राविधिक सहयोग तथा सूर्योदय नगरपालिका, इलामको आर्थिक सहयोगमा भाषाकक्षा सञ्चालन गरिएको छ। त्यसै गरी कुसुन्डा भाषामा चौथो चरणको भाषा कक्षा आयोगको प्राविधिक सहयोग तथा घोराही उपमहानगरपालिकाको

आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरिएको छ। भाषा कक्षा सञ्चालन गरिएका भाषाहरू र पाठयसामग्री विकाससम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका १३

आ.व. २०८०/८१ मा लोपोन्मुख भाषाको समुदायमा आधारित भाषाकक्षा सञ्चालनसम्बन्धी विवरण

क्र.स.	प्रदेश	भाषा	जिल्ला	स्थानीय तह	कैफियत
१	कोशी	लुङ्खिम	इलाम	सूर्योदय नगरपालिका	दोस्रो चरणको कक्षा सञ्चालन
२	लुम्बिनी	कुसुन्डा	दाङ	घोराही उपमहानगरपालिका	चौथो चरणको कक्षा सञ्चालन

कुसुन्डा भाषाको चौथो चरणको र लुङ्खिम भाषाको दोस्रो चरणको भाषाकक्षा सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने पाठ्यसामग्रीलाई अन्तिम रूप दिई सम्बन्धित स्थानीय तह (सूर्योदय नगरपालिका र घोराही उपमहानगरपालिका) लाई उपलब्ध गराइयो। त्यसैगरी बराम भाषाको भाषा कक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा भावी कार्यक्रमका साथै विद्यालयमा आधारित भाषा कक्षा सञ्चालनका लागि बारपाक सुलिकोट गाउँपालिका, गोरखा र दुरा भाषाको लागि सुन्दरबजार नगरपालिका, लमजुङमा भाषा आयोग, सम्बन्धित स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि,प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, भाषिक सरोकारवाला, सम्बन्धित भाषाका विद्यार्थीको समुपस्थितिमा अन्तर्क्रिया गरिनुका साथै भाषा आयोगबाट दुरा भाषा कक्षा सञ्चालनका लागि तयार पारिएका पाठ्यसामग्री दुरा लोपा भाग-१ र दुरा लोपा भाग-२ लाई स्थानीय/मातृभाषा विषयअन्तर्गत अर्को पाठ्यसामग्री तयार नहुँदासम्म श्री सरस्वती माध्यमिक विद्यालय, श्री सोमा मन्दिर आधारभूत विद्यालय र श्री देवीसदन आधारभूत विद्यालय, सुन्दरबजार नगरपालिका-११ मा पठनपाठनका लागि पाठ्यसामग्री उपलब्ध गराई हाल कक्षा १ र २ मा सञ्चालन भइरहेको छ। समुदायमा आधारित भाषाकक्षा सञ्चालन र पाठ्यसामग्रीको प्रभावकारिता अभिवृद्धि तथा भाषिक पुस्तान्तरणका लागि आयोगबाट स्थलगत रूपमा समीक्षा समेत गरिएको छ। लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका

भाषाहरूको संरक्षण गर्ने र नयाँ पुस्तामा पुस्तान्तरण गर्नका लागि भाषाकक्षा सञ्चालन उपयुक्त माध्यम देखिएको छ। यस कार्यलाई व्यवस्थित गर्दै निरन्तरता दिन सम्बन्धित भाषिक समुदाय तथा स्थानीय तहहरूलाई अपनत्वबोध गराई साझेदारीका लागि कार्ययोजना माग गर्ने र कार्यान्वयनमा थप जिम्मेवार बनाउँदै लैजानुपर्ने देखिएको छ।

३.२.४ बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माण

आयोगले अध्ययन अनुसन्धान गरेका भाषाका शब्दहरूलाई एक भाषाबाट अर्को भाषामा सफ्टवेयरको माध्यमबाट सहजै अर्थ्याउन (प्रतिचित्रण गर्न) सकिने गरी विद्युतीय बहुभाषिक भाषाकोश सफ्टवेयर निर्माण गरेको छ। यस सफ्टवेयरका माध्यमबाट विभिन्न मातृभाषाका शब्दहरूलाई नेपाली भाषा र अन्य भाषामा रूपान्तरण गर्न सकिने भएको छ। आयोगबाट आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ मा सङ्कलन भएका विभिन्न ३१ ओटा भाषाका शब्दहरूलाई उक्त सफ्टवेयरमा प्रविष्टि गर्ने कार्य भएको छ। यसका अतिरिक्त हरेक भाषाका प्रविष्टिहरूलाई सकेसम्म नेपाली भाषाका शब्दहरूसँग जोड्नका लागि नेपाली भाषाका करिब ६०,००० शब्दहरू पनि प्रविष्टि गरिएको छ।

हालसम्म प्रायः लोपोन्मुख भाषाहरूको मात्र शब्द सङ्कलन कार्य भएको छ। आगामी दिनमा नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूका शब्दहरू सङ्कलन र प्रविष्टिसमेत गराउनुपर्ने देखिन्छ। यस कार्यलाई अझ व्यापक बनाउन अन्तरभाषिक अनुवाद हुने गरी बहुभाषिक विद्युतीय भाषाकोश निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ। यसका लागि सफ्टवेयर प्रणालीको विकास गर्ने उद्देश्यले माइक्रोसफ्ट एक्सल फाइलमा आधारित ठुलो परिमाणको तथ्याङ्क प्रविष्टि तथा शब्दकोशका रूपमा परिणाम दिन मिल्ने सफ्टवेयर स्तरोन्नति, शव्द थप फाराममा नेपाली शब्द जोड्ने प्रणाली आदि विशेषता भाषाकोश सफ्टवेयरमा थप गरिएको छ। यसको उपयोग र विस्तार निरन्तर हुँदै आएको छ।

आयोगले विगतदेखि हालसम्म सङ्कलन गरेका विभिन्न भाषाका शब्दहरूलाई बहुभाषिक भाषाकोशमा विद्युतीय प्रविष्टि गर्ने कार्यसम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा दिइएको छः

तालिका १४
बहुभाषिक भाषाकोशमा विद्युतीय प्रविष्टि भएका भाषा र शब्द सङ्ख्या

क्र.सं.	भाषा र शब्द सङ्ख्या	क्र.सं.	भाषा र शब्द सङ्ख्या	क्र.स.	भाषा र शब्द सङ्ख्या
१	कुसुन्डा १३२२	१२	बेलहारे-३०९९	२३	दुरा-२१४२
२	उराँव-३००१	१३	मेचे-२७१०	२४	तिलुङ-१०७२
३	चाम्लिङ-४९११	१४	डोने-४७३०	२५	राउटे-१२२६
४	छन्त्याल-४०२२	१५	जुम्ली-८८३२	२६	लाप्चा-६५५६
५	दरई-३७८६	१६	सोनाहा-३४०२	२७	राजी-२२२७
६	बोटे-३५५०	१७	राजवंशी -४५७९	२८	किसान-१९००
७	बज्जिका-२०३३	१८	हायु-२४५१	२९	नेपाली -६०४९२
८	याक्खा-२४९६	१९	व्याँसी-५०९३	३०	सुनुवार-४०००
९	लुङखिम-१९३३	२०	सुरेल-२४६३	३१	क्षेत्तेली-११९५
१०	सन्थाली-५१६५	२१	जेरुङ-२२१६		
११	साम्पाङ-५०९२	२२	आठपहरे-४१३२		

३.२.५ भाषा तथा सूचना प्रविधि

भाषा आयोगमार्फत् नेपालका भाषाहरूको युनेस्कोको वल्ड एटलस अफ ल्याङग्वेजेजः एन अनलाईन इन्टरियाक्टिभ एण्ड डाइनामिक टुल सिस्टमसँग आबद्ध हुने गरी अघिल्ला वर्षहरूबाट प्रारम्भ भएको हो। यसमा नेपालका विभिन्न भाषाहरूलाई विद्युतीय अभिलेखन युनेस्कोबाट तयार पारिएको विश्व भाषिक मानचित्रवालीमा भाषाहरुको विवरण, भौगोलिक अवस्था, जनसंख्यालगायत विवरणहरू प्रविष्टी गरी भण्डारण कार्य गरिन्छ। यसमा भाषा आयोगबाट आवश्यकतानुसार नयाँ भाषाहरूको प्रविष्टि गर्न र मौजुदा भाषाहरूको अद्यावधिक गर्न सकिन्छ।युनेस्कोको मुख्य कार्यालय फ्रान्सबाट नेपालाका भाषाहरूको विश्वव्यापी भाषिक मानचित्रमा प्रविष्ट गर्ने प्रयोजनाका लागि मिति २०८०/१२/०२ गतेको दिन युनेस्कोको समूहसँग जुम बैठक आयोजना गरिएको थियो।तत्पश्चात युनेस्कोबाट भाषा आयोगलाई भाषिक प्रविष्टि र अद्यावधिक गर्नका लागि अनुमति प्रदान

गरिएको थियो। हाल भाषा आयोगले यसमा आवश्यकतानुसार भाषिक विवरणहरू समावेश गर्न सकिने भएको छ।

३.३ भाषाको अध्ययन अनुसन्धान

नेपालको संविधानले भाषा आयोगलाई नेपालका भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमनसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ। भाषा आयोगले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्ने उद्देश्यले भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाएको छ। सोअनुसार सम्पादन भएका अध्ययन अनुसन्धानका कामहरू यसप्रकार रहेका छन्:

आ.व. २०७९/८० मा यस कार्यक्रमअन्तर्गत तामाङ भाषाका भौगोलिक भेदहरूको अन्तरसम्बन्ध अध्ययन गरिएको छ। बागमती प्रदेशका धादिङ, नुवाकोट, रसुवा, सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा अध्ययन केन्द्रित रहेको थियो। यस अध्ययनमा बागमती प्रदेशमा बोलिने तामाङ भाषाका भौगोलिक भेदहरूको प्रारम्भिक अध्ययन भए पनि व्याकरणगत संरचनाको अध्ययन हुन सकेको देखिँदैन। अध्ययन बागमती प्रदेशमा सीमित भएकाले अन्य प्रदेशका विभिन्न स्थानमा बोलिने तामाङ भाषासँग तुलनात्मक र प्रकार्यपरक अध्ययन हुन जरुरी देखिएको छ। बागमती प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा सिफारिस भएको तामाङ भाषाको स्तरीकरण कार्य गर्नका लागि अध्ययन सहायक भएको छ। भाषाको विस्तृत र योजनाबद्ध स्तरीकरणका लागि थप अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

आ.व. २०८०/०८१ मा कुनै पनि शीर्षकमा बजेट विनियोजन नभएका कारण शाखाका नियमित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिएको छैन। तथापि भाषा आयोगका नीति तथा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढङ्गले प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा लैजान आयोगको मिति २०८०/०८/२५ को निर्णयअनुसार प्रत्येक प्रदेशको भाषा हेर्ने मन्त्रालयमा सम्बन्धित मन्त्रालय सँगको समन्वयमा भाषा सम्बन्धी सम्पर्क व्यक्ति (फोकल पर्सन) तोकिएको छ। त्यस्तै आयोगको मिति: २०८०/१२/१९ को निर्णयअनुसार प्रदेशगत रूपमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्न प्रदेश सरकारको भाषा हेर्ने मन्त्रालयसँगको आर्थिक सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने निर्णय भएको हुँदा सातै

प्रदेशका प्रदेश मन्त्रालयहरूमा आ. व. २०८१/०८२ को बजेट तथा कार्यक्रममा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्न अनुरोध गर्दै शाखाबाट विभिन्न समयमा पत्राचार, पुनः पत्राचार र समन्वय गरिएको छ।

- सातवटै प्रदेशहरूमा भाषासम्बन्धी कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न भाषा आयोगको सम्पर्क बिन्दु (फोकल पर्सन) तोकिएका छन्।
- कोशी प्रदेश, बागमती प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशको आ.व. २०८१/८२ को नीति तथा कार्यक्रममा प्रदेशगत सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यक्रम प्राथमिकताकासाथ समावेश भएको र अन्य प्रदेशबाट पनि यस सम्बन्धमा गहन चासो र प्रतिबद्धता व्यक्त भएको पाइन्छ।

३.४ मातृभाषामा शिक्षा

आयोगबाट विगत वर्षहरूमा स्थानीय तहमा मातृभाषाको स्तर पहिचान, शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यता र बहुभाषिक शिक्षा नमुना विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो। सम्बन्धित स्थानीय तहका सबै विद्यालयका बाल कक्षा र कक्षा १ मा अध्यापन गर्ने शिक्षकका लागि उक्त कार्यक्रममार्फत स्थानीय भाषा नीति, बहुभाषिक शिक्षाका साथै शैक्षिक उपलब्धि सुधारका विषयमा विज्ञहरूको सहजीकरणमा एक दिने परामर्श एवम् प्रशिक्षण तथा अभिमुखीकरण कार्य गरिएको थियो। कार्यक्रम सञ्चालनका लागि भाषा आयोग र स्थानीय तहको सहकार्य गरिएको थियो। तर यस आ.व. मा कुनै पनि कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजन नभएकोले आयोगको आफ्नै पहलमा देहायअनुसार कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्।

२०८० फागुन ४ गते विद्यालय तहमा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा शिक्षण सिकाइ सम्बन्धी छलफल भाषा आयोगको सभाहलमा सम्पन्न गरिएको छ। यस कार्यक्रममा भाषा आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू, सचिवज्यू, कर्मचारीहरू र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र सङ्घ संस्थाका प्रतिनिधिहरूसहित छलफल गरी मातृभाषाका साथै नेपाली भाषामा बालबालिकालाई शिक्षण सिकाइ गर्न धेरै भन्दा धेरै

अभ्यास गराउनुपर्छ। यसको निम्ति शिक्षकहरूलाइ तालिमको जरुरी देखिएको निष्कर्ष निकाली तालिमको लागि शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रअन्तर्गत शिक्षक तालिम शाखालाई अनुरोध गरिएको छ।

मातृभाषामा शिक्षाका लागि नेपालको राष्ट्रिय खाका, २०८० फागुन २१ गते भाषा आयोगको सभाहलमा भाषासँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थाहरू युनेस्को नेपाल, वर्ल्ड एजुकेशन, प्रज्ञा प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, भाषा आयोगका पूर्वअध्यक्ष एवम् भाषा आयोगका सबै पदाधिकारीज्यूहरू र भाषा आयोगका सचिव, कर्मचारीसहित बैठक बसी छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरी निर्माण भएको खाकामा सुझाव सङ्कलन गरिएको छ।

भाषा आयोगको संयोजनमा कालिञ्चोक गा.पा. को आर्थिक सहयोग र थामी समाजको प्राविधिक सहयोगमा यस आ.व.मा भएका कामहरूः

(क) थामी भाषाको लेखन निर्देशिका, २०८०

(ख) थामी भाषाको पाठ्यपुस्तक कक्षा १-३ (स्थानीय विषयसमेत)

(ग) थामी भाषाको पाठ्यक्रम कक्षा १-८

- ❖ २०८० माघ ५ गते भाषा आयोगमा थामी समाजका पदाधिकारीहरू, कालिञ्चोक गापाका प्रशासकीय प्रमुख र भाषा आयोगबीच आयोगमा उपर्युक्त कार्य गर्न अनौपचारिक छलफल गरिएको छ।
- ❖ २०८० माघ ९ गते भाषा आयोग र थामी समाजका प्रतिनिधिहरू भाषा आयोगको सभाहलमा बैठक बसी लेखन निर्देशिका, पाठ्यपुस्तक (१-३) र पाठयक्रम (१-८) निर्माण गर्नका लागि भाषा आयोग, कालिञ्चोक गा.पा. र थामी समाजबीच त्रिपक्षीय सम्झौता गरी सोही सम्झौताबमोजिम पालिकामा पत्राचार गर्ने र लेखन कार्य आरम्भ गर्ने आदि विषयमा छलफल गरिएको छ।
- ❖ २०८० बैशाख ९ गते भाषा आयोगको सभाहलमा आयोगका सचिवज्यूको अध्यक्षतामा भाषा आयोगका कर्मचारीहरू, थामी समाजका पदाधिकारीहरूसहित

बैठक बसी थामी भाषाको लेखन निर्देशिका र कक्षा १ र २ को पाठ्यपुस्तक प्रस्तुति र छलफल गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको छ।

- ❖ २०८० बैशाख २५ गते थामी समाजका विज्ञबाट तयार भएका कक्षा १(३ पाठ्यपुस्तकको सम्बन्धमा भाषा आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू, कर्मचारीबीच थामी समाजका भाषा विज्ञमार्फत प्रस्तुति भएको र लगत्तै कालिञ्चोक गा.पा.मा समेत प्रस्तुत गर्ने सुझाव दिइएको छ।

३.८ यस आ.व.मा नरहेका विगतमा सञ्चालित कार्यक्रमहरू

आयोगबाट विगतमा महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमको सुरूवात भए पनि पछिल्ला वर्षहरूमा बजेट अभावका कारण हाल ती कार्यक्रमहरू निरन्तर हुन सकेका छैनन्। विगतमा सञ्चालित यस्ता कार्यक्रमसम्बन्धी जानकारीका लागि प्रस्तुत गरिएको छः

३.८.१ नेपालको भाषिक सर्वेक्षण

नेपालको संविधान र भाषा आयोग ऐन, २०७४ बमोजिम भाषा आयोगलाई प्रदान गरेको जिम्मेवारीअन्तर्गतका कार्यहरू सम्पादन गर्न आयोग हालसम्म साविक केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग हालको राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयबाट प्राप्त भएका सीमित भाषिक सूचनामा निर्भर छ।यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ भाषिक तथ्याङ्कको अभावमा उचित नीति तथा निर्णय गर्न कठिनाइ उत्पन्न भएको छ। भाषिक गणनासहितको भाषिक सर्वेक्षणको आवश्यकता महसुस गरी आ.व. २०७८/७९ को वार्षिक कार्यक्रममा नेपालको भाषिक सर्वेक्षण गर्ने कार्यक्रम समावेश भएकोमा नमुनाको रूपमा काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको नमोबुद्ध नगरपालिकामा भाषिक सर्वेक्षण कार्यको परीक्षण सम्पन्न भई प्रतिवेदन तयार भएको छ। परीक्षणका रूपमा गरिएको भाषिक सर्वेक्षण कार्यले अगामी दिनमा सबै स्थानीय तहहरूको भाषिक सर्वेक्षण गर्ने आधार तयार भएको छ। यस कार्यमा भाषा आयोगको प्राविधिक सहयोग तथा समन्वयमा प्रत्येक स्थानीय तहमा भाषिक सर्वेक्षणको कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिएको छ।

३.८.२ समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण

विगतमा भाषा आयोगले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभागसँगको सहकार्यमा २३ ओटा भाषाको समाजभाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न गरेको छ। विभिन्न प्रश्नावलीका माध्यमबाट गरिएको यस अध्ययनबाट ती भाषाहरू बोलिने विभिन्न क्षेत्रको भाषिक अवस्थितिबारे जानकारी लिइएको हो। अध्ययनमा सहभागितामूलक विधिद्वारा भाषा प्रयोगको स्थिति, भाषिक विशेषताको पहिचान र भाषिक सबलीकरणका पक्षहरूको खोज गरिएको थियो। सङ्कटापन्न अवस्थामा रहेका यी भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आयोगले आगामी दिनमा गर्नुपर्ने कार्यका सम्बन्धमा महत्त्वपूर्ण पृष्ठपोषण र सुझाव यस क्रममा प्राप्त भएका छन्।

३.८.३ दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको अध्ययन

राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार मातृभाषाका रूपमा ४४.८६ प्रतिशत जनसङ्ख्याले नेपाली भाषा बोल्दछन् भने दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली बोल्नेको सङ्ख्या ४६.२३ प्रतिशत रहेको छ। यस सन्दर्भमा भाषा आयोगले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिकाइमा रहेको विद्यमान व्यवस्था र कठिनाइका क्षेत्र पहिचान गरी सोका आधारमा नेपाली भाषाको सिकाइसम्बन्धी सिफारिस गर्ने उद्देश्यले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोगसम्बन्धी अध्ययन कार्य सम्पन्न गरेको छ। विगत वर्षहरूमा तामाङ, अवधी, थारू, लिम्बु, मगर र मैथिली भाषी विद्यार्थी धेरै भएको क्षेत्रमा उनीहरूको दोस्रो भाषाको रूपमा नेपालीको सिकाइसम्बन्धी अध्ययन गरी एकीकृत प्रतिवेदन तयार भएको छ।

यस अध्ययनबाट दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको शिक्षणबारेमा रहेको अस्पष्टता हटाउन शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीलगायत स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूलाई अभिमुखीकरण गरिनुपर्ने, आधारभूत तहका तल्ला कक्षामा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूमा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिकाइसम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, दोस्रो भाषाको विशिष्ट परिस्थितिलाई दृष्टिगत गरी पाठ्यपुस्तक, शिक्षक निर्देशिका र अन्य सन्दर्भसामग्रीको विकास गरिनुपर्ने सुझाव प्राप्त भएका छन्।

उपर्युक्त सुझावहरू कार्यान्वयनको कार्ययोजना तयार गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरूमा अभिमुखीकरण हुनसके दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ने बालबालिकाहरूको

सिकाइमा सुधार आउने र नेपाली भाषाको सक्षमता वृद्धि हुनुका साथै समग्र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ।

३.८.४ भाषा सर्वेक्षण तथा नक्साङ्कन कार्यक्रम

विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्र बोलिने भाषाको अवस्था पत्ता लगाउन विद्यालय सर्वेक्षण फाराम, विद्यार्थी सक्षमता परीक्षण फाराम, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र भाषिक नक्साङ्कनका लागि लक्षित समूह छलफलजस्ता साधन र विधिबाट विवरण सङ्कलन गरिएको थियो। विद्यालयको सेवाक्षेत्रमा बोलिने मनाङ डिस्याङ, बान्तावा, भोजपुरी, अवधी भाषाहरूको विगत वर्षहरूमा सर्वेक्षण तथा नक्साङ्कन गरी ती प्रतिवेदनको अभिमुखीकरण गर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको छ।

३.८.५ अनुसन्धान कार्यमा सहयोग

आयोगबाट नेपालका विश्वविद्यालयमा स्नातक र सोभन्दा माथिल्लो तहमा भाषा विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी शोध कार्यमा अभिप्रेरित गर्ने र सम्बन्धित भाषाका विज्ञ तयार गर्ने उद्देश्यले यस कार्यक्रमको थालनी गरिएको हो। यसअन्तर्गत शोधप्रस्ताव माग गर्ने, शोधप्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने र उत्कृष्ट देखिएका शोधप्रस्तावकलाई शोधवृत्ति उपलब्ध गराउने कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो।आयोगबाट हालसम्म १९ जना शोधार्थीका शोधवृत्ति प्रदान गरिएको छ।

३.८.६ नेपालका लिपिको अध्ययन

नेपालमा रहेका प्राचीन ग्रन्थमा उल्लिखित लिपिहरू लोप हुन जाँदा पुरातात्त्विक महत्त्वका बहुमूल्य सामग्री उपयोगविहीन अवस्थामा पुगेका छन्। यसै तथ्यलाई मनन गरी आयोगबाट नेपालका लिपिको अध्ययनसम्बन्धी कार्यको थालनी गरिएको छ। हालसम्म ब्राह्मी, लिच्छवि, उत्तर लिच्छवी, नेपाल भाषाका लिपिहरू, अख्खा र सिरिजङ्गा लिपिको विषयमा अध्ययन भएको छ भने ब्राह्मी, लिच्छवि, उत्तर लिच्छवि, नेपाल भाषाका लिपिहरूसम्बन्धी अध्ययनलाई एकीकृत गरी प्रकाशनसमेत गरिएको छ।

३.८.७ शास्त्रीय भाषाको अध्ययन

नेपालको मौलिक परम्परा बोकेका संस्कृत, पालि र भोटजस्ता शास्त्रीय भाषाको अध्ययन गर्न आयोगबाट सम्बन्धित भाषाका विज्ञहरूको सहयोगमा प्रारम्भिक अध्ययन गरिएको थियो। पूर्वीय दर्शन, धर्म, संस्कृति र सभ्यताको विकासमा नेपालका शास्त्रीय भाषाहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेकाले तिनको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि शास्त्रीय भाषासम्बन्धी नीति तर्जुमा गरिनुपर्ने, शास्त्रीय भाषाहरूलाई आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी कार्य विस्तार गरिनुपर्ने, नेपालको इतिहास, कला, साहित्य र धर्मदर्शनसम्बन्धी प्रामाणिक अभिलेखहरू संस्कृत, पालि तथा भोट भाषामा रहेका हुँदा तिनको संरक्षण र अध्ययन अनुसन्धानलाई प्राथमिकतामा राखिनुपर्ने, ती शास्त्रीय भाषामा सुरक्षित रहेका पूर्वीय दर्शन, बौद्ध शास्त्र तथा बुद्ध शिक्षालाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नका निम्ति बृहत् भोट-नेपाली, संस्कृत-नेपाली, पालि-नेपाली शब्दकोश अत्यावश्यक रहेको हुँदा त्यसको सम्पादन तथा प्रकाशनको व्यवस्था गर्नुपर्ने, राष्ट्रिय अभिलेखालयमा राज्यको सम्पत्तिका रूपमा रहेका संस्कृत, पालि र भोट भाषामा रहेका विभिन्न हस्तलिखित र नेपाली कागजमा छापिएका ग्रन्थहरूलाई आधुनिक कम्प्युटरीकृत गरी प्रकाशन गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू प्राप्त भएका छन्। यसै गरी शास्त्रीय भाषाको संरक्षण र विकास सम्बन्धमा तीनै तहको सरकार र सरोकारवाला पक्षसँग समन्वय गर्न शास्त्रीय भाषाका विज्ञहरू समेटी प्राज्ञिक शास्त्रीय भाषा समिति गठन गर्नुपर्नेजस्ता सुझाव प्राप्त भएका छन्।

३.८.८ लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन

आयोगबाट गत वर्षहरूमा लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन गर्ने कार्यक्रमअन्तर्गत विभिन्न स्थानमा लोकवार्ता सङ्कलन र अभिलेखन गरी नेपाली भाषामा समेत अनुवाद गरिएको छ। आयोगबाट हालसम्म सङ्कलन गरिएका २७ ओटा मातृभाषाहरूमा लोकवार्ताहरूको लोकवार्ता सङ्ग्रह प्रकाशन गरिएको छ।

३.८.९ नेपाली साङ्केतिक भाषामा दोभासे तयारी

आ.व. २०७७/७८ मा, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, राष्ट्रिय बहिरा महासङ्घ नेपाल, अस्ट्रेलियन राजदूतावास र भाषा आयोगको सहकार्यमा प्रदेशगत रूपमा नेपाली साङ्केतिक भाषामा दोभासे तयारी गर्ने कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो।

नेपाली साङ्केतिक भाषामा दोभासे तयारी गर्न तीन महिनासम्म आवासीय तालिम सञ्चालन गरिएको थियो। आ.व. २०७८/७९ मा साङ्केतिक भाषाका शिक्षक र दोभासेका लागि भाषिक दक्षता प्रमाणीकरणसम्बन्धी मापदण्ड नमुना निर्माण गरिएको थियो।

३.८.१० भाषिक सन्देशहरूको लेखन, मूल्याङ्कन र प्रकाशन

भाषा आयोगले लिम्बु, मैथिली, भोजपुरी, नेपाल भाषा, शेर्पा, खसभाषा, काइके, दुरा, मगर, अवधी, बान्तावा, तामाङ, कुसुन्डा, तिलुङ, बोट, सुरेल, गुरूङ, डगौरा थारू, डोटयाली, बैतडेली र राजी गरी २१ वटा मातृभाषाहरूमा भाषिक सन्देश लेखन र नेपाली भाषामा अनुवाद गरी विज्ञबाट मूल्याङ्कन गराई भाषिक सन्देश सङ्ग्रह पुस्तिका प्रकाशन गरेको छ। त्यसैगरी ती मातृभाषाका भाषिक सन्देशहरूलाई सङ्गीत, गायन र तछायाङकनसमेगरी प्रसारणयोग्य श्रव्यदृश्य सामग्री बनाइएको छ। सामग्रीहरूलाई विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण गरी सम्बन्धित भाषिक समुदायमा सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्नु आवश्यक छ।

३.८.११ सञ्चार माध्यममा भाषा प्रयोगसम्बन्धी कार्यशाला

आयोले नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, प्रेस काउन्सिल नेपाल, विश्वविद्यालयहरू, त्रि.वि. भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभागको संलग्नतामा र विभिन्न सञ्चार माध्यममा कार्यरत सञ्चारकर्मीहरूको सहभागितामा सञ्चार माध्यममा भाषा प्रयोगसम्बन्धी कार्यशाला सञ्चालन गरिएको थियो। सो कार्यशालामा विभिन्न विद्वानहरूबाट सञ्चार माध्यम लगायत सबै क्षेत्रमा स्तरीय भाषाको प्रयोग गरिनुपर्ने, सञ्चार माध्यमको प्रभाव आम सर्वसधारणमा छिटो पुग्ने हुँदा कार्यक्रम प्रस्तुत गर्दा विशेष भाषिक सजकता आवश्यक हुने, नेपाली भाषाको साथ साथै नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरूको पहिचान, संवर्ध र विकासका लागि भाषा आयोग, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, त्रि.वि.भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग, प्रेस काउन्सिल नेपाललगायतका निकायहरूको समन्वयात्मक प्रयास आवश्यक हुने, रेडियो, टेलिभिजन, छापा र विद्युतीय माध्यमबाट प्रसारण हुने समाचार तथा अन्य कार्यक्रममा भाषिक शुद्धता कायम हुनुपर्ने र

आयातीत भाषाको जथाभावी प्रयोगले भाषालाई विकृत बनाउने हुँदा यसलाई व्यवस्थित गरिनुपर्ने जस्ता सुझावहरू प्राप्त भएका छन्।

३.९ भाषा आयोगबाट अनलाइन प्रकाशन

आयोगबाट आ.व.२०८०/८१ सालमा स्थापनाकालदेखि संवैधानिक दायित्व बमोजिम सम्पादित कार्यक्रमहरू र अध्ययन अनुसन्धान गरी विकास गरिएका भाषिक सामग्रीहरू अनलाइन प्रकाशन गरिएको छ। यसअन्तर्गत देहायका शीर्षकमा आयोगका वेबसाइटमा अध्ययन प्रतिवेदनसहित अन्य विकसित सामग्रीहरू उपलब्ध छन्:

क) प्रदेशगत भाषिक तथ्याङ्कहरू

ख) सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी प्रतिवेदनहरू

ग) मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदनहरू

घ) लोकवार्तासम्बन्धी पुस्तकहरू

ङ) समाजभाषावैज्ञानिक अध्ययन प्रतिवेदनहरू

च) भाषिक विकासका लागि विकसित सामग्रीहरू

छ) भाषिक सन्देशहरू

ज) भाषिक कक्षा सञ्चालनसम्बन्धी विकसित पाठ्यसामग्रीहरू

छ) विविध।

परिच्छेद : चार

आयोगको कार्यसित सम्बन्धित कानुनी प्रावधानहरूको सिंहावलोकन

नेपालको संविधानको धारा २८७ र धारा ७ को उपधारा (३) तथा भाषा आयोग ऐन, २०७४ मा उल्लेख भएका कामकारबाहीहरू सम्बन्धित स्थानीय, प्रादेशिक, सङ्घीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरूको विस्तृत विवरण यस आयोगका अघिल्ला वार्षिक प्रतिवेदनहरूमा समावेश भइसकेका छन्। यस प्रतिवेदनमा नेपालको संविधान, भाषा आयोग ऐन, २०७४ का अतिरिक्त भाषा आयोगको कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुन तथा नीतिहरूको सिंहावलोकन गरी त्यसको सार सङ्क्षेप प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ।

४.१ नेपालको संविधान

बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबिचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक एकता, सहिष्णुता, र सद्भावको रक्षा र प्रोत्साहन गर्दै, वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक भिन्नताका सबै प्रकारका भेदहरूलाई समाप्त गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्यायको सुनिश्चितता गर्ने उद्देश्य नेपालको संविधानले लिएको छ।समाजको भाषिक तथा सांस्कृतिक विविधतालाई आत्मसात् गर्दै संविधानले नेपाललाई एक बहुभाषिक राष्ट्रको पहिचान दिएको छ।संविधानको धारा ३ ले बहुभाषिक विशेषता सहितको राष्ट्रलाई परिभाषित गरेको छ।

भाषासम्बन्धी प्रावधानहरूको अध्ययन गर्दा नेपालको संविधानको धारा ६ मा नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् भन्ने प्रावधाव समावेश गरिएको छ। धारा ७ मा नेपाली भाषाको संवैधानिक पहिचान कायम गर्दै "देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुने" प्रावधान रहेको छ।त्यसै गरी नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी

अन्य राष्ट्रभाषालाई प्रदेश कानुनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण गर्न सक्ने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ।

संविधानको भाग ३ अन्तर्गतको धारा १८ मा समानताको हकअन्तर्गत कसैलाई पनि निजको भाषालगायतका कुनै पनि आधारमा भेदभाव गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ। यस्तै धारा ३१ मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने संवैधानिक हकको सुनिश्चित गरिएको छ। नेपाल सांस्कृतिक तथा भाषिक विविधतायुक्त मुलुक भएको हुँदा राष्ट्रको पहिचानको रूपमा रहेको भाषा तथा संस्कृति जोगाउन तथा प्रवर्धन गर्न संविधानको धारा ३२ को भाषा तथा संस्कृतिको हकमा प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुने तथा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संवर्धन र संरक्षण गर्ने हक सुनिश्चित गरिएको छ।

संविधानको धारा ५१ मा राज्यका नीतिहरूअन्तर्गत (ग) सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीतिमा देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जातजाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने तथा बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने उल्लेख गरिएको छ। यस्तै धारा ५१ (क) मा राष्ट्रिय एकता प्रवर्धनका लागि भाषिक विविधताको उपयोग गर्ने नीति लिइने उल्लेख छ। त्यस्तै संविधानको अनुसूची ६ र ८ मा भाषा, लिपि, संस्कृति, ललितकला र धर्मको संरक्षण र प्रयोगका अधिकार प्रदेश तथा स्थानीय तह दुवैलाई दिइएको अवस्था छ। संविधानको प्रस्तावनामा आत्मसात् गरिएको नेपालको बहुभाषिक विशेषताअनुरूप भाषाको संरक्षण, विकास, अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन गर्ने उद्देश्यका साथ धारा २८७ मा भाषा आयोगको गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। संविधानको धारा ७ को उपधारा (३) र धारा २८७ को उपधारा (६) मा उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त भाषा आयोगलाई भाषा आयोग ऐन, २०७४ अनुसार थप जिम्मेवारी समेत प्रदान गरिएको छ।

४.२ अन्तर्राष्ट्रिय कानुनमा भाषा

नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका विभिन्न सन्धि तथा महासन्धिहरूमा भाषासम्बन्धी उल्लेख्य रूपमा प्रावधानहरू समावेश भएको पाइन्छ। सांस्कृतिक अधिकारका रूपमा भाषिक अधिकार, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार प्राप्तिको माध्यमको पूरक भूमिका रहने भाषासम्बन्धी अधिकार, अल्पसङ्ख्यक तथा अपाङ्गता भएका वर्गको पहिचानको अधिकार तथा शिक्षाको माध्यमका रूपमा भाषिक अधिकारहरू संयुक्त राष्ट्रसङ्घ, तिनका विशिष्टीकृत संस्था/निकाय एवम् विभिन्न मञ्चका घोषणापत्र, सन्धि, प्रतिज्ञापत्र एवम् तिनको व्याख्याहरूबाट भएको देखिन्छ।

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २ मा “जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनैतिक वा अन्य विचारधारा, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य कुनै हैसियत जस्ता कुनै पनि आधारमा कुनै पनि किसिमको भेदभावबिना प्रत्येक व्यक्तिलाई यस घोषणापत्रमा उल्लिखित अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको अधिकार हुनेछ...” भनी उल्लेख छ। यस्तै घोषणापत्रका सांस्कृतिक अधिकार, विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा शिक्षाको अधिकार विषय पनि भाषा अन्तर्सम्बन्धित देखिन्छन्।

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २ को उपधारा १ मा पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्ना इलाका तथा क्षेत्राधिकारभित्र रहेका सबै व्यक्तिहरूलाई भाषाको आधारमा कुनै पनि प्रकारको भेदभावबिना स्वीकृत अधिकारहरूको सम्मान र सुनिश्चितता प्रदान गर्ने र धारा १४ को उपधारा ३ (च) मा अदालतमा प्रयोग गरिने भाषा बुझ्न वा बोल्न नसक्ने भएमा दोभासेको नि:शुल्क सेवा पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ। यस प्रतिज्ञापत्रमा फौजदारी न्याय, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, गोपनीयता, पहिचान रक्षा, अधिकार उपयोगका विषयमा भाषिक आधारमा विभेद गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तै गरी आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ले समेत भाषिक आधारमा हुने भेदभावलाई अन्त्य गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। सांस्कृतिक अधिकार तथा शिक्षाको अधिकारसँग जोडिने भाषिक अधिकारका विषयलाई समेटेको छ। बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले कुनै पनि बालबालिका वा

व्यक्तिलाई भाषाका आधारमा भेदभाव गर्न नहुने, अल्पसङ्ख्यक समूहका बालबालिका वा आदिवासी बालबालिकाको भाषिक आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिन आम सञ्चार माध्यमलाई प्रोत्साहन दिने विषयलाई विशेष महत्त्व दिएको छ। यसका साथै पक्ष राष्ट्रहरूले बालबालिकाको शिक्षासम्बन्धी अधिकार प्रचलन गर्दा निजको भाषा र मूल्यमान्यताहरू प्रति विशेष ध्यान दिनु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ। कुनै पनि भाषिक अल्पसङ्ख्यकहरू तथा आदिवासी बालबालिकालाई आफ्नो संस्कृति, धर्म तथा भाषाको प्रयोग गर्ने अधिकारबाट बञ्चित नगरिने र प्रयोग गरिएको भाषा बालबालिकाले बोल्न तथा बुझ्न नसक्ने भएमा दोभासेको नि:शुल्क सहयोग पनि सुनिश्चित गर्नुपर्ने व्यवस्था यस महासन्धिले गरेको छ। बालबालिकाको नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका साथै सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार प्रचलन गर्न भाषिक अधिकार यसमा उल्लेख गरिएको छ।
यसै गरी भाषा तथा संस्कृतिसम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गर्दै आदिवासी तथा जनजातिसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले धारा २८ को उपधारा (१) मा बालबालिकालाई निजहरूको आफनै मातृभाषा वा निजहरूको समूहबाट सबभन्दा बढी बोलिने भाषामा पढ्न र लेख्न सिकाइने र यो व्यावहारिक नभएमा, सक्षम अधिकारीहरूले यो उद्देश्य हासिल गर्ने उपायहरू अपनाउने अभिप्रायले यस्ता जनतासँग परामर्श गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख गरेको छ। त्यस्तै उपधारा (२) मा जनतालाई मुलुकको राष्ट्रिय भाषा वा मुलुकको कुनै एक औपचारिक भाषामा सहज ढङ्गले बोल्न अवसर प्राप्त भएको कुरा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त उपायहरू अपनाइने र उपधारा (३) मा जनताका मातृभाषाको संरक्षण, विकास र अभ्यास तथा प्रवर्धन गर्ने उपायहरू अपनाइने उल्लेख छ। मूलतः संस्कृति, सञ्चार, सेवा प्रवाह, शिक्षा तथा पहिचानसम्बद्ध भाषिक विषय महासन्धिले समेटेको देखिन्छ।

यस्तै, बसाइ सरी आएका कामदार र तिनको परिवारको अधिकार संरक्षणसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय महासन्धि १९९० मा पहिचान, न्यायिक तथा शैक्षिक पक्षमा भाषासम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जातीय, धार्मिक एवम् भाषिक अल्पसङ्ख्यक व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र १९९२ मा भाषिक पहिचान, प्रयोग तथा मातृभाषामा शिक्षाका

विषय समावेश भएको देखिन्छ। यस्तै सन् १९६६ मा भाषिक अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी भई भाषिक अधिकारका विविध आयामहरूलाई समेटेको देखिन्छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, २००६ को धारा ९ उपधारा (१) को खण्ड (ङ) मा सुविधाहरूको पहुँचमा सहजता प्रदान गर्न पथ प्रदर्शक, वाचक तथा व्यावसायिक साङ्केतिक भाषा अनुवादक लगायत प्रत्यक्ष सहयोग तथा सहयोगीहरू उपलब्ध गराउने र धारा २१ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले कार्यालयीय अन्तरक्रियाहरूमा आफूले रोजेको साङ्केतिक भाषा, ब्रेल, प्रवर्धनात्मक वैकल्पिक सञ्चार एवम् सञ्चारका अरु सबै प्रकारका पहुँचयोग्य साधन, तरिका र ढाँचा प्रयोग गर्न पाउने कुरालाई स्वीकार गरेर एवम् त्यस्तो प्रयोगलाई सहज बनाउने र साङ्केतिक भाषाको प्रयोगलाई मान्यता दिने तथा प्रवर्धन गर्नेलगायत व्यवस्था भएको देखिन्छ। पहिचान, सञ्चार, विचार अभिव्यक्ति एवम् शिक्षासम्बद्ध भाषिक अधिकार मूलतः यसमा समेटिएका छन्।

यस्तै आदिवासीको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको घोषणापत्र, २००७ मा नागरिक तथा राजनैतिक एवम् सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारका विभिन्न आयामहरूमा भाषा विषयको अधिकार समेटिएका छन्। मार्गदर्शक सिद्धान्त, बाध्यात्मक प्रावधान वा व्याख्याका रूपमा यिनका अतिरिक्त विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानुनमा भाषासम्बन्धी विषयले स्थान पाएका छन्।

४.३ राष्ट्रिय नीतिमा भाषा

४.३.१ राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६

यस नीतिमा एकल मातृभाषी कक्षामा मातृभाषा र मिश्रित भाषिक समूह भएका कक्षामा मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक माध्यममा सिक्न पाउने अवसर प्रदान गर्न स्थानीय तहले योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाइने र नेपालको भाषिक विविधता, बालबालिकाको रुचि र आवश्यकताअनुसार मातृभाषाको अतिरिक्त मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा, नेपाली र अङ्गेजी भाषालाई शिक्षणको माध्यम भाषाको रूपमा

व्यवस्थापन गर्ने विषय उल्लेख गरिएको छ। विद्यालय शिक्षाको आधारभूत तहमा अनिवार्य नेपाली भाषाका साथै सम्बन्धित विद्यार्थीको मातृभाषालाई पढाइको माध्यम बनाइने र त्यसका साथै गणित र विज्ञान विषयलाई अङ्ग्रेजी भाषामा पनि अध्यापन गर्न सकिने व्यवस्था छ, जुन संवैधानिक अपेक्षाभन्दा विपरीत छ। मातृभाषाका पाठ्यसामग्री, शिक्षण सामग्री तथा अन्य सामग्रीहरू (विद्युतीय सामग्रीहरूसमेत) तयार गर्न प्रादेशिक तथा स्थानीय सरोकारवाला तथा विज्ञहरू परिचालन गरी निर्माण, छपाइ, वितरण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनुका साथै स्थानीय तहद्वारा आफ्नो स्थानको मातृभाषा, लिपि, साहित्य एवम् संस्कृति संरक्षण, विकास गरी सो भाषाको पठनपाठन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइने पनि नीतिमा उल्लेख छ। नेपाली भाषाको शिक्षणलाई प्रवर्धन गर्दै नेपाली मौलिक कला, संस्कृति, सामाजिक अध्ययनसम्बन्धी विषय नेपाली भाषामा पठनपाठन गरिने तर बहुभाषी कक्षाकोठामा मातृभाषामा आधारित बहुभाषी शिक्षण पद्धतिलाई प्रोत्साहित गरिने लगायत गणित, अङ्ग्रेजी भाषा, सामाजिक, व्यावसायिक तथा स्वावलम्बनका विषयहरूमा पनि स्थानीयकरण गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार ल्याउन सम्बन्धित स्थानीय तह तथा विद्यालयहरूलाई सोको लागि सक्षम बनाइने, मातृभाषाको संरक्षण र संवर्धन गर्न विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीमा मातृभाषालाई उचित स्थान दिइने, नेपालका मातृभाषामा सञ्चार सामग्री वा श्रव्यदृश्य सामग्री वा शैक्षिक सामग्री विकास गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइने, सुस्त श्रवण भएका बालबालिकालाई साङ्केतिक भाषा तथा दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टि भएका बालबालिकालाई ब्रेल लिपिमा मात्र सीमित नगराई अन्य उपकरणको प्रयोगबाट सिक्न सक्ने सम्भाव्य विकल्पको खोजी गरी उपयुक्त अवसर प्रदान गरिने, विद्यालयको सेवा क्षेत्रभित्रका दलित, जनजाति सीमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायहरूको बाहुल्य भएका विद्यालयहरूमा समुदायको भाषा र पृष्ठभूमि बुझ्ने शिक्षकको व्यवस्था गर्न प्राथमिकता दिइनेजस्ता विषयहरू यस नीतिमा समाविष्ट छन्।

४.३.२ संस्कृति नीति, २०६८

यस नीतिअनुरूप देशमा प्रचलित विभिन्न भाषा भाषिकाहरूको यथार्थ स्थिति पहिचान गरी तिनीहरूको संरक्षण एवम् उत्थानका कार्यलाई अघि बढाइने, राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षण र अध्ययन गरी प्रचलित लोकभाषा र भाषिकाको अवस्था, इतिहास एवम् लिपि र प्रयोगकर्ता जातिहरू र समुदायको विवरणसहितको सूची तयार गरिने, अध्ययन विवरणको आधारमा विभिन्न भाषाभाषीहरूको वर्तमान अवस्थाको वर्गीकरण गरिने र वर्गीकरणका आधारमा शिक्षा, आम सञ्चार एवम् प्रशासनिक क्षेत्रमा मातृभाषाको प्रयोग विस्तार गरी भाषा र भाषिकाहरूको संरक्षण र उत्थान गरिने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ।

४.३.३ राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३

उक्त नीतिको प्रस्तावनामा भौगोलिक अखण्डता...विभिन्न जात, जाति, धर्म वा सम्प्रदायबिचको सुसम्बन्धलाई बलियो बनाई सौहार्दपूर्ण अन्तरजातीय, अन्तरभाषिक ...सम्बन्ध सेतुको रूपमा काम गर्न सक्ने आम सञ्चार माध्यमको भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दै ..." भन्ने उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी उक्त नीतिको उद्देश्यहरूअन्तर्गतः आम सञ्चार माध्यममा सबै वर्ग, क्षेत्र, भाषाको पहुँच बढाई स्वच्छ जनमत निर्माण गर्ने प्रभावकारी माध्यमको रूपमा सञ्चार क्षेत्रको विकास गर्ने, विभिन्न जातजाति, ... भाषा ....र सम्प्रदायबिच पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र ऐक्यबद्धता कायम गरी सङ्घीय एकाइबीच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय हित र एकताको प्रवर्धनद्वारा समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने सूचना तथा सञ्चार प्रणालीको विकास गरिने, राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्न, सांस्कृतिक, जातीय....भाषिक विविधताबिच सद्भाव र सौहार्दपूर्ण संवाद कायम गराउन तथा सङ्कटापूर्ण अवस्थामा समेत सूचना प्रवाहलाई निरन्तरता दिन नेपाली जनताप्रति उत्तरदायित्व वहन गर्ने राष्ट्रव्यापी पहुँच भएको स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय सार्वजनिक सेवा प्रसारकको स्थापना गरिने, सार्वजनिक सेवा प्रसारण गर्दा अन्तर सांस्कृतिक, अन्तर्भाषिक संवादलाई सौहार्दपूर्ण बनाउने अन्तरवस्तुलाई प्रवर्धन गरिने, गोरखापत्रसम्बन्धी नीतिमा विविध विधामा केन्द्रित भई गरिने पत्रकारिताको प्रवर्धन गर्दै सबै राष्ट्रभाषामा पत्रपत्रिकाको सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिने र नेपाली मौलिक कला,

भाषा एवम् संस्कृतिलाई प्रतिबिम्बित गर्दै बनेका चलचित्रहरू, आदिवासी जनजाति तथा विभिन्न मातृभाषामा बनेका चलचित्रहरूलाई राज्यले विशेष सुविधा एवम् सहुलियत उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख गरिएको छ।

४.३.४ बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९

यस नीतिमा प्रत्येक बालबालिकालाई मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने व्यवस्था गरिने तथा सेवा प्रदायकले जातजाति, लिङ्ग, भाषा ....को आधारमा भेदभाव गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४ नेपालका सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय ऐन कानुनमा भाषा

४.४.१ शिक्षा ऐन, २०२८

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ७ को उपदफा (१) मा "विद्यालयमा शिक्षाको माध्यम नेपाली भाषा, अङ्ग्रेजी भाषा वा दुवै भाषा हुने" व्यवस्था गरिएको छ भने दफा ७ को उपदफा(२) मा प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा दिन सकिने र गैरनेपाली नागरिकले नेपालको विद्यालयमा अध्ययन गर्दा अनिवार्य नेपाली विषयको सट्टा अन्य कुनै भाषाको विषय अध्ययन गर्न सक्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यस्तै सोही ऐनको दफा १६ (घ) मा दृष्टिविहीन बालबालिकालाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट निःशुल्क शिक्षा प्रदान गरिने उल्लेख छ।

४.४.२ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५

अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ३ को उपदफा (२) मा "नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार हुनेछ" भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी दफा २६ को उपदफा (१) मा विद्यालयले प्रदान गर्ने शिक्षाको माध्यम नेपाली, अङ्ग्रेजी वा दुवै भाषा वा सम्बन्धित नेपाली समुदायको मातृभाषा हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ। साथै दफा २८ को उपदफा (१) मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायका नागरिकलाई आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुने व्यवस्था छ।

ऐनको दफा ३३ को उपदफा (१) मा दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेल लिपि र बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाका माध्यमबाट तोकिएबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने अधिकार हुने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.३ बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५

यस ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) मा कुनै पनि बालबालिकालाई निज, निजको परिवार वा संरक्षकको धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा, संस्कृतिलगायत यस्तै अन्य कुनै पनि आधारमा भेदभाव गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ। त्यसै गरी दफा २० मा बाल न्याय सम्पादन गर्दा विचार पुऱ्याउनुपर्ने कुराअन्तर्गत खण्ड (घ) मा बालबालिकासँग संवाद गर्दा निजले चाहेको भाषामा गर्ने र आवश्यकतानुसार दोभासेको सहयोग लिनुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ। यसै गरी पीडित बालबालिकाको अधिकारअन्तर्गत दफा २५ ले निःशुल्क दोभासे, साङ्केतिक भाषा विज्ञ वा अनुवादको सुविधा र आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ।

४.४.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन, २०७४

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सुनिश्चित गर्न बनेको यस ऐनको दफा १४ को उपदफा (३) ले त्यस्ता व्यक्तिलाई अन्य व्यक्तिसरह समान आधारमा साङ्केतिक भाषा, बहिरा संस्कृतिलगायत विशेष सांस्कृतिक तथा भाषिक पहिचानको मान्यता र सहायता पाउने अधिकार हुनेछ भनी उल्लेख गरेको छ। उक्त ऐनको दफा १७ को उपदफा (२) मा सार्वजनिक सञ्चारका विद्युतीय प्रसारण संस्थाले नेपाल सरकारले तोकेको सङ्ख्यामा साङ्केतिक भाषामा समाचार तथा अन्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरालाई जोड दिइएको छ। साथै दफा २१ को उपदफा (६) मा शिक्षासम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई शिक्षा हासिल गर्न सहज बनाउन उनीहरूको आवश्यकताबमोजिम ब्रेल वा वैकल्पिक लिपि, साङ्केतिक भाषा, सूचना प्रविधिको साधनलगायत एकभन्दा बढी माध्यमबाट शिक्षा दिने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ।

४.४.५ आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८

यस ऐनको दफा ५ मा आदिवासी/जनजातिको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, इतिहासको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने विषय प्रतिष्ठानको उद्देश्यअन्तर्गत व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी दफा ६ मा प्रतिष्ठानको काम, कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत खण्ड (घ) मा भाषा, साहित्यसँग सम्बद्ध अन्य निकायहरूको सहयोग लिई आदिवासी/जनजातिको भाषाको शब्दकोश तयार गर्ने र प्रकाशन गर्ने वा गराउने, खण्ड (ङ) मा आदिवासी/जनजातिको भाषा, संस्कृति, इतिहास, परम्परालाई परिचय गराउने अभिलेखालय तथा सङ्ग्रहालय स्थापना गर्ने, खण्ड (छ) मा कम्तीमा प्राथमिक तहसम्म आदिवासी/जनजातिको मातृभाषा पढाउने गरी विद्यालय स्थापना गर्ने उल्लेख भएको छ।

४.४.६ मुलुकी अपराध संहिता, २०७४

यस संहिताको दफा ६५ को उपदफा (१) मा कुनै पनि किसिमबाट धर्म, वर्ण, जात, जाति, सम्प्रदाय वा भाषाका आधारमा नेपालका विभिन्न वर्ग, क्षेत्र वा समुदायका व्यक्तिहरूका बिचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने काम गर्न नहुने र त्यस्तो कसुर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी सो कार्यलाई दण्डनीय बनाइएको छ।

४.४.७ मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४

यस संहिताको दफा ३०को उपदफा (२) मा नेपालबाहिर भए-गरेको कसुरको अनुसन्धानको प्रतिवेदन वा त्यससँग सम्बन्धित लिखतहरू नेपाली भाषाबाहेकको अन्य भाषामा भएका रहेछन् भने त्यस्ता लिखतको नेपाली भाषामा प्रामाणिक अनुवाद गरी अदालतमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यसै गरी दफा ११५ मा नेपाल राज्यबाहिर पनि साक्षी प्रमाण बुझ्न सकिने व्यवस्थाअन्तर्गत उपदफा (४) मा बुझ्नुपर्ने वा बुझिएको साक्षी वा प्रमाण नेपाली भाषाबाहेक अन्य भाषामा बुझ्नुपर्ने वा बुझिएको रहेछ भने सोको नेपाली भाषामा आधिकारिक अनुवाद गरी अदालतमा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसै गरी उक्त संहिताको दफा १७३ को उपदफा (१) मा "नेपाली भाषाबाहेक अन्य

कुनै भाषामा लेखिएको कुनै लिखत अदालतमा प्रमाणको रूपमा पेस भएमा र त्यस्तो लिखत नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुपर्ने देखिएमा अदालतले त्यस्तो लिखत पेस गर्ने पक्षलाई त्यस्तो लिखतको नेपाली भाषामा आधिकारिक अनुवाद गरी पेस गर्ने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था गरिनुका साथै सोही दफाको उपदफा (२) मा अदालतबाट आदेश भएका सम्बन्धित पक्षले सो लिखत नेपाली भाषामा अनुवाद गराई त्यसको प्रमाणित प्रति अदालतमा पेस गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी दफा १७४ को उपदफा (१) मा नेपाली भाषा नबुझ्ने वा बोल्न नसक्ने कुनै अभियुक्त वा साक्षीको बयान वा बकपत्र लिनुपरेमा वा अन्य कुनै प्रयोजनका लागि आवश्यक भएमा अनुसन्धान अधिकारी, अभियोजनकर्ता वा अदालतले सम्बन्धित भाषा वा साङ्केतिक भाषाको अनुवादकको सहयोग लिन सक्ने पनि व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.८ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४

यस संहिताको दफा १८ को भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था अन्तर्गत उपदफा (१) मा " सामान्य कानुनको प्रयोगमा ... भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन" भन्ने उल्लेख छ। साथै उपदफा (२) मा "कुनै पनि व्यक्तिलाई उत्पत्ति, धर्म...भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै पनि आधारमा निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा भेदभाव गरिने छैन र त्यस्तो आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई सार्वजनिक प्रयोगमा रहेका सेवा, सुविधा वा उपयोगका कुराहरू प्रयोग गर्नबाट वा सार्वजनिक स्थल वा सार्वजनिक धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न वा आफ्नो इच्छाअनुसारको धार्मिक कार्य गर्नबाट बञ्चित गरिने छैन" भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यसै गरी उपदफा (४) मा "कुनै नागरिकलाई सरकारी वा सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्दा कुनै पनि नागरिक माथि उत्पत्ति, धर्म, ..., भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन" भन्ने उल्लेख गरिएको छ।

सोही संहिताको दफा २० को उपदफा (२) मा कानुनको अधीनमा रही प्रत्येक नागरिकलाई आफूले चाहेको शिक्षा वा आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा आर्जन गर्ने, र आफ्नो

समुदायको भाषा, लिपि वा संस्कृतिको संरक्षण र संवर्धन गर्ने स्वतन्त्रता र अधिकार हुने उल्लेख गरिएको छ।

४.४.९ मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४

यस संहिताको दफा २७३ को उपदफा (१) मा नेपाली भाषाबाहेक अन्य कुनै भाषामा लेखिएको कुनै लिखत अदालतमा प्रमाणका रूपमा पेस भएमा र त्यस्तो लिखत नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुपर्ने देखिएमा अदालतले त्यस्तो लिखत पेस गर्ने पक्षलाई त्यस्तो लिखतको नेपाली भाषामा अनुवाद गरी पेस गर्ने आदेश दिन सक्नेछ भनी उल्लेख गरिएको छ। दफा २७४ को उपदफा (१) मा अदालतले नेपाली भाषा नबुझ्ने कुनै पक्ष वा साक्षीको बयान वा बकपत्र गराउनु परेमा वा अन्य कुनै प्रयोजनका लागि सम्बन्धित भाषाको अनुवादकको सहयोग लिन सक्ने व्यवस्था छ।

४.४.१० नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३

यस ऐनको दफा ५ को उपदफा (४) मा अङ्गीकृत नेपाली नागरिकता प्राप्तिका लागि आवश्यक आधारहरूमध्ये खण्ड (क) मा नेपाली वा नेपालमा प्रचलित अन्य कुनै भाषा बोल्न र लेख्न जानेको हुनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ।

४.४.११ सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४

यस ऐनको दफा ४ को उपदफा (३) मा सार्वजनिक निकायले उपदफा (२) को खण्ड (क) बमोजिम सूचना सार्वजनिक, प्रकाशन वा प्रसारण गर्दा विभिन्न राष्ट्रिय भाषा तथा आम सञ्चारका माध्यमबाट गर्न सक्ने व्यवस्था छ।

४.४.१२ राजनैतिक दलसम्बन्धी ऐन, २०७३

यस ऐनको दफा ६ उपदफा १ को (ग) मा दलको सदस्यता प्राप्त गर्न नेपालका नागरिकलाई धर्म, जात, जाति, सम्प्रदाय, भाषा वा लिङ्गको आधारमा बन्देज लगाइएको, बञ्चित गरेको वा विभेद गरेको देखिएमा दल दर्ता हुन नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.१३ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

यस ऐनको दफा ११ मा यस कसुरसम्बन्धी मुद्दाको कामकारबाहीमा प्रयोग हुने भाषा पीडितले नबुझ्ने भएमा सम्बन्धित अड्डा अदालतको अनुमति लिई निजले दोभासे, साङ्केतिक भाषा विज्ञ वा अनुवादक राख्न सक्ने उल्लेख गरिएको छ।

४.४.१४ अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५

यस ऐनको दफा ५ मा फौजदारी न्यायिक प्रक्रियामा पीडितको धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति, यौनिकता, उत्पत्ति, भाषा ...लगायत अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्नु हुँदैन भनी पीडितको भेदभावविरुद्धको अधिकार उल्लेख गरिएको छ।

४.४.१५ जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५

यस ऐनको दफा १० को उपदफा (२) मा स्वास्थ्य संस्थाले सेवाग्राहीलाई जानकारी उपलब्ध गराउँदा सम्भव भएसम्म निजले बुझ्न सक्ने भाषामा उपलब्ध गराउनुपर्दछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

४.४.१६ उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०७५

प्रस्तुत ऐनको दफा ६ को उपदफा (३) मा लेबलमा उल्लेख गर्नुपर्ने कुराहरू सर्वसाधारणले बुझ्ने गरी नेपालभित्र उत्पादन भएका वस्तु भए उत्पादकले र पैठारी गरिएका वस्तु भए पैठारीकर्ताले नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषामा लेख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.१७ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८

यस ऐनको दफा ७ को उपदफा (१) मा सार्वजनिक रूपमा बिक्री तथा वितरण हुने पत्रपत्रिका नेपालभित्र प्रकाशित गर्न चाहने व्यक्तिले पत्रपत्रिकाको नाम, किसिम, भाषा,... लगायत अन्य विवरण खुलाई पत्रपत्रिका दर्ता गर्नका लागि तोकिएबमोजिमको दस्तुरसहित तोकिएको ढाँचामा स्थानीय अधिकारीसमक्ष दरखास्त दिनुपर्ने व्यवस्था छ।

४.४.१८ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९

यस ऐनको दफा ११ मा सबै जाति, भाषा, वर्ग, क्षेत्र तथा धार्मिक सम्प्रदायबिच समानता, आपसी सद्भावना र सामञ्जस्य अभिवृद्धि गर्ने किसिमका कार्यक्रमहरू र नेपालका विभिन्न भाषा र संस्कृतिको उत्थानमा सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने भनी उल्लेख गरिएको छ। साथै दफा १५ को उपदफा १ (च) कुनै पनि जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिलाई अपव्याख्या, अवहेलना, अपमानित तथा अवमूल्यन गर्ने सामग्रीहरूको विज्ञापन प्रसारण गर्न गराउन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.१९ प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७५ को उपदफा (२) मा कुनै सदस्यले आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिन चाहेमा त्यस्तो सदस्यले शपथको व्यहोरा आफ्नो मातृभाषामा अनुवाद गरी सो अनुवादको प्रति प्रतिनिधि सभा वा त्यसको कुनै समितिको पहिलो बैठकमा भाग लिनु तीन दिन अगावै सङ्घीय संसद् सचिवालयलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था छ।

त्यसै गरी दफा ७५ को उपदफा (४) मा कुनै सदस्यले आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिएकोमा सरकारी कामकाजको नेपाली भाषा र अन्य नेपाली मातृभाषाको शपथको प्रतिहरूमा हस्ताक्षर गरी प्रतिनिधि सभाको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिसमक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

४.४.२० प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७५ को उपदफा (२) मा कुनै सदस्यले आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिन चाहेमा त्यस्तो सदस्यले शपथको व्यहोरा आफ्नो मातृभाषामा अनुवाद गरी सो अनुवादको प्रति प्रदेश सभा वा त्यसको कुनै समितिको पहिलो बैठकमा भाग लिनु तीन दिनअगावै प्रदेश सभा सचिवालयलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था छ।

साथै दफा ७५ को उपदफा (४) मा कुनै सदस्यले आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिएकोमा सरकारी कामकाजको नेपाली भाषा र अन्य नेपाली मातृभाषाको शपथको प्रतिहरूमा हस्ताक्षर गरी प्रदेश सभाको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिसमक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

४.४.२१ राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७५

यस ऐनको दफा ६८ मा शपथसम्बन्धी देहायको व्यवस्थामा कुनै सदस्यले नेपालमा बोलिने आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिन चाहेमा त्यस्तो सदस्यले शपथको व्यहोरा आफ्नो मातृभाषामा अनुवाद गरी सो अनुवादको प्रति राष्ट्रिय सभा वा त्यसको कुनै समितिको पहिलो बैठकमा भाग लिनुभन्दा तीन दिनअगावै सङ्घीय संसद् सचिवालयलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै कुनै सदस्यले नेपालमा बोलिने आफ्नो मातृभाषामा शपथ लिएकोमा सरकारी कामकाजको नेपाली भाषा र अन्य नेपाली मातृभाषाको शपथको प्रतिहरूमा हस्ताक्षर गरी राष्ट्रिय सभाको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिसमक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

४.४.२२ नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन,२०६४

बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक नेपालको सङ्गीत तथा नाट्य विधाको संरक्षण, संवर्धन, प्रवर्धन एवम् सर्वाङ्गीण विकास गर्न, सङ्गीत तथा नाट्य विधामा अध्ययन एवम् अनुसन्धान गर्न गराउन तथा यस क्षेत्रका विद्वान् तथा प्रतिभाहरूको सम्मान र कदर गर्न र आवश्यक व्यवस्था गर्नको लागि नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ (संशोधन सहित) जारी भएको देखिन्छ। उक्त ऐनको धारा ८ को उपदफा (२) को (१) बमोजिमको समितिले सभाको सदस्यमा मनोनयनको लागि नाम सिफारिस गर्दा सङ्गीत तथा नाट्य क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरूमध्येबाट सम्भव भएसम्म सङ्गीत तथा नाट्य विभिन्न विधा र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने र सबै जाति, लिङ्ग, भाषाभाषी समेतलाई समेट्ने गरी नाम सिफारिस गर्नु पर्नेछ" भनी उल्लेख गरिएको छ। ऐनको धारा ११ को परिषद्को गठनसम्बन्धी व्यवस्थाको उपदफा (२) को (ग) मा "सभाका मनोनीत सदस्यहरूमध्येबाट कम्तीमा दुई जना महिलासहित सम्भव भएसम्म विभिन्न जात, जाति, भाषाभाषीको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीबाट मनोनीत छ जना सदस्य" भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

४.४.२३ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा भाषा

नेपालको संविधानको अनुसूची ६ र ८ मा सुनिश्चित गरिएको भाषा, लिपि, संस्कृति, ललित कला र धर्मको संरक्षण, विकास तथा प्रयोगका अधिकार प्रचलन गर्ने सन्दर्भमा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समेत भाषासम्बन्धी ऐन, कानुन तथा नीतिहरू तर्जुमा भएको पाइन्छ। जस्तै, मधेश प्रदेशको प्रदेश लोकसेवा आयोग ऐन, २०७६ को दफा १६ को उपदफा (१) मा आयोगले सञ्चालन गर्ने लिखित परीक्षाको माध्यम नेपाली, अङ्ग्रेजी र प्रदेश सरकारले तोकेको भाषा हुने उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै बागमती प्रदेशको प्रदेश लोक सेवा आयोग ऐन, २०७६ को दफा १९ मा परीक्षाको माध्यमका सम्बन्धमा आयोगले सञ्चालन गर्ने लिखित परीक्षाको माध्यम भाषा सङ्घीय सरकारी कामकाजको भाषा हुने र त्यस भाषाका अतिरिक्त अङ्ग्रेजी वा प्रदेश कानुनबमोजिम निर्धारण गरिएको सरकारी कामकाजको भाषासमेत परीक्षाको माध्यम भाषा हुन सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

त्यस्तै बागमती प्रदेशभित्र बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने तामाङ भाषा र नेपाल भाषाका संरक्षण, समर्थन तथा विकास गरी सरकारी कामकाजलाई सरल र सहज बनाउन बागमती प्रदेश सभाले प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषा ऐन, २०८० जारी गरिएको देखिन्छ। उक्त ऐनमा प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रमा सरकारी कामकाजको मान्यताप्राप्त भाषालाई प्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाइएको देखिन्छ। सरकारी कामकारबाही र कार्यालयमा रहने सार्वजनिक दस्तावेजहरू तामाङ भाषा र नेपाल भाषामा समेत दस्तावेजीकरण र अभिलेखीकरण गर्ने उल्लेख गरिएको छ। प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्र प्रकाशन गर्दा तामाङ र नेपाली भाषामा गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। तामाङ भाषा र नेपाली भाषा प्रयोगमा निषेध गर्न नहुने र भाषाको संरक्षण प्रवर्धनका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने भनिएको छ। तामाङ भाषा र नेपाल भाषा लगायत प्रदेशभित्रका बोलिने सबै भाषाहरूलाई शिक्षा, सञ्चार, कला, साहित्यतर्फ सरकारी कामकागजको भाषाको विकास गर्ने साथै अन्य राष्ट्रिय भाषामा आवश्यकताअनुसार प्रोत्सान गर्न सकिने भनिएको छ।

त्यसै गरी, कोशी प्रदेशको प्रदेश रेडियो, एफएम र टेलिभिजन प्रसारणसम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १३ मा कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारणअन्तर्गत प्रदेशभित्रका सबै जाति, भाषा,

वर्ग, क्षेत्र तथा धार्मिक सम्प्रदायबिच समानता, आपसी सद्भाव र सामञ्जस्य अभिवृद्धि गर्ने किसिमका कार्यक्रमहरू तथा प्रदेशभित्रका नेपालका विभिन्न भाषा र संस्कृतिको उत्थानमा सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। साथै दफा १५ को खण्ड (च) मा कुनै पनि जाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिलाई अपव्याख्या, अवहेलना, अपमानित तथा अवमूल्यन गर्ने सामग्रीहरूको विज्ञापन प्रसारण गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ।

त्यसै गरी प्रदेशभित्र रहेका सबै भाषा, लिपि, साहित्य, कला र संस्कृतिको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्नका निमित्त कोशी प्रदेशमा प्रदेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०७९ जारी गरिएको देखिन्छ। उक्त ऐन को दफा ३ अनुरूप प्रदेशका सबै भाषा, लिपि, साहित्य, कला र संस्कृतिको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्नका लागि "प्रदेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान" नामको एक प्रतिष्ठान स्थापना गरिने र दफा ५ मा उक्त प्रतिष्ठानको काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख गरिएको छ। यस ऐनमा प्रदेशका सबै भाषा, लिपि, साहित्य, कला र संस्कृतिसम्बन्धी विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने तथा सोसँग सम्बन्धित कृति सिर्जना, अनुवाद एवम् प्रकाशन गर्ने,सबै भाषा, लिपि, साहित्य, कला र संस्कृतिसम्बन्धी विषयमा गोष्ठी, सम्मेलन र प्रदर्शनी गर्ने, प्रतिभा विकास हुने वातावरण सिर्जना गर्ने तथा अभिलेखालयको विकास र संरक्षण गर्ने, विशिष्ट योगदान पुऱ्याउने नेपाली नागरिकलाई सम्मान तथा पुरस्कृत गर्ने विषयहरू समावेश गरिएको छ।

त्यस्तै मधेश प्रदेशमा मधेश प्रदेशको सबै भाषा, साहित्य, ललित कला, सङ्गीत तथा संस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धान गरी संरक्षण संवर्धन गर्न मधेश प्रदेश सरकारले मधेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान (स्थापना तथा कार्य सञ्चालन) आदेश,२०७९ जारी गरेको पाइन्छ। उक्त कार्य सञ्चालन आदेशको दफा ३ को उपदफा (१) मा "मधेश प्रदेशका सबै भाषा, साहित्य, संस्कृति, ललितकला, नाट्यकला, सङ्गीत आदिको अध्ययन अनुसन्धान गरी संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न प्रदेश सरकारले मधेश प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना गरेको छ" भन्ने उल्लेख छ। आदेशको दफा ५ को प्रतिष्ठानको काम, कर्तव्य र अधिकारमा "भाषा, साहित्य, कला, संस्कृतिसम्बन्धी आवश्यक नीति तर्जुमाको लागि प्रदेश सरकारलाई राय परामर्श प्रदान गर्ने, प्रदेश भित्रका सबै भाषा, साहित्य, ललित कला, नाट्यकला, सङ्गीत

पुरातत्त्व, संस्कृतिको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्ने, अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयोगी ग्रन्थहरु प्रकाशन गर्ने, प्रदेशभित्रका भाषाहरूको कृति विदेशी भाषाहरूमा अनुवाद गराउने र विदेशी भाषाहरूको कृति प्रदेशभित्रको भाषामा अनुवाद गरी प्रकाशन गर्ने गराउने, भाषा, साहित्य, संस्कृति, ललितकला, नाट्यकला, सङ्गीतसम्बन्धी विषयमा प्रादेशिक, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी, सम्मेलन महोत्सव प्रदर्शनी प्रतियोगिताहरुको आयोजना गर्ने, गराउने, प्रादेशिक, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी, सम्मेलन, महोत्सव, प्रदर्शनी प्रतियोगिताहरूमा भाग लिने, प्रादेशिक, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरूसँग प्रचलित कानुनबमोजिम सम्बन्ध कायम गरी पारस्परिक सहयोगको आदान प्रदान गर्ने उल्लेख छ। त्यस्तै प्रस्तुत ऐनमा भाषा, साहित्य, संस्कृति, कला क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान दिने व्यक्तिहरूलाई सम्मान पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने र नव प्रतिभाहरूको खोजी गरी जगेर्ना गर्ने, प्रोत्साहित गर्ने र विकास गर्ने, प्रदेशका सबै जात जातिका भाषा, लिपि, लोक साहित्य, लोक नृत्य, लोक सङ्गीत, मौलिक संस्कृति र पहिचानको खोजी गर्ने सङ्ग्रह गर्ने, अनुसन्धान गर्ने अभिलेखीकरण गर्ने, श्रव्यदृश्य सामग्री तयार गर्ने संरक्षण र संवर्धन गर्ने, प्रदेशका लोपोन्मुख भाषाहरूको शब्दकोश तथा व्याकरण तयार गर्ने, प्रदेशका सबै भाषा, साहित्य, संस्कृति, कला र पुरातत्त्वको विषयमा अध्ययन अनुसन्धानको लागि विद्वत्वृत्तिको व्यवस्था गर्ने, प्रदेशभित्रका भाषा, साहित्य, कला, संस्कृतिको मौलिकता र विशिष्टतालाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रचारप्रसार गर्नेजस्ता महत्त्वपूर्ण प्रावधानहरू समावेश गरिएको छ।

यस्तै व्यवस्था प्रदेशमा स्थापना भएका प्रज्ञा प्रतिष्ठानकाहरूमध्ये गण्डकी प्रदेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन र सुदूरपश्चिम प्रदेश प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ऐनले गरेको देखिन्छ। त्यसरी नै स्थानीय तहबाट तर्जुमा भएका शिक्षासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्दा स्थानीय तहहरूले विशेषतः मातृभाषामा शिक्षा, विद्यालयमा शिक्षाको माध्यम, आधारभूत तहसम्म मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति तथा स्वीकृतिसम्बन्धी प्रक्रिया, दुवै भाषामा शिक्षा, बहुभाषी विद्यालयमा भाषिक बहुलताका आधारमा भाषिक स्थानान्तरण, स्थानीय भाषा, संस्कृति, परम्परा र व्यवसायसम्बन्धी क्षेत्र पहिचान बमोजिमको पाठ्यक्रम प्रारूप, पाठ्यक्रम संरचनाअनुसारको स्थानीय विषय, मातृभाषा र धार्मिक शिक्षाको पाठ्यक्रम तथा

पाठ्यसामग्रीजस्ता विषयहरू समावेश गरी स्थानीय ऐन, नियम तथा नीति तर्जुमा गरेको देखिन्छ। यसका साथै कुनै पनि धर्म, सम्प्रदाय, जातजाति, लिङ्ग, भाषा, वर्ग, क्षेत्र वा सम्प्रदायको आधारमा घृणा वा द्वेष उत्पन्न हुने कुनै क्रियाकलाप गर्न नहुने विषयमा पनि स्थानीय तहमा आचार संहिता निर्माण गरेको पाईन्छ। स्थानीय मातृभाषाका पुस्तकहरू पनि आवश्यकताअनुसार राख्नुपर्ने कुरालाई पनि स्थानीय कानुनमा जोड दिएको देखिन्छ। मधेश प्रदेश, लहान नगरपालिका, सिराहाको आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा ऐन, २०७५ को दफा ३७ अन्तर्गत आधारभूत तहको कक्षा १ देखि ५ सम्म मातृभाषामा शिक्षा दिन सकिने र मातृभाषाको प्रवर्धनका लागि नगरपालिकाले विशेष अनुदानको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधानसमेत उल्लेख गरिएको छ। यसै गरी विभिन्न पालिकाहरूले शिक्षा ऐन, नियम बनाई शिक्षाको माध्यम भाषाका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेका छन्।

भाषासम्बन्धी नीति तथा ऐन कानुनको पनि व्यवस्था केही स्थानीय पालिकाहरूले गरेको पाइन्छ। भाषा, संस्कृति र कलाको संरक्षण गर्दै साहित्य र ललितकलाको संवर्धन र विकासलाई अझ मर्यादित र व्यवस्थित गर्न वाञ्छनीय भएकोले खिजीदेम्बा गाउँपालिकाले खिजीदेम्बा भाषिक तथा सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय ऐन, २०७९ बनाएको छ। भाषा, साहित्य, संस्कृति र कलाको संरक्षण गर्ने, परम्परागत वस्तुको सरक्षण संवर्द्धन गर्ने, ऐतिहासिक वस्तुको सरक्षण गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू उल्लेख गरिएको छ। यसै गरी समितिको काम, कर्तव्य, र अधिकारमा समितिले सङ्ग्रहालयको विकासका लागि योजना बनाउने, आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गर्ने, सङ्ग्रहालयको गुणस्तर सुधार गर्ने, कलाकृतिहरूको संरक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने, पर्यटकीय आकर्षण बढाउने, कर्मचारी तालिमको व्यवस्था गर्ने, प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने, र अन्य आवश्यक कार्यहरू गर्ने जिम्मेवारी उल्लेख गरिएको छ।

यसैगरी मरिन गाउँपालिका सिन्धुलीको भाषा संरक्षण र विकाससम्बन्धी अन्य कार्य गर्ने संवैधानिक तथा संवैधानिक कानुनी व्यवस्था भएअनुसार स्थानीय तहका लागि स्थानीय तह भाषा संरक्षण र विकास नीति, २०७७ तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको पाइन्छ। त्यसैगरी यसका उद्देश्यहरूमा सरकारी कामकाजमा स्थानीय तहमा बोलिने भाषाहरूको प्रयोग गर्ने, मातृभाषाहरूको संरक्षण तथा विकासका कार्यहरू सञ्चालन गर्ने, विद्यालयमा

शिक्षा मातृभाषामा पाउने व्यवस्था गर्ने, मातृभाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रयोग सम्भाव्यताको खोजी गर्ने, भाषालाई सूचना र प्रविधिसँग आबद्ध गरी भाषिक यान्त्रिकीकरण गर्ने, स्थानीय तहमा भाषिक अधिकारका लागि संयन्त्र स्थापना गर्ने उल्लेख गरिएको छ। नेपाली भाषासँगै स्थानीय तहले बहुसङ्ख्यक जनताले बोल्ने भाषालाई कानुनी रूपले सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग गर्न सक्ने भनिएको छ। स्थानीय सरकारले बहुभाषिक नीति अपनाउने र मातृभाषा कक्ष वा डेस्कको व्यवस्था गर्ने योजना गरिएको छ। साथै अन्तर्राष्ट्रिय भाषा दिवसलाई स्थानीय सरकारले कार्यक्रमसहित मनाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। अल्पसङ्ख्यक भाषाहरूको पुस्तान्तरण, लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण र भाषाको अभिलेखीकरणको महत्त्वलाई जोड दिँदै स्थानीय तहमा भाषा संरक्षण र विकासका लागि विभिन्न पहलहरूको सुझाव दिइएको छ। साथै मातृभाषा कक्षा सञ्चालन र भाषा संरक्षणमा सङ्घसंस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने योजना पनि समावेश छ।

केही नगरपालिका तथा गाउँपालिकाहरूमा पालिका तहमा प्रज्ञा प्रतिष्ठान गठन गरी भाषासम्बन्धी कार्यहरू भएको देखिन्छ। यस क्रममा बागमती प्रदेश, काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको मण्डनदेउपुर नगरपालिका, मण्डनदेउपुर प्रज्ञा प्रतिष्ठान (योजना, विकास एवम् भाषा,कला/ संस्कृति) ऐन, २०७९ को दफा ५ मा नगरको योजना, विकास तथा भाषा, साहित्य र कला संस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धान, संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, नगरमा भाषिक सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने, योजना, विकास, प्रशासन तथा भाषा, साहित्य, संस्कृति, समाजशास्त्र, दर्शनशास्त्र आदि विषयको खोज, अनुसन्धान अन्वेषण गर्न लेखनवृत्ति प्रदान गर्ने, विश्वविद्यालयहरू र स्थानीय महाविद्यालयहरूसित सहकार्य गरी स्नातकोत्तर तहका विद्यार्थीहरूलाई योजना, विकास तथा भाषा, कला, साहित्य, संस्कृतिसँग सम्बन्धित विषयमा शोध कार्यका लागि प्रोत्साहन गर्ने तथा लोपोन्मुख भाषा संस्कृतिको संरक्षण गर्ने तथा स्थानीय कलाको संरक्षण र संवर्धन गर्नेजस्ता महत्त्वपूर्ण प्रावधानहरूमार्फत् भाषाको संरक्षणको व्यवस्था गरिएको छ।

यस्तै पोखरा प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ को प्रस्तावनामा पोखरा महानगरका भाषा साहित्य, संस्कृति, ललितकला, नाट्यकला, सङ्गीतको अध्ययन, अनुसन्धान गरी संरक्षण एवम् संवर्धन गर्नका लागि पोखरा महानगरपालिकामा प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्न वाञ्छनीय भएको भनिएको छ। यसको काम, कर्तव्य र अधिकारमा पोखरा महानगर क्षेत्रभित्र भाषा, साहित्य, संस्कृति, ललितकला, नाट्यकला, सङ्गितको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न, सम्बन्धित सामग्रीको सङ्कलन, अध्ययन, अनुसन्धान गरी कृति प्रकाशन गर्न गराउन, प्रादेशिक, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी, सम्मेलन, साहित्य महोत्सव, मञ्चन, प्रदर्शनी तथा प्रतियोगिता आयोजना गर्न, भाषा लगायतका अन्य विधासँग प्रदेशदेखि अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाससँग कानुनबमोजिम सम्बन्ध कायम गरी पारस्परिक सहयोगको आदानप्रदान गर्न, भाषासँग सम्बन्धित ग्रन्थ र सामग्री प्रकाशित गर्ने तथ महानगरभित्रका भाषा लगायतका विधाको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्नका लागि प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना भएको भनिएको छ।

त्यस्तै सोही किसिमको प्रवाधानहरूसहित भरतपुर महानगरपालिकाले प्रज्ञा प्रतिष्ष्ठान ऐन, २०७८, दमक नगरपालिकाले प्रज्ञा प्रतिष्ठान नियमावली, २०७७, बर्दघाटले प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०७६, खजुरा गाउँपालिकाले प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०७९, व्यास नगर प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०७८, पुतलीबजार नगर प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन २०८०, लालबन्दी नगर वाङमय परिषद् ऐन, २०७७ जारी भएको देखिन्छ।

४.५ भाषा आयोग र अन्य आयोगको कार्य क्षेत्रमा देखिएको भाषासम्बन्धी प्रावधान

नेपालको संविधानको धारा २८७ र भाषा आयोग ऐन २०७४ मा उल्लेख भएका नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूको संरक्षण संवर्धन गर्ने जस्ता भाषा आयोगका कार्यहरू नेपालका अरू विभिन्न आयोगहरूका ऐनमा पनि समावेश गरिएका छन्। भाषा आयोगले ती सबै आयोगहरूसँग समन्वय कायम गरी भाषासम्बन्धी कामहरूको कार्य सम्पादन अगाडि बढाउने प्रयास गरिरहेको छ। भाषा आयोगको कार्यक्षेत्रसित सम्बन्धित अन्य विभिन्न आयोगका ऐनहरूमा रहेका प्रावधानका सम्बन्धमा यस प्रकारको व्यवस्था देखिन्छ।

४.५.१ आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७ को खण्ड (ज) मा आदिवासी जनजाति समुदायभित्रका विभिन्न भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य र कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यस्तो भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको संरक्षण र विकासका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ।

४.५.२ मधेशी आयोग ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७ को खण्ड (ज) मा मधेशी समुदायभित्रका विभिन्न भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यस्तो भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको संरक्षण र विकासका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ।

४.५.३ थारु आयोग ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७ को खण्ड (ज) मा थारु समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यस्तो भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको संरक्षण र विकासका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ।

४.५.४ मुस्लिम आयोग ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ७ को खण्ड (ज) मा मुस्लिम समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यस्तो भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको संरक्षण र विकासका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

४.५.५ राष्ट्रिय समावेशी आयोग ऐन, २०७४

यस ऐनको दफा ३ को खण्ड (घ) मा उल्लिखित समुदाय, वर्ग र क्षेत्रको भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको अध्ययन-अनुसन्धान गरी त्यस्तो भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको संरक्षण र विकासका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने उल्लेख छ।

परिच्छेद : पाँचौं

आयोगको आ.व.२०८०/०८१ को विनियोजित बजेट, निकासा तथा खर्च विवरण र स्रोतसाधन उपयोगको अवस्था

भाषा आयोगको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को विनियोजित बजेट, निकासा तथा खर्चको विवरण र स्रोतसाधनको उपयोगका सम्बन्धमा भए गरेका कार्यहरूको विवरण निम्नानुसार छः

५.१ विनियोजित बजेट, निकासा र खर्च विवरण

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भाषा आयोगका लागि पूँजीगत खर्च रु.११,००,०००.०० मध्ये खर्च रु.१०,९३,७६६.५५ र चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत रु.५,१६, ००,०००.०० विनियोजित रकम मध्ये रु. ४,७४,९०,१३४.३६ निकासा भई खर्च भएको छ भने अर्थ बजेट तर्फ रु. ३९,४८,९४०.०० निकासा भई सोही बमोजिमको रकम खर्च भएको छ। उक्त विनियोजित रकम खर्च गर्ने क्रममा मौजुदा आर्थिक ऐन, नियमावली, कार्यविधि तथा स्वीकृत कार्यक्रम तथा खर्चका आधारहरूको परिपालना गरिएको छ। आयोगका लागि विनियोजित बजेट, खर्चका साथै बाँकी रकमको विस्तृत विवरण तलको तालिका तथा चित्रमा देखाइएको छ।

तालिका १५
वार्षिक बजेट, निकासा र खर्च रकम

क्र.सं.	आ.व.	शीर्षक	वार्षिक बजेट		खर्च बजेट		बाँकी बजेट	
			पूँजीगत	चालु	पूँजीगत	चालु	पूँजीगत	चालु
१	२०८०/०८१	विनियोजित रकम	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११४	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११३	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११४	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११३	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११४	ब.उ.शी.नं. ३२५२१०११३
			१,१००,०००.००	५१,६००,०००.००	१,०९३,७६६.५५	४७,४९०,१३४.३६	६,२३३.४५	४,१०९,८६५.६४
		अर्थ बजेट सेवा निवृत्त औषधी उपचार (ब.उ.शी.नं. ६०१०००१६३)	-	२,१७४,३४३.००	-	२,१७४,३४३.००	-	-
		अर्थ बजेट सेवा निवृत्तको सञ्चित विदा (ब.उ.शी.नं. ६०१०००१३३)	-	१,७७४,५९७.००	-	१,७७४,५९७.००	-	-
जम्मा			**१,१००,०००.००**	**५५,५४८,९४०.००**	**१,०९३,७६६.५५**	**५१,४३९,०७४.३६**	**६,२३३.४५**	**४,१०९,८६५.६४**

चित्र नं. २

आ.व. २०८०/०८१ को वार्षिक निकासा र खर्च रकमको स्तम्भचित्र

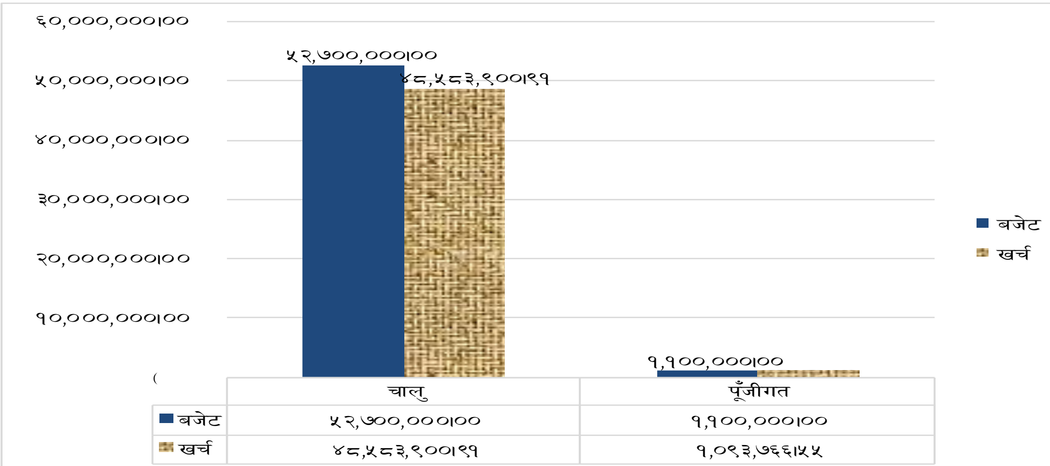

५.१.१ पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको प्रगति विवरण

आ.व. २०८०/८१ मा भाषा आयोगको पूँजीगत खर्च शीर्षकअन्तर्गत रु ११,००,००० (अक्षरेपी रू एघार लाख) मात्र विनियोजन भएको थियो। विनियोजित रकमबाट कार्यालयको लागि आवश्यक मेसिनरी औजारहरू श्री इन वान प्रिन्टर, कम्प्युटर, पदाधिकारीका लागि ल्यापटप, कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फिक्सचर्स, टि-टेबल, पदाधिकारी तथा कर्मचारीरूका लागि कुर्सी खरिद कार्य भएका छन्। पूँजीगत खर्चको विस्तृत कार्यक्रमहरूको प्रगति विवरण निम्न तालिकाहरूमा दिइएको छ।

तालिका १६

पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको विवरण

क्र.स.	कार्यकलाप	विस्तृत विवरण
(क)	पूँजीगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू	
१	श्री इन वान प्रिन्टर (प्रिन्टर/स्क्यानर र फोटोकपी)	३ थान
२	कम्प्युटर	२ सेट
३	पदाधिकारी ल्यापटप	५ थान
४	कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फिक्सचर्स	१ पटक
५	टि-टेबल	८ वटा
६	पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुका लागि कुर्सी खरीद	२ वटा

तालिका १७

आ.व.२०८०/८१ पूँजीगत खर्च अन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण

क्र.स.	ब.उ.शी.नं	खर्च सङ्केत नं.	चालुतर्फको कार्यक्रम	चालु आ.व. २०८०/०८१ को स्वीकृत बजेट रु.	यस अवधिको निकासा रु.	यस अवधिको खर्च रु.	वार्षिक प्रगति प्रतिशतमा	खर्च नभएको रकम
	(अ) पूँजीगत खर्च कार्यक्रमहरू							
१	३२५२१०११४	११.३.२२.२३	श्री इन वान प्रिन्टर (प्रिन्टर/स्क्यानर र फोटोकपी)	१५०,०००.००	१४९,८३८.००	१४९,८३८.००	९९.८९	१६२.००
२	३२५२१०११४	११.३.७.४	कम्प्युटर	१५०,०००.००	१४६,९००.००	१४६,९००.००	९७.९३	३,१००.००
३	३२५२१०११४	११.३.७.५०	पदाधिकारी ल्यापटप	५००,०००.००	४९९,४६०.००	४९९,४६०.००	९९.८९	५४०.००
४	३२५२१०११४	११.६.१३.१२	कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फिक्सचर्स	११०,०००.००	१०८,२९३.५५	१०८,२९३.५५	९८.४५	१,७०६.४५
५	३२५२१०११४	११.६.१३.२७	टि-टेबल	१००,०००.००	९९,४४०.००	९९,४४०.००	९९.४४	५६०.००
६	३२५२१०११४	११.६.१३.४०	पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूका लागि कुर्सी खरिद	९०,०००.००	८९,८३५.००	८९,८३५.००	९९.८२	१६५.००
	(अ) पूँजीगत खर्च कार्यक्रमको जम्मा			**१,१००,०००.००**	**१,०९३,७६६.५५**	**१,०९३,७६६.५५**	**९९.४३**	**६,२३३.४५**

५.१.२ चालु खर्चको कार्यक्रमको विवरण

आ.व.२०८०/८१ मा भाषा आयोगको चालु खर्च शीर्षकअन्तर्गत र रु. ५,२७,००,०००.०० (अक्षरेपी रू. पाँच करोड सत्ताइस लाख) मात्र विनियोजन भएको थियो। चालु खर्चअन्तर्गत पारिश्रमिक पदाधिकारी बापतको खर्च, पारिश्रमिक कर्मचारी बापतको खर्च, कार्यक्रम खर्च र कार्यालय व्यवस्थापनसम्बन्धी खर्च पर्दछन्। पारिश्रमिक पदाधिकारीअर्न्तगत आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यको पारिश्रमिक, सुविधा, पारिश्रमिक कर्मचारीअन्तर्गत आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरूको तलब, महँगी भत्ता तथा अन्य भत्ता र निजामती कर्मचारीका लागि पोसाकसम्बन्धी खर्च व्यवस्था गरिएको छ। कार्यक्रम खर्चमा भाषा आयोगले संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरू पर्दछन्। उक्त कार्यक्रमअर्न्तगत आ. व. २०८०/८१ मा सरकारी कामकाजमा भाषा प्रयोगको सहजीकरण, वक्ता सङ्ख्या कम भएका तथा अन्य भाषाको संरक्षण, संवर्धन तथा अभिलेखीकरण,भाषिक पुस्तान्तरणको लागि मातृभाषा कक्षा सञ्चालन, शिक्षामा मातृभाषाको प्रयोग सम्भाव्यता र नमुना विकास कार्यक्रम, भाषिक सिप लगायत क्षमता विकास कार्यक्रम, आयोग स्थापना दिवस, मातृभाषा दिवस, वार्षिक प्रतिवेदन तयारी आदि कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन्। कार्यालय व्यवस्थापन क्रियाकलापअन्तर्गत कार्यालय प्रयोजनका लागि पानी, बिजुली, सञ्चार, इन्टरनेट, टेलिफोन, घरभाडा, आयोगका अध्यक्ष, सदस्य, सचिव र कार्यालय प्रयोजनका लागि सवारी साधनमा इन्धन, सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार, बिमा, कार्यालयसम्बन्धी खर्च, पुस्तक खरिद र कार्यालयका लागि आवश्यक व्यक्ति करार गरी कार्यालय व्यवस्थापन गरिएको छ। आयोगका लागि आ.व.२०७९/८० मा चालु खर्चतर्फ प्राप्त बजेट र कार्यक्रमसम्बन्धी प्रगति विवरण निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ:

तालिका १८

आ.व.२०८०/८१ चालु खर्चअन्तर्गतको वार्षिक प्रगति विवरण

क्र. स.	ब.उ.शी.नं	खर्च सङ्केत नं.	चालुतर्फको कार्यक्रम	चालु आ.व. २०८०/०८१ को स्वीकृत बजेट रु.	यस अवधिको निकासा रु.	यस अवधिको खर्च रु.	वार्षिक प्रगति प्रतिशतमा	खर्च नभएको रकम
	(अ) पूँजीगत खर्च कार्यक्रमहरू							
१	३२५२१०११४	११.३.२२.२३	श्री इन वान प्रिन्टर (प्रिन्टर/स्क्यानर र फोटोकपी)	१५०,०००.००	१४९,८३८.००	१४९,८३८.००	९९.८९	१६२.००
२	३२५२१०११४	११.३.७.४	कम्प्युटर	१५०,०००.००	१४६,९००.००	१४६,९००.००	९७.९३	३,१००.००
३	३२५२१०११४	११.३.७.५०	पदाधिकारी ल्यापटप	५००,०००.००	४९९,४६०.००	४९९,४६०.००	९९.८९	५४०.००
४	३२५२१०११४	११.६.१३.१२	कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फिक्सचर्स	११०,०००.००	१०८,२९३.५५	१०८,२९३.५५	९८.४५	१,७०६.४५
५	३२५२१०११४	११.६.१३.२७	टि-टेबल	१००,०००.००	९९,४४०.००	९९,४४०.००	९९.४४	५६०.००
६	३२५२१०११४	११.६.१३.४०	पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुका लागि कुर्सी खरिद	९०,०००.००	८९,८३५.००	८९,८३५.००	९९.८२	१६५.००
	(अ) पूँजीगत खर्च कार्यक्रमको जम्मा			**१,१००,०००.००**	**१,०९३,७६६.५५**	**१,०९३,७६६.५५**	**९९.४३**	**६,२३३.४५**
	(आ) चालु खर्च कार्यक्रमहरू							
१	३२५२१०११३	१.१.१.३	पारिश्रमिक कर्मचारी	२८,९०२,०००.००	२५,७०९,२३२.८०	२५,७०९,२३२.८०	८८.९५	३,१९२,७६७.२०
२	३२५२१०११३	१.१.१.७	पारिश्रमिक पदाधिकारी	८,७००,०००.००	८,४७७,८२३.७९	८,४७७,८२३.७९	९७.४५	२२२,१७६.२१

क्र. स.	ब.उ.शी.नं	खर्च सङ्केत नं.	चालुतर्फको कार्यक्रम	चालु आ.व. २०८०/०८१ को स्वीकृत बजेट रु.	यस अवधिको निकासा रु.	यस अवधिको खर्च रु.	वार्षिक प्रगति प्रतिशतमा	खर्च नभएको रकम
३	३२५२१०११३	१.२.२.१	स्थायी कर्मचारीको महंगी भत्ता	८००,०००.००	७६०,३३२.००	७६०,३३२.००	९५.०४	३९,६६८.००
४	३२५२१०११३	१.२.८.१	प्रसुती स्याहार भत्ता	१००,०००.००	५,०००.००	५,०००.००	५.००	९५,०००.००
५	३२५२१०११३	१.३.१.८	कर्माचारीको पोसाक	४१०,०००.००	४०१,३३२.००	४०१,३३२.००	९७.८९	८,६६८.००
६	३२५२१०११३	१.६.२.१	योगदानमा आधारित निवृत्तभरण खर्च	१००,०००.००	२५,८३९.३६	२५,८३९.३६	२५.८४	७४,१६०.६४
७	३२५२१०११३	१.६.४.१	बीमा कोष खर्च	२००,०००.००	१५२,४००.००	१५२,४००.००	७६.२०	४७,६००.००
८	३२५२१०११३	२.१.१.१	धाराको महसुल	५६,०००.००	५५,६६७.६३	५५,६६७.६३	९९.४१	३३२.३७
९	३२५२१०११३	२.१.१०.२	इन्टरनेट सेवा जडान खर्च	१०,०००.००	०.००	०.००	०.००	१०,०००.००
१०	३२५२१०११३	२.१.११.४	सञ्चार तथा आवास मर्मतलगायत आवश्यक रकम	३८०,०००.००	३५०,२९३.००	३५०,२९३.००	९२.१८	२९,७०७.००
११	३२५२१०११३	२.१.२.१	विद्युत महशुल	१८०,०००.००	१८०,०००.००	१८०,०००.००	१००.००	०.००
१२	३२५२१०११३	२.१.३.१	जारको पिउने पानी	६५,०००.००	६४,०६५.००	६४,०६५.००	९८.५६	९३५.००
१३	३२५२१०११३	२.१.३.२	ट्याङ्करको पानी	१४९,०००.००	१३७,०००.००	१३७,०००.००	९१.९५	१२,०००.००
१४	३२५२१०११३	२.१.३.३	मिनिरल वाटर	५०,०००.००	४४,७८५.००	४४,७८५.००	८९.५७	५,२१५.००
१५	३२५२१०११३	२.१.६.१	टेलिफोन महसुल	१२०,०००.००	११९,२२०.००	११९,२२०.००	९९.३५	७८०.००
१६	३२५२१०११३	२.१.७.१	ईमेल/ इन्टरनेट/वेबसाइट महसुल	१७०,०००.००	१५४,४३७.००	१५४,४३७.००	९०.८५	१५,५६३.००

क्र.स.	ब.उ.शी.नं	खर्च सङ्केत नं.	चालुतर्फको कार्यक्रम	चालु आ.व. २०८०/०८१ को स्वीकृत बजेट रु.	यस अवधिको निकासा रु.	यस अवधिको खर्च रु.	वार्षिक प्रगति प्रतिशतमा	खर्च नभएको रकम
१७	३२५२१०११३	२.२.१.१	पेट्रोल -चार पाङ्ग्रे	२,०३१,०००.००	१,९६०,२८१.३९	१,९६०,२८१.३९	९६.५२	७०,७१८.६१
१८	३२५२१०११३	२.२.२.२	पेट्रोल- दुई पाङ्ग्रे	२००,०००.००	१९४,२९६.५६	१९४,२९६.५६	९७.१५	५,७०३.४४
१९	३२५२१०११३	२.२.१.४	मोबिल	३२१,०००.००	३०४,९४९.१५	३०४,९४९.१५	९५.००	१६,०५०.८५
२०	३२५२१०११३	२.२.२.१३	रा.प.प्रथम श्रेणी (गाडी)	१९९,०००.००	१८४,७१२.२८	१८४,७१२.२८	९२.८२	१४,२८७.७२
२१	३२५२१०११३	२.२.२.५	ग्यास	४९,०००.००	१९,२१५.००	१९,२१५.००	३९.२१	२९,७८५.००
२२	३२५२१०११३	२.३.१.२	हलुका सवारी साधन मर्मत खर्च	४५०,०००.००	४४९,७०६.००	४४९,७०६.००	९९.९३	२९४.००
२३	३२५२१०११३	२.३.१.३	दुई पाङ्ग्रे सवारी साधन मर्मत खर्च	१००,०००.००	९९,७५०.००	९९,७५०.००	९९.७५	२५०.००
२४	३२५२१०११३	२.३.१४.१	कार्यालयमा रहेका फर्निचरहरूको मर्मत गर्ने	१००,०००.००	९९,१७९.३०	९९,१७९.३०	९९.१८	८२०.७०
२५	३२५२१०११३	२.३.२.१२	फोटोकपी/स्क्यानर/प्रोजेक्टर/सि.सि.टिभी मर्मत	६०,०००.००	५९,८९०.००	५९,८९०.००	९९.८२	११०.००
२६	३२५२१०११३	२.३.२.९	कम्प्युटर/ल्यापटप/प्रिन्टर/मर्मत खर्च	२४०,०००.००	२३९,५८३.५०	२३९,५८३.५०	९९.८३	४१६.५०
२७	३२५२१०११३	२.३.९.१	कार्यालय भवन तथा परिसर मर्मत कार्य	१५०,०००.००	१४८,१५८.००	१४८,१५८.००	९८.७७	१,८४२.००
२८	३२५२१०११३	२.४.१.१	कार्यलय प्रयोजनका लागि दैनिक आवश्यक सामग्रीहरू	७००,०००.००	६९९,५३५.००	६९९,५३५.००	९९.९३	४६५.००
२९	३२५२१०११३	२.४.१.२	कार्यालय मसलन्द खर्च	४४८,०००.००	४४३,८०४.७०	४४३,८०४.७०	९९.०६	४,१९५.३०
३०	३२५२१०११३	२.४.१.३	पत्रपत्रिका	८७,०००.००	७७,६७५.००	७७,६७५.००	८९.२८	९,३२५.००

क्र.स.	ब.उ.शी.नं	खर्च सङ्केत नं.	चालुतर्फको कार्यक्रम	चालु आ.व. २०८०/०८१ को स्वीकृत बजेट रु.	यस अवधिको निकासा रु.	यस अवधिको खर्च रु.	वार्षिक प्रगति प्रतिशतमा	खर्च नभएको रकम
३१	३२५२१०११३	२.४.३.१	हुलाक सम्वन्धी खर्च	६५,०००.००	६०,१६३.००	६०,१६३.००	९२.५६	४,८३७.००
३२	३२५२१०११३	२.४.९.२	पुस्तक खरिद	१००,०००.००	९५,४८४.००	९५,४८४.००	९५.४८	४,५१६.००
३३	३२५२१०११३	२.५.७.१.६	चाडपर्व खर्च	२८८,०००.००	२६१,५७०.००	२६१,५७०.००	९०.८२	२६,४३०.००
३४	३२५२१०११३	२.७.७.२१	वार्षिक प्रतिवेदन तयारी	५००,०००.००	४९९,९००.००	४९९,९००.००	९९.९८	१००.००
३५	३२५२१०११३	२.८.१.१	अनुगमन भ्रमण खर्च	१००,०००.००	१००,०००.००	१००,०००.००	१००.००	०.००
३६	३२५२१०११३	२.८.२.१	सरुवा भ्रमण	१००,०००.००	१००,०००.००	१००,०००.००	१००.००	०.००
३७	३२५२१०११३	२.९.२.१	सवारी साधनको विमा	५६,०००.००	३५,९६७.९०	३५,९६७.९०	६४.२३	२०,०३२.१०
३८	३२५२१०११३	२.९.४.१	सवारी साधनको कर नविकरण	१४४,०००.००	१०१,७००.००	१०१,७००.००	७०.६३	४२,३००.००
३९	३२५२१०११३	२.९.६.१	चियापान खर्च (अन्य)	१८०,०००.००	१७३,३०६.००	१७३,३०६.००	९६.२८	६,६९४.००
४०	३२५२१०११३	२.९.९.१	अन्य विविध खर्च (अन्य)	२२०,०००.००	२१५,९३२.००	२१५,९३२.००	९८.१५	४,०६८.००
४१	३२५२१०११३	८.१.३.२	कार्यालयको घरभाडा	३,६००,०००.००	३,५७९,९४८.००	३,५७९,९४८.००	९९.४४	२०,०५२.००
४२	३२५२१०११३	८.१.४.२	पदाधिकारी घरभाडा	७२०,०००.००	६४८,०००.००	६४८,०००.००	९०.००	७२,०००.००
	(आ) चालु खर्च कार्यक्रमको जम्मा			**५१,६००,०००.००**	**४७,४९०,१३४.३६**	**४७,४९०,१३४.३६**	**९२.०३५**	**४,१०९,८६५.६४**
जम्मा				**५२,७००,०००.००**	**४८,५८३,९००.९१**	**४८,५८३,९००.९१**	**९२.१९**	**४,११६,०९९.०९**

यस आयोगको आ.व. २०८०/८१ मा भएको उपर्युक्तबमोजिम चालु, पूँजीगत तथा दुवैको समग्र खर्च विवरण तल चित्रमा देखाइएको छ।

चित्र नं. ३

आ.व. २०८०/८१ को चालु खर्च वृत्तचित्र

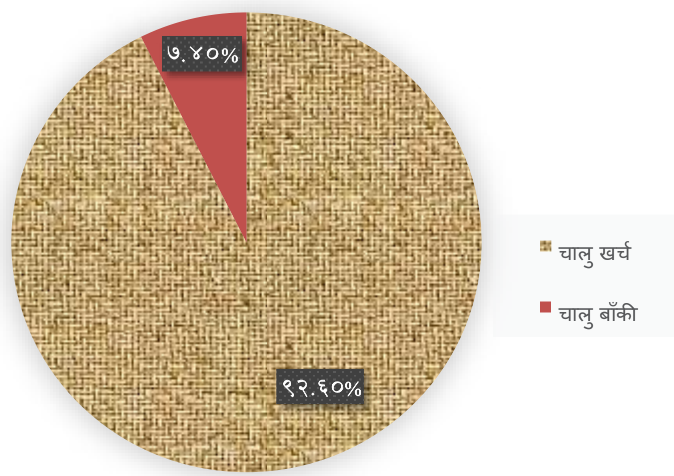

चित्र ३ मा चालु खर्च ९२.६०% खर्च भई ७.४०% खर्च हुन नसकेको देखिन्छ।

चित्र नं. ४

आ.व.०७९/०८० को पूँजीगत खर्चको वृत्तचित्र

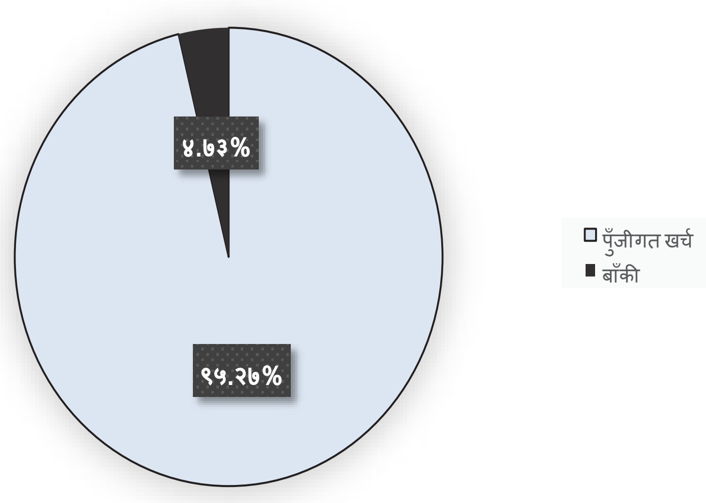

उल्लिखित वृत्तचित्रमा आ.व. २०७९/८० मा आयोगको पूँजीगत खर्च ९५.२७% भएको छ भने ४.७३% मात्र खर्च हुन नसकेको देखिन्छ।

चित्र नं. ५

चालु तथा पूँजीगततर्फको विनियोजित रकमको वृत्तचित्र

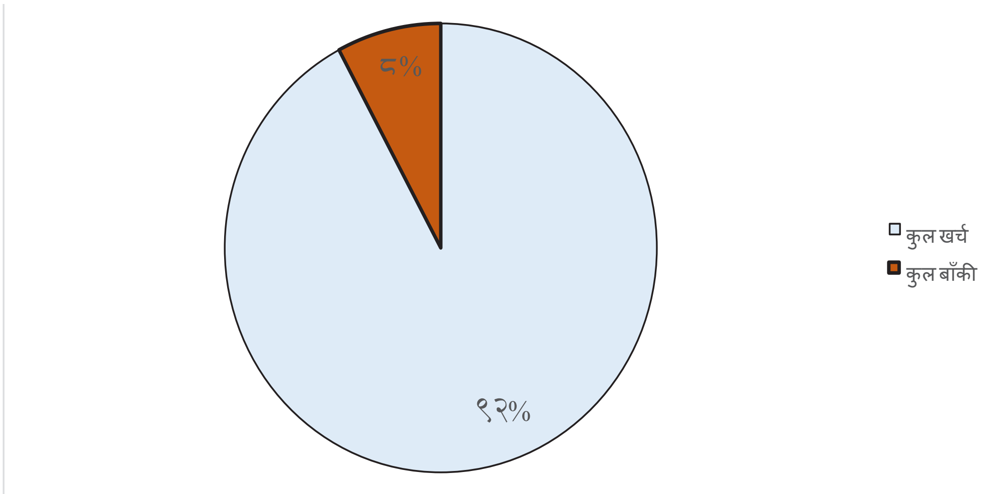

भाषा आयोगलाई आ.व.२०८०/८१ मा विनियोजन भएको जम्मा रकम रु. रु.५,२७,००,०००.०० (अक्षरेपी रू. पाँच करोड सत्ताइस लाख) मध्ये चालु र पूँजीगत खर्च गरी जम्मा ९२.१९% खर्च भई ७.८१% खर्च हुन नसकेको देखिन्छ। दरबन्दीअनुसारका कर्मचारीहरू मध्ये रा.प. प्रथम शिक्षा प्रशासन सहसचिव १, रा.प. द्वितीय शिक्षा प्रशासन उपसचिव २ जना रिक्त रहेका छन्।

५.२ लेखापरीक्षण र बेरुजुको अवस्था

गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा आयोगका लागि जम्मा स्वीकृत बजेट रु.५,२७,००,०००.०० विनियोजन भएकोमा निकासा खर्च रु. ४,७४,९०,१३४.३६ रकमको महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट अन्तिम लेखापरीक्षण भई प्रचलित आर्थिक ऐन, नियम तथा नियमावलीबमोजिम खर्च भएको छ।आयोगको हालसम्म जम्मा रु.१,२५,०००।- मात्र नियमित हुनुपर्ने बेरुजु रहेको छ।

५.३ आयोगको आर्थिक तथा भौतिक स्रोत साधन र त्यसको उपयोगको अवस्था

संवत् २०७३ साल भदौ २३ गते स्थापना भएको आयोगले संवत् २०७३ मङ्सिर मसान्तसम्म संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको सिंहदरबारस्थित भवनको

एक कोठाबाट आफ्ना प्रारम्भिक कार्य सुरु गरेको थियो। संवत् २०७३ पुस १ गतेबाट आयोगले काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३१ शङ्खमूलस्थित भाडाको घरबाट आफ्नो कार्यसम्पादन गर्दै आएको छ। आयोगले हाल मासिक ३ लाख १५ हजार रकम तिर्ने गरी १८ आना जग्गासहितको घर बहालमा लिई कार्य सञ्चालन गरिआएको छ।

आयोगलाई नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबाहेक आम्दानीको कुनै पनि स्रोत नभएको अवस्था छ। आयोगका भौतिक स्रोतसाधन र त्यसको उपयोगको अवस्था निम्नानुसार रहेको छः

(क) आयोगको आफ्नै जग्गा र भवन नभएकाले भाडाको घरबाट कार्यसञ्चालन भइरहेको छ। आयोगले भाडामा लिएको भवन तथा घरजग्गाले चर्चेको ६१५०.५० वर्ग फिट र पार्किङ प्रयोजनका लागि ५७८.५४ वर्गफिट जग्गा उपयोग गरिरहेको छ।

(ख) आयोगमा अध्यक्षले प्रयोग गरिआएको क्रेटा कार १, सदस्यले प्रयोग गरिआएको निसान किक्स गाडी १, सचिवले प्रयोग गरिआएको इकोस्पोर्ट कार १, आयोगका उपसचिवहरूको लागि र फिल्ड व्यवस्थापनको लागि बोलेरो जिप १ र संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालयबाट प्राप्त पुरानो निसान जिप १ गरी जम्मा ५ ओटा गाडी, कार्यालय प्रयोजनका लागि ६ ओटा मोटरसाइकल र ३ ओटा स्कुटर रहेका छन्।

(ग) आयोगमा फ्याक्स १, कम्प्युटर २६, प्रिन्टर २१, ल्यापटप ३३, फोटोकपी मेसिन २, एयरकन्डिसन ९, टिभी ३, साइकल २, दराज २४, सिसिटिभी ८, टेबल ५४, कुर्सी १५९, खाट ३, सोफासेट १२, टि टेबल १६, कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फिक्सचर्स १ र प्रोजेक्टर ३ वटा रहेका छन्।

आयोगको भाषा प्रयोगशाला निर्माणका लागि इलेक्ट्रोग्लोटोग्राम, पिजेडएम माइक, भिडियो क्यामरा, सोनोमिटर, अप्रेटस मेसिन सेट, भाषा सफ्टवेयरलगायतका सामग्री र सेटिङ उपकरणहरू खरिद गरी प्रयोगशाला स्थापना गर्ने स्थान अभावका कारण भण्डारण गरिएको छ।

सरकारी भवनको अभावमा आयोगले भाषा सङ्ग्रहालय, विद्युतीय अभिलेखालय र भाषा सूचना केन्द्र स्थापना गर्न सकेको छैन। हाल भाडामा लिइएको भवनमा आयोगका

सदस्यहरूको कार्यकक्ष व्यवस्थापन, बैठक कक्षको व्यवस्थापन, कर्मचारीको कार्यकक्ष व्यवस्थापन र सवारी पार्किङ लगायतका कार्यमा समस्या भइरहेको छ। आयोगलाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी तवरले सञ्चालन गर्न न्यूनतम पाँच रोपनी जग्गासहितको सरकारी स्वामित्वको भवन अति आवश्यक देखिन्छ। भाषा आयोगका लागि आवश्यक पर्ने स्थायी संरचना निर्माण गर्न र भवनको यथाशीघ्र व्यवस्था गरिदिनु हुन संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयमार्फत् नेपाल सरकारसमक्ष भाषा आयोगले अनुरोध गर्दै आएको छ।

परिच्छेद : छैटौं

प्रदेशस्तरमा सञ्चालित क्रियाकलापहरू

यस खण्डमा नेपालमा सात प्रदेशहरूमा भाषा आयोगबाट आ.व. २०७३/७४ देखि आ.व.२०७९/ २०८० सम्ममा सञ्चालित कार्यक्रम र उपलब्धिहरूलाई प्रस्तुत गरिएका छन्। तर आ.व.२०८०/८१ मा आयोगमा कार्यक्रम तथा बजेटको शून्यताको कारण अपेक्षित रूपमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुन सकेनन्। तथापि भाषा आयोगबाट आफ्नै पहलमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूका सहकार्यमा भएका कार्यहरूलाई समेत प्रस्तुत गरिएका छन्:

६.१ कोशी प्रदेश

पूर्व र दक्षिणमा भारत उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिव्बत र पश्चिमतर्फ मधेशसँग बागमती प्रदेशको सिमाना जोडिएको छ। नेपालको पूर्वी सिमानादेखि क्रमशः पश्चिमतर्फ बढ्दै गएको हिमाल, पहाड र तराईसम्म फैलिएको ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, संखुवासभा, तेह्रथुम, धनकुटा, भोजपुर, मोरङ्ग, सुनसरी, सोलुखुम्बु, ओखलढुङ्गा, खोटाङ्ग र उदयपुर गरी जम्मा १४ जिल्ला रहेको २५९०५ वर्ग कि. मि. क्षेत्रफलको भूभाग नेपालको राजनीतिक विभाजनअनुसार कोशी प्रदेश नामकरण गरिएको छ। यस प्रदेशमा १०७ वटा मातृभाषी रहेको ४९६१४१२ जनसंख्या रहेको छ।जुन नेपालको कूल जनसंख्याको १७ प्रतिशत हो।उक्त प्रदेशमा एक प्रतिशतभन्दा बढी वक्ता सङ्ख्या भएका १४ भाषाहरू छन्। यसबाहेक अन्य धेरै भाषाहरु पनि उक्त प्रदेशमा प्रचलनमा रहे तापनि धेरैजसो भाषाहरूको लेखन प्रणाली (लिपि) उपलब्ध नभई बोलीचालीमा मात्र सीमित छन्।

सामान्यतया भाषा सञ्चारको माध्यम हो तर यति मात्र पूर्ण भने होइन। भाषा संस्कृति, संस्कार, परम्परा र सभ्यतासँग अन्तर सम्बन्धित हुन्छ। व्यक्तिको पहिचान भाषासँग जोडिएको हुन्छ। देशभर १२४ भाषा बोलिन्छ। त्यसैले भूगोल, संस्कृति, परम्परा तथा

भाषिक पक्षबाट समेत यो प्रदेश समृद्ध मानिन्छ। उत्तरमा तिव्बत र पूर्व, दक्षिणमा भारतसँग सिमाना जोडिएको यस प्रदेशमा उक्त दुवै देशको भाषाको प्रभावसमेत परेको पाईन्छ। अन्य विभिन्न पक्षमा जस्तै भाषिक बहुलता रहेको तथ्यलाई स्वीकार्दै राज्यले भाषा विकासका लागि नेपालको संविधान २०७२ मा भाषा आयोगको व्यवस्था गरेको छ।

आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि अहोरात्र कार्य गरिरहेको छ। यसै क्रममा कोशी प्रदेशमा सञ्चालन/ सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

६.१.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन प्रयोजनका लागि भाषा आयोग, प्रदेश सरकार एवम् स्थानीय तह समेत सहकार्यमा देहायअनुसार कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको देखिन्छः

तालिका १९

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	विराटनगर	अभिमुखीकरण गोष्ठी
२	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	इलाम	इलाम, झापा, ताप्लेजुङ, तेह्रथुम, पाँचथर

क्र. स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
३	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	मोरङ	सुनसरी, मोरङ, उदयपुर, सङ्खुवासभा, धनकुटा
४	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	खोटाङ	खोटाङ,ओखलढुङ्गा, भोजपुर, सोलुखुम्बु
४	२०७८/०७९	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन सहजीकरणसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	मोरङ	विराटनगर, मोरङ

६.१.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यता अध्ययन एवम् बहुभाषिक शिक्षाका लागि नमुना विकास कार्यक्रमअन्तर्गत तपसिल बमोजिम कार्यक्रमहरू भई नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस भएको पाइन्छ:

तालिका २०
मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	भोजपुर	हतुवागढी गाउँपालिका	बान्तावा
		सुनसरी	गढी गाउँपालिका	उराउँ
		पाँचथर	फिदिम नगरपालिका	लिम्बू
		सोलुखुम्बु	सोलु दुधकुण्ड नगरपालिका	शेर्पा
		ओखलढुङ्गा	खिजीदेम्बा गाउँपालिका	सुनुवार
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	कुलुङ
		खोटाङ	दिक्तेल रूपाकोट मझुवागढी नगरपालिका	चाम्लिङ
		ओखलढुङ्गा	मानेभन्ज्याङ गाउँपालिका	वाम्बुले
		मोरङ	जहदा गाउँपालिका	सन्थाली

		सोलुखुम्बू	थुलुङ दूधकोशी गाउँपालिका	थुलुङ
		सङ्खुवासभा	भोटखोला गाउँपालिका	ल्होमी
		मोरङ	सुनवर्सी नगरपालिका	गनगाई
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)	इलाम	सूर्योदय नगरपालिका	लुङ्खिम
		खोटाङ	हलेसी तुवाचुङ् नगरपालिका	तिलुङ
४	मातृभाषा शिक्षाको पाठ्यक्रम/पाठ्यसामाग्री निर्माण तथा प्रवोधिकरण	सङ्खुवासभा	सुलिचुङ गाउँपालिका	थुलुङ
		पाँचथर	फिदिम नगरपालिका	लिम्बू
५	मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम	ओखलढुङ्गा	मानेभन्ज्याङ गाउँपालिका	बहिङ, वाम्बुले, मगर र तामाङ
		खोटाङ	केपिलासगढी गाउँपालिका	दुमी, सामपाङ र कोयी

६.१.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

प्रदेशमा भाषिक अभिलेखन गरी भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूमा देहायअनुसार भाषाहरूको संरचनात्मक विकाससम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरी सामग्रीको प्रकाशन समेत भएका छन्:

तालिका २१

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	याक्खा, किसान, जेरुङ, बेलहारे		लुङखिम, मारेक याक्खा		ह्वालुङ		७
२	शब्द सङ्कलन	लाप्चा, जेरुङ, तिलुङ, किसान, उराँव (कुडुख), मेचे,	भोट,शेर्पा, लुङखिम, सन्थाली		मारेक याख्खा, दुङ्माली, थुलुङ			१५

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४ /७५	आ.व. २०७५ /७६	आ.व. २०७६ /७७	आ.व. २०७७ /७८	आ.व. २०७८ /७९	आ.व. २०७९ /८०	जम्मा
		वेलहारे, राजवंशी						
३	शब्दकोश निर्माण		लिम्बू, आठपरिया, बेलहारे,चाम्लिङ, जेरुङ, लाप्चा, साम्पाङ		मेचे			८
४	भाषिक इतिहास लेखन	ल्होमी, उराँव (कुडुख), तिलुङ, बेलहारे, राजबंशी, किसान, लाप्चा	लोहोरुङ, कुलुङ, ताजपुरिया, याम्फु, याक्खा	शेर्पा, कोयी/कोयु		मेवाहाङ		१५
५	व्याकरण निर्माण	मेचे	बाम्बुले		लुङखिम		उराँव/कुडुख	४
६	पाठ सङ्कलन	ल्होमी,जेरुङ , राजवंशी, लाप्चा	उराँव (कुडुख)	लुङखिम, चाम्लिङ	लोहोरुङ, शेर्पा	पुमा		१०
७	वृत्तचित्र		तिलुङ					१
	जम्मा	२४	१९	६	७	३	१	६०

६.१.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

आयोगबाट भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभागको सहकार्यमा यस प्रदेशका भाषाहरूको समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन सर्वेक्षणसम्बन्धी अनुसन्धानात्मक कार्यहरू भएका छन्। जसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका २२
भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	धनकुटा	मारेक याक्खा र मुगा राई (मुगाली)
		सङ्खुवासभा	नावा शेर्पा, थुदाम, ल्होमी
		ताप्लेजुङ	ह्वालुङ
		भोजपुर र इलाम	लुङखिम
		ओखलढुङ्गा	बाहिङ
		झापा	कुर्माली
		विराटनगर	मारवाडी

६.१.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूमध्ये भाषा आयोगबाट नेपाली भाषामा तयार पारिएको भाषिक सन्देशहरूमध्ये देहायका भाषाहरूमा समेत अनुवाद र अनुकूल गरी केही भाषाहरूको श्रव्यदृश्यमा सेमत भाषिक सन्देश तयार पारिएको छ।

तालिका २३
भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	भाषा
१	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	बान्तवा, लिम्बु र तिलुङ

६.१.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क) अवसरहरू:

यस प्रदेशका भाषासम्बन्धी अवसरहरूमा क) प्रदेश सरकारबाट सरकारी कामकाजको भाषाका लागि नीति र कार्यक्रममा समावेश गरिएको देखिन्छ, ख) भाषिक र जातीय सङ्घसंस्थाको पहिचानमूलक सक्रियता र पहल बढ्दो छ, ग) भाषा सांस्कृतिक विविधताको सङगम, मौलिक परम्परा, दर्शन र संस्कृति उद्‌गम भूमिका रूपमा प्रदेशको

ऐतिहासिक विरासत कायम भएको पाइन्छ, घ) प्रदेशका स्थानीय सरकारहरूबाट भाषिक संरक्षण, संवर्धन र विकासमा चासो र प्रतिबद्धता अभिव्यक्त भएको पाइन्छ, ङ) यस प्रदेशमा पहिचानको आन्दोलनले विविध मातृभाषा र संस्कृतिको विकास र विस्तारका लागि थप आधारभूमि तयार गरेको छ। यसका लागि प्रदेशस्थित जातीय र भाषिक संस्थाहरूको सक्रियता आशलाग्दो छ।

लोपोन्मुख भाषालाई प्राथामिकतामा राखेर कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सके वक्ता संख्या बढ्न सक्ने उदाहरण लुङखिम र तिलुङ भाषामा भाषा कक्षा सञ्चालन गरेपछि सकारात्मक उपलब्धि हासिल भएको छ। प्रदेशको भाषिक संरक्षण, संवर्धन र विकासमा स्थानीय सरकारहरुले पहल लिएका स्थानमा स्थानीय रैथाने मातृभाषाहरूका वक्ता संख्या बढ्दो क्रममा छन्।भाषा आयोगले अघि सारेका कार्यक्रमहरुमा युनेस्को, मधेशी आयोग, राष्ट्रिय जनजाति आयोग एवम् अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूले सकारात्मक सोचकासाथ सहकार्यका लागि तत्परता देखाइनुलाई शुभसङकेतका रूपमा लिन सकिन्छ।

ख) चुनौतीहरू

प्रदेश सरकारको अस्थिरताले भाषा र संस्कृतिको क्षेत्रमा ठोस कदम चाल्न सकेको पाइँदैन। प्रदेशका नीति र कार्यक्रममा सरकारी कामकाजको भाषाका कार्यान्वयन गर्ने विषय उल्लेख भए तापनि बजेट विनियोजन हुने सकेको पाइँदैन। याक्थुङ/लिम्बू समुदायबाट सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनमा चासो र चिन्ता एवम् प्रतिबद्धता देखिन्छ। तर प्रदेशको तराई क्षेत्रमा बोलिने मैथिलीभाषी समुदायमा उदासीनता देखिन्छ। त्यसैगरी राई समुदायका विभिन्न भाषाहरूका कारण यस समुदायबाट सरकारी कामकाजको भाषाका लागि उत्साहजनक सहभागिता भएको देखिँदैन।

यस प्रदेशमा अन्तरदेशीय वा अन्तरसिमाका भाषाहरू पनि बोलिन्छन्। थुप्रै मातृभाषाहरू लोपोन्मुख छन्। तर यी मातृभाषाहरूमा विशेष भाषिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने कार्य प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट भएको देखिँदैन। भाषा आयोगबाट गरिएका समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन र भाषा कक्षा सञ्चालन भए तापनि तिनको निरन्तरता हुन

सकेको पाइँदैन। नयाँ पहिचान गरिएका केवरतसहित कोचे, मेचे जस्ता भाषाहरूमा उल्लेख्य काम भएको छैन।

यस प्रदेशका भाषाहरूको संरक्षणका लागि कार्यक्रम गर्न पर्याप्त स्रोत साधनको उपलब्धता छैन। यहाँ मातृभाषाका रूपमा बोलिने केही भाषाहरू बढी वक्ता भएका भाषाहरूमा अपसरण हुँदै गएको देखिन्छ। फलतः थोरै वक्ता संख्या भएका रैथाने मातृभाषाका वक्ताहरु क्रमशः घट्दै गएका छन्। यसका कारणहरूमा पेसामा आएको परिवर्तन,बसाईसराई, अन्तरजातीय विवाह हुन सक्छन्। केही मातृभाषामा प्राथमिक तहसम्मको पाठ्यक्रम तयार भए पनि विद्यालयमा नियमित पठनपाठनको कार्य चाहिँ उल्लेख्य रूपमा हुन सकेको छैन।

ग) सिफारिसहरू

प्रदेशमा याक्थुङ/लिम्बूलाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा कार्यान्वयनका लागि तत्काल ऐन, कानुनी तर्जुमा कार्यलाई अगाडि बढाइनु पर्दछ। लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण र विकासका लागि भाषिक पुस्तान्तरण अभियान एवम मातृभाषामा साक्षरताका कार्यक्रमहरू स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी लोपोन्मुख भाषाहरूमा समुदायमा आधारित र विद्यालयमा आधारित कक्षा सञ्चालन गरी उक्त मातृभाषाहरूको पुनर्जीवितीकरण गरिन जरूरी छ।

प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूमा विद्यालय तह र उच्च शिक्षामा विषयका रूपमा पठनपाठन गर्नमा प्राथमिकता प्रदान गरिनु पर्दछ। नेपालको पूर्व क्षेत्र आदिम र रैथाने संस्कार, संस्कृति, कला, साहित्य र गीत सङ्गीतको उर्वर भूमिका रूपमा परिचित छ। मातृभाषालाई संवर्धन गर्न उक्त भाषाहरूमा गीत, सङ्गीत, नाटक आदिको उत्पादन एवम् बालसाहित्यका समाग्रीहरू प्रकाशन गरेर लक्षित समुदायका बिचमा पुऱ्याउनु आवश्यक छ। प्रदेशका लोपोन्मुख मातृभाषाहरूलाई प्राथमिकतामा राखेर कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु पर्दछ। यसका अतिरिक्त प्रदेश वा स्थानीय तहमा प्रज्ञा प्रतिष्ठान स्थापना गरी सबै भाषाहरूको समानुपातिक र सन्तुलित विकास गरी भाषिक मानव अधिकारको सुनिश्चितता गरिनु आवश्यक छ।

६.२ मधेश प्रदेश

नेपालको दक्षिणपूर्वी क्षेत्रमा अवस्थित एक प्रदेश पूर्वमा सप्तरी जिल्लादेखि पश्चिममा पर्सा जिल्लासम्म फैलिएको यो प्रदेशमा जम्मा ८ वटा जिल्लाहरू (सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, बारा र पर्सा) रहेका छन्। यस प्रदेशमा बहुसंख्यक रूपमा मैथिली, भोजपुरी र बज्जिका भाषाहरू बोलिन्छन्। नेपालको संविधान २०७२ लागू भएपछि यो प्रदेशको स्थापना भएको थियो। नेपालको दोस्रो सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको र क्षेत्रफलको आधारमा सबैभन्दा सानो यो प्रदेशको क्षेत्रफल ९,६६१ कि.मि. (३७३० वर्ग माइल) र राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार ६११४६०० (२०.९६%) जना जनसंख्या रहेको यस प्रदेशमा १०७ मातृभाषी जनसंख्या बसोबास गर्ने गर्दछन्।

आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको छ। यसै क्रममा मधेश प्रदेशमा हालसम्म सञ्चालन/सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

६.२.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

मधेश प्रदेशमा पनि भाषा आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिसको आधारको तयारी गर्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। साथै आयोगबाट यस प्रदेशका लागि सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिसपश्चात् कार्यान्वयनका लागि सहजीकरणसम्बन्धी अन्तर्क्रिया कार्यक्रम समेत सञ्चालन भएका छन्। यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सञ्चालित कार्यक्रमको समष्टिगत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत छः

तालिका २४
सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	जनकपुर	
२	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	सप्तरी
३	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	सिराहा
४	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	धनुषा र महोत्तरी
५	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	सर्लाही र रौतहट
६	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	बारा र पर्सा

६.२.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यता र बहुभाषिक शिक्षाको नमुना विकास कार्यक्रमअन्तर्गत मैथिली र भोजपुरी भाषामा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। जसलाई तलको तालिकमा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका २५
मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषय वस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	धनुषा,	मिथिला विहारी नगरपालिका	मैथिली
		बारा	परवानीपुर गाउँपालिका	भोजपुरी

क्र.स.	विषय वस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
		सर्लाही	रामनगर गाउँपालिका	बज्जिका
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	सर्लाही	लालबन्दी नगरपालिका	मगही
		रौतहट	गढीमाई नगरपालिका	बज्जिका
		सर्लाही	बागमती नगरपालिका	बोटे
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)	सर्लाही	हरिवन नगरपालिका	तामाङ
४	मातृभाषा शिक्षासम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम	बारा	परवानीपुर गाउँपालिका	भोजपुरी
		रौतहट	गरुडा नगरपालिका	बज्जिका

६.२.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

यस प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि भाषाहरूको अभिलेखन कार्यक्रमहरू देहायअनुसार रहेका छन्:

तालिका २६

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	मगही						१
२	शब्द सङ्कलन	मगही	बज्जिका					२
३	शब्दकोश निर्माण				बज्जिका			१
४	भाषिक इतिहास लेखन	भोजपुरी		बज्जिका	मगही			३
५	व्याकरण निर्माण					बज्जिका		१

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	जम्मा
६	पाठ सङ्कलन	भोजपुरी		मगही				२
	जम्मा	४	१	२	२	१		१०

६.२.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा समाज भाषावैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान कार्यक्रमअन्तर्गत देहायको तालिकामा प्रस्तुत मारवाडी भाषाको अध्ययन भएको छः

तालिका २७

भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१.	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	पर्सा	मारवाडी

६.२.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस भाषाका मैथिली, बोटे र भोजपुरी भाषाहरूमा भाषिक सन्देशको अनुकूलन भई मैथिली र भोजपुरीमा श्रव्यदृश्य सामग्री समेत विकास भएका छन्:

तालिका २८

भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	भाषा
१.	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	मैथिली, बोटे र भोजपुरी

६.२.६ भाषा आयोग, स्थानीय तहहरू र भोजपुरी प्रतिष्ठानसँगको सहकार्य

यस प्रदेशमा भाषा आयोग, स्थानीय तहहरू र भोजपुरी प्रतिष्ठानसँगको सहकार्यमा स्थानीय तहहरूमा मातृभाषा शिक्षा विषयका पठनपाठनअन्तर्गत भोजपुरी भाषा विषय पठनपाठनका

लागि सहजीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका २९

भाषा आयोग, स्थानीय स्थानीय तहहरू र भोजपुरी प्रतिष्ठानसँगको सहकार्य

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषामा शिक्षा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पर्सा	वीरगञ्ज महानगरपालिका र बहुदरमाई नगरपालिका	भोजपुरी
		सर्लाही	हरिवन नगरपालिका	
		बारा	सिम्रौनगढ नगरपालिका, पचरौता नगरपालिका र आदर्श कोतवाल गाउँपालिका,	

६.२.७ भाषिक अनुगमन कार्यक्रम

आयोगबाट आ.व.२०८०/८१ मा यस प्रदेशका विभिन्न स्थानीय तहहरूमा भाषासम्बन्धी कार्यहरूको अनुगमन कार्य सम्पादन गरिएको छ। जसमा देहायका स्थानीय तहहरूमा भाषिक कार्यसम्पादनको स्थलगत अवलोकन तथा कार्यान्वयनका लागि आयोगका पदाधिकारीहरूबाट पृष्ठपोषणसहित प्रोत्साहन गर्ने कार्य गरिएको थियो।

तालिका ३०

भाषिक अनुगमन कार्यहरू

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषा शिक्षा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पर्सा	वीरगञ्ज महानगरपालिका र बहुदरमाई नगरपालिका	भोजपुरी
		सर्लाही	हरिवन नगरपालिका	
		बारा	सिम्रौनगढ नगरपालिका, पचरौता नगरपालिका र आदर्श कोतवाल गाउँपालिका,	
२	मधेश विश्वविद्यालयमा, मातृभाषा विभाग	पर्सा	वीरगञ्ज महानगरपालिका	

६.२.८ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क) अवसरहरू

प्रदेशको नामकरण नै पहिचानमूलक मधेश रहेको मात्र छैन, यहाँका बासिन्दाहरू मधेशी समुदायबाट बोलिने मातृभाषाहरू मातृभाषाका रूपमा बोलिन्छन्। भाषा आयोगबाट यस प्रदेशका सरकारी कामकाजको भाषामा मैथिली, भोजपुरी र बज्जिकालाई सिफारिस गरेको छ। सरकारको नीति र कार्यक्रममा मधेशी भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानअन्तर्गत मधेश प्रदेशका मातृभाषाहरूलाई सम्बोधन गर्न खोजेको छ। यस प्रदेशका केही स्थानीय तहहरूमा भोजपुरी भाषामा पठनपाठन कार्यको थालनी भएको छ।'

यस प्रदेशमा मधेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान र मधेश विश्वविद्यालय नै स्थापना भई यहाँका भाषा, साहित्यको क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदानका लागि सम्भावनाहरू तयार भएका छन्। विद्यालय र विश्वविद्यालय एवम् भाषिक सङ्घसंस्थामार्फत यहाँ बोलिने भाषाहरूमा ठोस कार्य गरिने वातावरण तयार भएको छ। यसका साथै मगही भाषामा मगही फाउन्डेसन गठन गरी यस भाषाको विकास र प्रयोग विस्तारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

ख) चुनौतीहरू

यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा सिफारिस भएका भाषाहरूको कार्यान्वयन गर्नु मूल चुनौती रहेको छ। खासगरी कुन भाषालाई सरकारी कामकाजको वा प्रदेश तहमा सरकारी काजकाजको भाषाका रूपमा अवलम्बन गर्ने कुरामा मतैक्य देखिँदैन। यो प्रदेशमा भोजपुरी, मैथिलीका साथै हिन्दी भाषाले समेत आपसी सञ्चारको माध्यमका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ। मधेशी भाषा नामकरण गर्ने विषय पनि यस प्रदेशमा उठ्ने गरेका छन्। यहाँ कुन भाषाले सरकार कामकाजको भाषाको रूपमा कार्यान्वयनमा लैजाने भन्ने कुरामा राजनीतिक तहमा सहमति र स्वीकार्यता जटिल देखिन्छ।

ग) सिफारिसहरू

यस प्रदेशका लागि सुझाइएका सिफारिसहरूमा क) आयोगबाट यसअघि ने बहुसंख्यक जनताको मातृभाषाको आधारमा सिफारिस गरिएका भाषाहरूलाई नै नेपाली भाषाका अतिरिक्त प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा कार्यान्वयनका लागि कानुनी तर्जुमा गरेर लागू गर्नुपर्दछ, ख) मधेश प्रज्ञा प्रतिष्ठान र मधेश विश्वविद्यालयले मधेशी समदायले बोल्ने भाषाहरूको संरचनात्मक र साहित्यिक विकासमा जोड दिनु पर्दछ, ग) मधेशमा बोलिने अल्पसङख्यकको भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि स्थानीय सरकारहरूबाट अनिवार्य रूपमा कार्यक्रम र बजेटको सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ।

विद्यालयदेखि उच्च तहसम्म मातृभाषामा शिक्षाका लागि पाठ्यसामग्रीको विकास, जनशक्ति सक्षमता विकास र पठनपाठन गरेर मानव संशाधनको विकास गरिनु पर्दछ। यस प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको प्रयोग विस्तारका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषासम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्छ। साथै राष्ट्रियस्तरमा मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको विकास र प्रयोग विस्तारका लागि पहल गर्नका लागि नेतृत्व गरिनु पर्दछ।

६.३ बागमती प्रदेश

बागमती प्रदेश देशको राजधानी काठमाडौं समेत रहेको प्रदेश हो। यस प्रदेशले २०,३०० वर्ग किलोमिटरको क्षेत्रफल ओगटेको छ। यसको पूर्वमा कोशी प्रदेश र पश्चिममा गण्डकी प्रदेश पर्दछ भने उत्तरमा चीन र दक्षिणमा मधेश प्रदेशका साथै भारतको बिहारसँग सिमाना जोडिएको छ।स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,२०७४ मा उल्लेखित तथ्यअनुसार धादिङ, दोलखा, रसुवा, सिन्धुपाल्चोक र रामेछाप गरी पाँचवटा हिमाली जिल्ला, नुवाकोट र काभ्रेपलाञ्चोक गरी दुईवटा पहाडी जिल्ला, काठमाडौं, भक्तपुर र ललितपुर गरी उपत्यकाका तीनवटा जिल्ला र सिन्धुली, चितवन र मकवानपुर गरी तीनवटा भित्री मधेशका जिल्लाहरू समेत गरी जम्मा १३ वटा जिल्लाहरू यहाँ पर्दछन्। यस प्रदेशको जनसंख्या ६,११६८६६ रहेको छ। जुन जम्मा जनसंख्याको २०.८४ % हुन आउँछ।

यस प्रदेशमा १०७ वटा मातृभाषी जनसंख्या रहेका छन्। यहाँको हावापानीमा पनि विविधता भेटिन्छ।

आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्यहरू भइरहेका छन्। यसै क्रममा बागमती प्रदेशमा हालसम्म सञ्चालन/सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

६.३.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

बागमती प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा ऐन, २०८० पारित भई तामाङ भाषा र नेपाल भाषालाई सरकारी काजकाजको भाषाका रूपमा कार्यान्वयन गरिएको छ। आयोगको तर्फबाट यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाको सिफारिसका लागि आधार तयार गर्न कार्यशाला गोष्ठीहरू सञ्चालन भएका थिए। जसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३१

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र. सं.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४ /७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	हेटौंडा	विभिन्न जिल्लाहरू
२	२०७५ /७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	काभ्रेपलाञ्चोक	सिन्धुपाल्चोक, दोलखा, रामेछाप, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुली

क्र. सं.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
३	२०७७/७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल बैठक	काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर र चितवन
४	२०७७/७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक गोष्ठी	भर्चुअल बैठक	मकवानपुर, धादिङ, नुवाकोट र रसुवा
५	२०७८/७९	नेपालको भाषिक सर्वेक्षण	काभ्रेपलाञ्चोक	नमोबुद्ध नगरपालिका

उल्लिखित कार्यका अतिरिक्त बागमती प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि नेपाल तामाङ घेदुङ सङ्घीय कार्यसमिति तथा नेवाः देय् दबू, काठमाडौंका लागि भाषा आयोगका बागमती प्रदेश प्रतिनिधि सदस्य भाषा आयोगका संयोकत्वमा भाषा आयोगमा बैठक बसी सहजीकरण कार्यहरू भएका थिए। भाषा आयोगको सचिवबाट बागमती प्रदेश, संस्कृति, पर्यटन तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवको संयोजकत्वमा गठित सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि गठित सुझाव कार्यदलमा आयोगको प्रतिनिधित्व गर्दै कार्यदलको प्रतिवेदन लेखन र सम्पादनमा विशेष जिम्मेवारी निर्वाह गरिएको थियो।

६.३.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

बागमती प्रदेशका विभिन्न जिल्ला र स्थानीय तहहरूमा मातृभाषमा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान भएका छन्। साथै अध्ययन प्रतिवेदनहरू स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गर्नका साथै बहुभाषिक शिक्षा नमुना विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सम्पादन भएका छन्। यसबाहेक यस प्रदेशका मातृभाषाहरूमा लोकवार्ता सङकलन, अभिलेखन र प्रकाशन गरिएका छन्। जसलाई तलको तालिकमा देखाइएको छः

तालिका ३२

मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	काभ्रेपलान्चोक	तेमाल गाउँपालिका	तामाङ भाषा
		काभ्रेपलान्चोक	खानीखोला गाउँपालिका	तामाङ भाषा
		काभ्रेपलान्चोक	पाँचखाल नगरपालिका	डोने भाषा
		काभ्रेपलान्चोक	धुलिखेल नगरपालिका	नेपालभाषा (नेवारी)
		मकवानपुर	राक्सिराङ गाउँपालिका	चेपाङ
		काठमाडौं	कीर्तिपुर नगरपालिका	नेपाल भाषा (नेवारी)
		दोलखा	कालिन्चोक गाउँपालिका	थामी
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	मकवानपुर	थाहा नगरपालिका	गोपाली
		दोलखा	कालिन्चोक गाउँपालिका	थामी
		दोलखा	जिरी नगरपालिका	जिरेल
		दोलखा	गौरीशङ्कर गाउँपालिका	सुरेल
		रामेछाप	उमाकुण्ड गाउँपालिका	सुनुवार
		रामेछाप	मन्थली नगरपालिका	माझी
		सिन्धुली	कमलामाई नगरपालिका	हायु

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
		सिन्धुपाल्चोक	हेलम्बु गाउँपालिका	ह्योल्मो
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)	काभ्रेपलान्चोक	तेमाल गाउँपालिका	तामाङ
		दोलखा	कालिन्चोक गाउँपालिका	थामी
४	मातृभाषा शिक्षाको पाठ्यक्रम/पाठ्यसामाग्री निर्माण तथा प्रबोधीकरण	काभ्रेपलान्चोक	तेमाल गाउँपालिका	तामाङ
		दोलखा	कालिन्चोक गाउँपालिका	थामी

६.३.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

यस प्रदेशका विभिन्न भाषाहरूमा आयोगबाट भाषिक विकासका लागि ती भाषाहरूको संरचनात्मक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरी सामग्रीहरू विकास गरिएका छन्। यहाँका भाषाहरूमा आयोगबाट विकास गरिएका सामग्रीहरूको विवरण तल दिइएको छः

तालिका ३३

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	हायु, सुरेल						२
२	शब्द सङ्कलन	डोने/दनुवार सुरेल, हायु			थामी			४
३	शब्दकोश निर्माण				पहरी	सुनुवार		२
४	भाषिक इतिहास लेखन	डोने/दनुवार, हायु, स्युवा	सुनुवार, गोपाली	जिरेल, माझी	ह्योल्मो			८
५	व्याकरण निर्माण	स्युवा			डोने/ दनुवार			२

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/ ०७५	आ.व. २०७५/ ०७६	आ.व. २०७६/ ०७७	आ.व. २०७७/ ०७८	आ.व. २०७८/ ०७९	आ.व. २०७९ /०८०	जम्मा
६	पाठ सङ्कलन	सुरेल, हायु	स्युवा, थामी					४
	जम्मा	११	४	२	४	१		२२

६.३.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

आयोगबाट गरिएका कार्यहरूमध्ये भाषिक अनुसन्धान कार्य हो। खासगरी यसमा लोपोन्मुख भाषाहरूको विकासका कार्यहरू गरिएका छन्।मूल रूपमा ती भाषाहरूमा समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन कार्य सम्पन्न भएका छन्।जसलाई तल प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३४

भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१.	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	काठमाडौं	मारवाडी, ह्योल्मो र बाहिङ
		रामेछाप, सिन्धुपाल्चोक	ह्योल्मो
		काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक, ललितपुर	पहरी
		मकवानपुर	बनकरिया

६.३.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा सूचना प्रविधिसम्बन्धी भएका कार्यहरू देहायअनुसार छन्:

तालिका ३५

भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	भाषा
१	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	तामाङ, नेपालभाषा र सुरेल

६.३.६ सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनको पहलहरू

यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि प्रदेश भाषा ऐन तर्जुमा, कार्यान्वयनको लगि घोषणा कार्यक्रम र कार्यान्वयनका लागि सुझाव कार्यदल गठन गरी प्रतिवेदन समेत तयार भएको छ।

तालिका ३६

सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका पहलहरू

क्र.सं.	कार्य विवरण	सहभागिता र क्रियाकलापहरू
१.	प्रदेशमा तामाङ भाषा र नेपालभाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा कार्यान्वयनका लागि औपचारिक घोषणा,	नेपाल तामाङ घेदुङ, नेवाः देय् दबू र बागमती प्रदेश सरकारको आयोजनामा घोषणा कार्यक्रम आयोजना गरिएको,
२.	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि बागमती प्रदेश संस्कृति, पर्यटन तथा सहकारी मन्त्रालयको सचिवको संयोजकत्वमा सुझाव कार्यदल गठन गरी प्रतिवेदन पेस भएको।	भाषा आयोगको तर्फबाट सचिवको प्रतिनिधित्व भई प्रतिवेदन लेखन र आयोगका बागमती प्रदेश प्रतिनिधि, सदस्यज्यूको सहजीकरणमा संस्कृति मन्त्रालयको समेत उपस्थितिमा नेपाल तामाङ घेदुङ र नेवाः देय् दबूका लागि सहजीकरण कार्य गरिएको।

६.३.७ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क) अवसरहरू

यस प्रदेशको भाषिक विविधताको व्यवस्थापनसहित भाषिक सङ्घीयकरणमा उपलब्ध अवसरहरूमा क) प्रदेश सरकारले कामकाजी भाषासम्बन्धी कानुन पारित गरिसकेकाले कार्यान्वयनका लागि नीतिगत र कानुनी प्रबन्धकासाथ मार्गप्रशस्त भएको छ, ख) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारबाट कार्यक्रम र बजेट विनियोजन गरी उत्साहप्रद वातावरणको तयार पारिएको छ, ग) यस प्रदेशमा तर्जुमा गरी पारित

भएको भाषा ऐन एवम् सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनसम्बन्धी सुझाव कार्यदलको प्रतिवेदन अन्य प्रदेशका लागि समेत मार्गदर्शक बनेको छ, घ) यस प्रदेशका ११९ स्थानीय तहहरूमध्ये काठमाडौं उपत्यकास्थित काठमाडौं महानगरपालिकासहित केही स्थानीय तहहरूमा नेवाः देय् दबूको पहलमा नेपालभाषाको माध्यमबाट स्थानीय विषय पठनपाठन भइरहेको छ। त्यसैगरी नेपाल तामाङ घेदुङको अगुवाईमा यस प्रदेशका तामाङ बाहुल्य स्थानीय तहहरूमध्ये १४ स्थानीय तहहरूमा तामाङ भाषा विषय पठनपाठनका लागि स्थानीय मातृभाषा नीति र तामाङ भाषा विषय पठनपाठनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् भने करिब आधा दर्जन स्थानीय तहहरूमा तामाङ भाषा विषयको कक्षा १-३ सम्म पठनपाठन भइरहेको छ, च) देशकै राजधानीसमेत रहेको प्रदेश हुनाले यहाँ विभिन्न जातीय र भाषिक सङ्घसंस्थाहरूबाट भाषासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुने सम्भावना बढ्दो छ।

ख) चुनौतीहरू

यस प्रदेशको भाषासम्बन्धी प्रमुख चुनौतीहरूमा क) प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन गर्न योग्य र आवश्यक जनशक्तिको विकास र व्यवस्था हुन सकेको छैन, ख) सरकारी कामकाजको भाषाका लागि कार्यक्रम र बजेटको व्यवस्था गरिए तापनि लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण, विकास र प्रयोग विस्तारका लागि प्रदेशबाट थप पहल भएको देखिँदैन, ग) स्थानीय तहहरूबाट भाषा र संस्कृति क्षेत्रमा प्राथमिकता दिई कार्यक्रम र बजेट उपलब्ध गरेको पाइँदैन।

ग) सिफारिसहरू

यस प्रदेशका लागि सिफारिसहरू क) प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि तत्काल तालिम, अभिमुखीकरण वा परामर्शको प्रदान गरेर माध्यम भाषासम्बन्धी जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिनु पर्दछ, ख) दीर्घकालमा विद्यालय तहको कक्षा १-१२ सम्म एक विषय मातृभाषा पठनपाठन गर्ने प्रबन्ध गर्नुका साथै नेपाल भाषामा नेपाल केन्द्रीय विभाग स्थापना भएकोमा अन्य मातृभाषाहरूमा स्नातक र स्नातकोत्तर

पठनपाठनका लागि मातृभाषा विषय अध्ययन विभागहरू स्थापना गरी सञ्चालन गरिनु आवश्यक छ ग) मातृभाषाहरूको विकास, मानकीकरण, आधुनिकीरण गरेर भाषाको स्तरोन्नति गरिनु पर्दछ ङ) मातृभाषाहरूको अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धतिको विकास गर्नुपर्दछ।

६.४ गण्डकी प्रदेश

पूर्वमा बागमती प्रदेशका रसुवा, धादिङ्ग र चितवन जिल्ला, पश्चिममा लुम्बिनी प्रदेशका पूर्वी रुकुम, उत्तरमा स्वशासित क्षेत्र तिब्बत र दक्षिणमा लुम्बिनी प्रदेशको पाल्पा जिल्ला र भारतको बिहार राज्यसँग सिमाना जोडिएको गण्डकी प्रदेशको क्षेत्रफल नेपालको कुल क्षेत्रफलको १४.६६% अर्थात् २१,७३३ वर्ग कि.मि. रहेको छ। वि.सं. २०७८ सालको जनगणनाअनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्या २,९१,९२,४८० मध्ये यस प्रदेशको जनसङ्ख्या २४,६६,४२७ रहेको छ जुन कुल जनसङ्ख्याको ८.४ प्रतिशत हुन आउँछ। यस प्रदेशमा म्याग्दी, मुस्ताङ, पर्वत, बाग्लुङ, गोरखा, लमजुङ, मनाङ, स्याङजा, कास्की, तनहुँ र नवलपुर गरी जम्मा ११ जिल्लाहरू रहेका छन्। यस प्रदेशमा ७२ वटा मातृभाषाहरू बोलिन्छन्।

भौगोलिक रूपमा यस प्रदेशले हिमाल, पहाड र तराई गरी तीन वटै धरातलीय स्वरूपलाई समेटेको छ। त्यस्तै हावापानीको दृष्टिकोणले हेर्दा पनि यस प्रदेशमा नेपालमा पाइने सबै प्रकारको हावापानी विद्यमान रहेको छ। आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको छ। यसै क्रममा गण्डकी प्रदेशमा हालसम्म भएका कार्यहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छः

६.४.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३७

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	पोखरा	विभिन्न जिल्लाहरू
२	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	लमजुङ	गोरखा, मनाङ, लमजुङ, नवलपरासी सुस्तापूर्व
३	२०७६/०७७	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	म्याग्दी	बाग्लुङ, पर्वत, म्याग्दी र मुस्ताङ
४	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	जुम भेला	कास्की, तनहुँ र स्याङजा
५	२०७९/०८०	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन सहजीकरण सम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	पोखरा	प्रदेशका सांसदहरू

६.४.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी प्रयोग सम्भाव्यता, बहुभाषिक शिक्षाको नमुना विकास र लोकवार्ता सङकलन र अभिलेखनसम्बन्धी भाषिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन भएका छन्। यहाँ भएका भाषिक क्रियाकलापहरू तल प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३८

मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	लमजुङ	क्व्होलासोथार गाउँपालिका	गुरूङ
		गोरखा	गोर्खा नगरपालिका	कुमाल
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	गोरखा	बारपाक सुलिकोट गाउँपालिका	बराम
		म्याग्दी	रघुगङ्गा गाउँपालिका	छन्त्याल
		तनहुँ	देवघाट गाउँपालिका	भुजेल
		नवलपरासी	मध्यबिन्दु नगरपालिका	दरई
		मुस्ताङ	घरप्झोङ गाउँपालिका	थकाली
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)	लमजुङ	सुन्दरबाजर नगरपालिका	दुरा
		गोरखा	बारपाक सुलिकोट गाउँपालिका	बराम

६.४.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

भाषिक संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि भाषा आयोगबाट भाषिक अभिलेखनका कार्यहरू भइआएका छन्। यसमा भाषाको आन्तरिक पक्ष जस्तो शब्दकोश, व्याकरण, पाठसङकलन जस्ता कार्यहरू सम्पादन गरिन्छ। आयोगबाट यस प्रदेशमा भाषिक संरक्षण र विकासका लागि गरिएका कार्यहरूको विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३९

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	छन्त्याल, मार्फा थकाली				सेर्के/ सेराके	बोटे	४
२	शब्द सङ्कलन	बोटे, कुमाल, दुरा, मार्फा थकाली, दरै	छन्त्याल					६
३	शब्दकोश निर्माण			मार्फा थकाली	दुरा, छन्त्याल			३
४	भाषिक इतिहास लेखन	दुरा, कुमाल	बोटे, दरै		गुरुङ			५
५	व्याकरण निर्माण			दुरा	कुमाल, मार्फा थकाली			३
६	पाठ सङ्कलन	बोटे , दुरा , दरै			ल्होवा/ ल्होपा			४
	जम्मा	१२	३	२	६	१	१	२५

६.४.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा भाषिक अध्ययन अनुसन्धान कार्यक्रमअन्तर्गत देहायका जिल्ला र स्थानीय तहका भाषाहरूमा भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभागको सहकार्यमा समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन कार्य गरिएका छन्। जसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ४०

भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१.	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	मनाङ	ग्यालसुम्दो र मनाङे
		गोरखा, तनहुँ, कास्की, स्याङजा	मुसलमान (मियाँ)
		मुस्ताङ, पोखरा (कास्की)	सेरके (सेर्के)
		गोरखा	कुके (कुताङ) र नुब्री

६.४.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशका मगर, गुरूङ र दुरा भाषामा भाषिक सन्देश लेखन र श्रव्यदृश्य सामग्रीको विकास गरिएको छ। जुन तलको तालिकामा प्रस्तुत छः

तालिका ४१

भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	भाषा
१	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	मगर, गुरुङ र दुरा

६.४.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क) अवसरहरू

यस प्रदेशमा भाषासम्बन्धी अवसरहररूमा क) भाषा आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिसहरूसहितको प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिसकिएको छ, ख) भाषा आयोगले प्रदेश भाषा ऐन निर्माण गर्न सहजीकरण कार्य सम्पन्न गरेको छ, ग) प्रदेशका विभिन्न भाषिक संस्था र भाषिक अभियन्ताहरूसँग सम्बन्धित विषयमा महत्त्वपूर्ण कार्य एवम् सहकार्य गर्दै आइरहेको छ, घ) जातीय र भाषिकसँग सम्बद्ध संस्थाहरू यस प्रदेशका लोपोन्मुख एवम् सङ्कटापन्न अवस्थामा रहेका भाषाहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्न क्रियाशील देखिन्छन्, ङ) यस प्रदेशका शास्त्रीय भाषा र लिपिहरूको अध्ययन अनुसन्धान भएका छन्।त्यसै गरी यस प्रदेशमा मातृभाषा शिक्षाको सम्भाव्यता भएकोमा कार्यान्वयनका पहलहरू समेत भएको पाइन्छ। प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको लोकवार्ता सङकलन समेत गरिएको छ। स्थानीय पालिकाहरूको सहकार्यमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ। साथै लोपोन्मुख भाषाहरूमा वर्ण निर्धारण, शब्द सङ्कलन, शब्दकोश निर्माण, भाषिक इतिहास लेखन, व्याकरण लेखन, पाठ सङ्कलन, समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण र प्रादेशिक सङ्गोष्ठीजस्ता कार्य प्रदेशस्तरका भाषासम्बन्धी मुख्य प्राप्ति वा अवसरहरू हुन्।

ख) चुनौतीहरू

यस प्रदेशमा भाषासम्बन्धी प्रमुख चुनौतीहरूमा क) लोपान्मुख भाषाहरूको संरक्षणसम्बन्धी ख) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन गराउने, ग) विकट मानिने जिल्लाहरूमा लुप्त रहेका भाषाहरूको खोजी गर्ने कार्य घ) भाषिक, सामाजिक, जातीय र मातृभाषी अभियन्ताहरूको ध्यानाकर्षण गराउनुपर्ने ङ) समग्रमा, नीतिगत व्यवस्थापकीय, कार्यान्वयन र साधनस्रोत सम्बन्धी चुनौतीहरू विद्यमान छन्।

ग) सिफारिसहरू

यस प्रदेशमा क) बहुभाषिक नीति निर्माण, कानुनी प्रबन्ध, कार्यान्वयन संयन्त्र र स्रोतसाधनको समुचित प्रयोगमा जोड दिनु आवश्यक छ, ख) प्रदेशमा भाषासम्बन्धी सञ्चालित कार्यक्रमलाई निरन्तर अनुगमन, मूल्याङ्कन र सहजीकरण प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ, ग) प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिसको कार्यान्वयनमा जोड दिनु पर्दछ, घ) प्रदेशमा नै भाषा सङ्ग्रहालय र भाषा प्रयोगशालाको व्यवस्था गरिनु पर्दछ, ङ) विद्यालय र उच्च शिक्षामा मातृभाषा शिक्षाका लागि प्रदेश र स्थानीय तहलाई जागरूक र जिम्मेवार बनाइनु पर्दछ, छ) यस प्रदेशमा प्रादेशिक भाषा प्रतिष्ठान गठन गरी भाषाहरूको संर्वधन र विकासमा थप योगदान पुऱ्याउनु पर्दछ, ज) खासगरी चुम/ नुब्रीजस्ता भाषाको अध्ययनमा प्राथमिकता दिइनु पर्दछ। त्यसैगरी झ) मगर ढुट, मगर खाम, पोइके र काइके भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्न जरूरी छ, ञ) प्रदेशस्तरका भाषाहरूको भाषिक सर्वेक्षण गर्नुका साथै लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका बोटेजस्ता भाषाहरूको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी विद्यालयमा पठनपाठन व्यवस्था गरिनु पर्दछ। साथै भाषिक विभेदको अन्त्य गर्दै सामाजिक न्याय दिलाउने कार्यमा राज्य, सरकार र जनतालाई अनुभूत गराइनु पर्दछ।

६.५ लुम्बिनी प्रदेश

नेपालको चौथो सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको र क्षेत्रफलअनुसार तेस्रो ठुलो प्रदेश लुम्बिनी प्रदेशको उत्तरमा गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेश, पश्चिममा सुदुरपश्चिम प्रदेश, दक्षिणमा भारतको उत्तर प्रदेश र बिहार रहेको छ। यस प्रदेशको कुल क्षेत्रफल २२,२८८ वर्ग किलोमिटर सहित देशको कुल क्षेत्रफलको १५.१% ओगटेको छ। यस प्रदेशमा नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पश्चिम), रुपन्देही, कपिलवस्तु, पाल्पा, अर्घाखाँची, गुल्मी, पूर्वी रुकुम, रोल्पा, प्यूठान, दाङ, बाँके र बर्दिया गरी १२ वटा जिल्लाहरू रहेका छन्।

राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ अनुसार यस प्रदेशमा ५१,२२,०७८ जना बसोबास गर्ने गरेका छन्। यो कुल जनसंख्याको १७.५४% रहेको छ। यस प्रदेशमा ६६ वटा मातृभाषाहरू बोलिने गरेको पाइन्छ।

आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको छ।

६.५.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा भाषा आयोगको सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिस प्रतिवेदन (२०७८) र पूरक सिफारिस (२०८०) अनुसार थारू, अवधी र भोजपुरी भाषालाई प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा सिफारिस गरिएका छन्। आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषा सिफारिसको आधार तयारीका लागि प्रदेशमा राय सुझाव सङ्कलन गोष्ठी सञ्चालन गरिएको थियो। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ४२

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र. स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	बुटवल	
२	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	दाङ	
३	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	पाल्पा	पाल्पा, अर्घाखाँची, गुल्मी
४	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	भर्चुअल भेला	प्युठान, रोल्पा र रुकुम-पूर्व.
५	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	भर्चुअल भेला	दाङ, बाँके, बर्दिया
६	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	भर्चुअल भेला	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता-पश्चिम), रूपन्देही र कपिलवस्तु

६.५.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा मातृभाषामाहरूको शिक्षामा प्रयोग सम्भाव्यतासम्बन्धी अध्ययन गरिएका छन् भने बहुभाषिक शिक्षा नमुना विकास कार्यक्रमअन्तर्गत स्थानीय तहको सहकार्यमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। त्यसै गरी प्रदेशमा बोलिने देहायका भाषाहरूको लोकवार्ता सङकलन, अभिलेखन र प्रकाशन कार्य समेत भएका छन्:

तालिका ४३

मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषय वस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	कपिलवस्तु,	शुद्धोधन गाउँपालिका,	अवधी
		कपिलवस्तु	मायादेवी गाउँपालिका	उर्दु
		पाल्पा	निस्दी गाउँपालिका	मगर
		दाङ	राप्ती गाउँपालिका	देउखुरिया थारू
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	रोल्पा	थवाङ गाउँपालिका	अथार मगर
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)	दाङ	घोराही उप-महानगरपालिका	कुसुन्डा

६.५.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

कुनै पनि भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि उक्त भाषाहरूको संरचनात्मक पक्षहरूको विकास गरिनु आवश्यक छ। यस प्रदेशमा पनि देहायअनुसारका भाषाहरूमा भाषिक पक्षहरूको विकाससम्बन्धी कार्यहरू गरिएका छन्:

तालिका ४४

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	कुसुन्डा, सोनाहा						२
२	शब्द सङ्कलन	कुसुन्डा						१
३	शब्दकोश निर्माण							०

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
४	भाषिक इतिहास लेखन	कुसुन्डा		मगर(ढुट)				२
५	व्याकरण निर्माण					मगर(ढुट)		१
६	पाठ सङ्कलन							०
७	वृत्तचित्र		कुसुन्डा					१
	जम्मा	४	१	१	०	१		७

६.५.४ भाषिक अध्ययन, अनुसन्धान

तालिका ४५

भाषिक अध्ययन, अनुसन्धान

क्र.सं.	**भाषिक अध्ययन**	**भाषा**
१.	लुम्बिनी प्रदेशमा बोलिने थारू भाषाको भौगोलिक भेदहरूको अध्ययन	थारू भाषा

६.५.५ भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्य

यस प्रदेशमा भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यमा भाषिक सन्देशहरू तयार भएका छन्। जसमा कुसुन्डा, थारू र अवधी भाषाहरू छन्। यी भाषाहरूमा श्रव्य सामग्रीका साथै श्रव्यदृश्य सामग्रीको समेत विकास गरिएको छ । जसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ४६

भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्य

क्र.सं.	**कार्यक्रमको विवरण**	**भाषाहरू**
१.	भाषिक सन्देश लेखन, सम्पादन र सामग्री विकास	कुसुण्डा, अवधी र थारू

६.५.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क) अवसरहरू

क) भाषा आयोगबाट लुम्बिनी प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गरिएका भाषाहरूलाई कार्यान्वयनमा लैजाने अवसर प्रदेश सरकारलाई रहेको छ। यसका निम्ति छुट्टै अध्ययन गरी आधारहरू निर्माण गर्नुपर्ने दायित्व प्रदेश सरकारका अगाडि छैन। कानुन निर्माण गरी सरकारी कामकाजका निम्ति सिफारिस गरिएका भाषाहरूलाई कार्यान्वयनमा लैजान सकिन्छ। यो प्रदेश सरकारका निम्ति एक महत्त्वपूर्ण अवसर हो।

ख) नेपालको संविधानमा भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकास, मातृभाषामा शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन, भाषाको अध्ययन र अनुसन्धान, भाषिक अधिकार, भाषाका आधारमा गरिने विभेदको अन्त्य, बहुभाषिकताको विकासका निम्ति महत्वपूर्ण प्रावधानहरू रहेका छन्। प्रदेश एवम् स्थानीय तहलाई यससम्बन्धी अधिकारहरू पनि प्रदान गरिएको छ। प्रदेश सरकारले यसअनुरूप कार्य सम्पादन गर्न सक्छ। नीति तथा कार्यक्रमहरू निर्माण गरेर यस क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कार्य गर्ने अवसर प्रदेश सरकारका अगाडि रहेको छ।

ग) प्रदेशका विभिन्न भाषिक संस्था एवम् यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्तित्वहरूले भाषासँग सम्बन्धित विषयहरूमा कार्यहरू गर्रिंदै आएको छ। भाषा आयोगबाट पनि यस प्रदेशमा भाषासम्बन्धी महत्वपूर्ण कार्यहरू भएका छन्। संस्थागत सहकार्य गर्दै यस क्षेत्रमा अझ महत्वपूर्ण कार्य गर्ने अवसर प्रदेश सरकारलाई प्राप्त छ।

ख) चुनौतीहरू

यस प्रदेशमा भाषाका क्षेत्रमा प्रमुख चुनौतीहरू यसप्रकार रहेका छन्: क) नीतिगत चुनौती ख) कार्यान्वयनसम्बन्धी चुनौती, ग) व्यवस्थापनसम्बन्धी चुनौती, घ) स्रोतसाधनसँग सम्बन्धित चुनौती, **च)** संस्थागत संरचना निर्माणको चुनौती।

ग) सिफारिसहरू

यस प्रदेशका लागि सुझाइएका सिफारिसहरूमा क) लुम्बिनी प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषाका निम्ति सिफारिस भएका भाषाहरूको कार्यान्वयन अहिलेसम्म हुन सकेको छैन। यससम्बन्धी कानूनको निर्माण गरी सिफारिस गरिएका भाषाहरूलाई कार्यान्वयनमा लैजानु जरूरी छ ख) कुसन्डा भाषाजस्ता लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका निम्ति प्रदेश सरकारले विशेष नीति एवम् कार्यक्रम बनाई तत्काल कार्यान्वयनमा लैजानु पर्दछ, ग) प्रदेश स्तरमा (स्थानीय तह समेत) बहुभाषिक नीतिलाई अवलम्बन गर्दै भाषिक मानव अधिकारको प्रत्याभूतिका निम्ति आवश्यक कानुन निर्माण गरी ठोस रूपमा कार्यान्वयन गरिन आवश्यक छ, घ) यस प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको समग्र अवस्था आउने गरी भाषिक सर्वेक्षणका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको सहकार्यमा प्रदेश भाषिक प्रोफाइल तयार गर्नु पर्दछ, ङ) नेपालको संविधानको मर्मबमोजिम मातृभाषामा शिक्षालाई प्राथमिकतामा राख्दै यसको सुनिश्चितताका निम्ति कानुन निर्माण गरी विद्यालय र उच्च शिक्षामा पठनपाठनको सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ तर अङग्रेजी भाषालाई मातृभाषाको समकक्ष राख्न भने हुँदैन।

६.६ कर्णाली प्रदेश

उत्तरमा मित्र राष्ट्र चीन, पश्चिममा सुदुर पश्चिम प्रदेश, दक्षिणमा लुम्बिनी प्रदेश र पूर्वमा गण्डकी प्रदेश रहेको कर्णाली प्रदेशको कुल क्षेत्रफल ३०,२११ वर्ग कि.मि. रहेको छ।यो प्रदेश नेपालका ७ प्रदेशमध्ये क्षेत्रफलका हिसाबले सबैभन्दा ठुलो प्रदेश हो। यो प्रदेशले नेपालको कुल भू-भागको २१.६ प्रतिशत भूभाग ओगटेको छ।यस प्रदेशमा सुर्खेत, दैलेख, जाजरकोट, सल्यान, रुकुम पश्चिम, कालिकोट, जुम्ला, मुगु, हुम्ला र डोल्पा गरी १० वटा जिल्लाहरू रहेका छन्।राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार यस प्रदेशमा १६,८८,४१२ जनसंख्याको बसोबास रहेको पाइन्छ।जुन कुल जनसंख्याको ५.७८% प्रतिशत हुन आउँछ।यस प्रदेशमा ४८ वटा मातृभाषाहरू रहेका छन्।

आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको छ। यसै क्रममा कर्णाली प्रदेशमा हालसम्म सञ्चालन/सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

६.६.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

भाषा आयोगबाट यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी भएका कार्यक्रमहरूको विवरण देहायको तालिकमा प्रस्तुत छः

तालिका ४७

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	सुर्खेत	
२	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	जुम्ला	जुम्ला, कालिकोट, मुगु
३	२०७६/०७७	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	सल्यान	जाजरकोट, सल्यान, रुकुम पश्चिम र सुर्खेतका केही स्थानीय तहहरू
४	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	भर्चुअल गोष्ठी	सुर्खेत, दैलेख, हुम्ला र डोल्पा

६.६.२ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यता अध्ययन, बहुभाषिक शिक्षाको लागि नमुना विकास एवम् लोकवार्ता सङकलन र अभिलेखन कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएकोमा सोको विस्तृत विवरण तल प्रस्तुत छः

तालिका ४८

मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.स.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	सुर्खेत	चौकुने गाउँपालिका	मगर
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	डोल्पा	काइके गाउँपालिका	मगर काइके
		दैलेख	नौमुले गाउँपालिका	बाह्र मगर/ढुट
३	विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा सञ्चालन (पालिकासँगको सहकार्यमा)			
४	मातृभाषा शिक्षाको पाठ्यक्रम/पाठ्यसामाग्री निर्माण तथा प्रबोधीकरण	सुर्खेत	चौकुने गाउँपालिका	मगर
		जुम्ला	सिञ्जा गाउँपालिका	खस

६.६.३ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

यस प्रदेशका बोलिने विभिन्न भाषाहरूको विकासका लागि आयोगबाट भाषिक अभिलेखन गरी सामग्रीहरूका गर्नुका साथै सामग्रीहरू प्रकाशन गरेर वितरण समेत गरिएको छः

तालिका ४९
भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	जुम्ली				सिँजाली/खस		२
२	शब्द सङ्कलन	राउटे, जुम्ली						२
३	शब्दकोश निर्माण							०
४	भाषिक इतिहास लेखन	राउटे	जुम्ली, काइके					३
५	व्याकरण निर्माण				भोट लामा, जुम्ली/ खस			२
६	पाठ सङ्कलन	राउटे			मुगाल/ मुगाली			२
७	एकीकृत सामग्री निर्माण भाषिक इतिहास, वर्ण, शब्द सङ्कलन र व्याकरण						जुम्लीसिँज ाली	१
	जम्मा	५	२	०	३	१	१	१२

६.६.४ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा भाषिक अध्ययन अनुसन्धान कार्यअन्तर्गत देहायका तालिकामा प्रस्तुत भाषाहरूको समाज भाषावैज्ञानिक अध्ययन कार्य गरिएको छ। यसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५०
भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१.	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	मुगु	मुगोम
		सल्यान	बाहिङ
		डोल्पा	डोल्पो र पोइके

६.६.५ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशका खसभाषा, काइके र भोट (शेर्पा) गरी ३ वटा भाषाहरूको भाषिक सन्देश लेखन, अनुकूल र छायाङकन कार्य भएका छन्। यसमा श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू विकास गरी प्रसारण गरिएका छन्। जसलाई देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५१

भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.स.	विषयवस्तु	भाषा
१	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	खस भाषा, काइके र भोट (शेर्पा)

६.६.६ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क. अवसरहरू

यस प्रदेशमा आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषा रूपमा मगर ढुट र खस भाषा सिफारिस गरिएका छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ मा खस भाषी वक्ताको संख्या अत्यन्त न्यून देखिए पनि राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को आधारमा खसभाषी वक्ताको संख्या बढेको पाइन्छ। यसरी खसभाषा यस प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा प्रयोग हुने प्रबल सम्भावना देखिन्छ।

भाषा आयोग र प्रदेश सरकारको सहकार्यमा प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भइसकेको छ। यसअघि सुर्खेतको चौकुना गाउँपालिकामा स्थानीय भाषा नीति पारित भई नेपालमै पहिलो पटक भाषा नीति पारित गरी लागू गर्ने गाउँपालिका यसै प्रदेशमा पर्दछ। विद्यालयहरूमा पनि मगर भाषा र खस भाषाको माध्यम र विषयका रूपमा पठनपाठन भइरहेको पाइन्छ। मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयलगायत भाषिक सङ्घसंस्थाहरूबाट यहाँका भाषाहरूमा अध्ययन,अनुसन्धान हुँदै आएका छन्।

साथै यहाँ भाषा आयोग, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा आयोगबाट सिफारिस गरिएका मगर र खस भाषामा सरकारी कामकाज सञ्चालन गर्न सकिन्छ। प्रदेश सरकारको नेतृत्व तथा आयोगको प्राविधिक सहयोगमा प्रादेशिक भाषा ऐन पारित गरेर कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिने अवस्था रहेको छ। त्यसै गरी मातृभाषामा शिक्षामा कक्षाहरू सञ्चालन गरी मातृभाषाहरूको संरक्षण पूर्वाधार तयार गर्न सकिने तथा यसबाट सरकारी कामकाजमा सहयोग पुग्न सक्न सम्भावनाहरू छन्। यहाँका स्थानीय सरकारहरूबाट स्थानीय तहमा बोलिने अल्पसंख्यक तथा लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षणमा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन हुन सक्दछ । प्रदेश र स्थानीय तहहरूको सहकार्यमा भाषा आयोगबाट गरिएका अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनलाई प्रकाशन गरी भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन तथा मातृभाषामा शिक्षाजस्ता क्षेत्रमा प्रयोग विस्तार गर्न सकिने सम्भावना प्रबल देखिन्छ।

ख. चुनौतीहरू

संविधानको धारा २८७ को कार्यादिश अनुसार नेपाल सरकारको लगानीमा भाषा आयोगबाट व्यापक सम्बन्ध सम्पर्कबाट सुझाव सङकलन गरी सिफारिस गरिएका सरकारी कामकाजमा ल्याउनुपर्ने भाषाहरू सरकारी कामकाजमा कार्यान्वयनमा हुन सकेको छैन यसका अतिरिक्त मातृभाषामा शिक्षा दिने नीति स्पष्ट छैन। अन्तर्राष्ट्रिय भाषा प्रतिको बढ्दो लगावका कारण मातृभाषामा शिक्षाबारे अभिभावकमा उदासिनता देखिन्छ। भाषाहरू दिनानुदिन लोपोन्मुख अवस्थामा गइरहेका छन्। आफ्नो मातृभाषा संरक्षणप्रति भाषाका वक्ताहरूको समेत चासो कम देखिन्छ। कतिपय मातृभाषाहरूमा कथ्य वा लेख्य दुवै रूपमा प्रयोगमा आइरहेका छैनन्। भाषा विकास तथा संरक्षणमा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदनहरू प्रयोगमा आएका छैनन् वा ज्यादै कम मात्र प्रयोगमा आएका छन्। भाषा संरक्षण तथा विकासको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घसंस्था प्रतिष्ठान तथा आयोगहरूबीच समन्वयको कमी छ। संयोजन र सहकार्यबिना नै काम गरिएको भेटिन्छ। केही समय यता भाषाको क्षेत्रमा सरकारी लगानी न्यून हुने क्रममा छ र भाषा संरक्षणको क्षेत्रमा काम हुन सकिरहेको छैन।

यस प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा मगर ढुट र खस भाषा प्रयोग गर्नका ऐन, कानुनी तर्जुमासम्बन्धी पहल अपेक्षा गरेअरूप हुन सकेको पाइँदैन। नेपाली र खसभाषा निकटताक कारण खस भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा अवलम्बन गर्न भाषिक समुदायको सक्रियता बढेको देखिँदैन। मगर भाषाका वक्ता पनि यस प्रदेशमा तुलनात्मक रूपमा कमजोर देखिँएको हुँदा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोगका लागि प्रयास पर्याप्त भएको पाइँदैन।

प्रदेशका कतिपय जिल्लाहरूमा बोलिने भाषाहरूको नामकरण नै जिल्ला भाषाका रूपमा गणना गरिएको पाइन्छ। यसकारण प्रदेशस्तरमा शिक्षा, सञ्चार, सरकारी कामकाजको विशेष भाषाका रूपमा प्रयोग हुने वातावरण तयार भएको पाइँदैन। तर लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि ठोस कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको पाइँदैन। यहाँका राउटे जाति र भाषाको स्थिति नाजुक देखिन्छ। यसका लागि प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट भाषासम्बन्धी नीति, कार्यक्रम र बजेटको प्रबन्ध हुन सकेको छैन।

ग. सिफारिसहरू

प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा नीति, कार्यक्रम र बजेटसमेतको व्यवस्था गरी ठोस कार्य गरिन आवश्यक छ। डोल्पा जिल्लामा बोलिने काइके र तिछुरोङ पोइके भाषाको अध्ययन गरी विद्यालय शिक्षामा पठनपाठनमा प्रयोग ल्याइनु पर्दछ। खासगरी सरकारी कामकाजको भाषामा शिक्षा, सञ्चार लगायतका विशेष कार्य र क्षेत्र विशेषमा प्रयोग गर्नका लागि आधार तयार गरिनु पर्दछ। प्रदेशमा स्थापना भएका विश्वविद्यालय र भाषिक सङ्घसंस्थाहरूको सहकार्यमा प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको विकास एवम् प्रयोग विस्तारका लागि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनु पर्दछ।

यस प्रदेशका लागि थप केही सिफारिसहरू यसप्रकार छन्:

क) कर्णाली प्रदेशमा सरकारी कामकाजमा प्रयोजनमा ल्याउनुका लागि भाषा आयोगबाट सिफारिस गरिएका मगर र खस भाषा कार्यान्वयनमा नआइसकेको हुँदा संविधानको धारा ७ (२) बमोजिम ऐन बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने, ख) बालबालिकाहरूको सहज सिकाइको लागि मातृभाषामा शिक्षामा जोड दिनुपर्ने, ग) कर्णाली प्रदेशमा बोलिने लोपोन्मुख भाषाहरूको विद्युतीय भण्डारण गरिनुपर्ने, घ)कर्णाली प्रदेशमा बोलिने भाषाहरूको विकास तथा संरक्षणका लागि गरिएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानका प्रतिवेदनहरू प्रकाशन तथा प्रयोग गरिनुपर्ने देखिन्छ।

६.७ सुदूरपश्चिम प्रदेश

उत्तरमा चीनको तिब्बत स्वायत्त क्षेत्र, पूर्वमा कर्णाली प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश र भारतको उत्तराखण्डको पश्चिम र दक्षिणमा उत्तर प्रदेशसँग सीमा जोडिएको यस प्रदेशको क्षेत्रफल १९,९९९.२८ वर्ग कि.मि. (७७२१.७७ वर्ग माइल) रहेको छ। यस प्रदेशमा बझाङ बाजुरा, डोटी, अछाम, दार्चुला, बैतडी, डडेल्धुरा, कञ्चनपुर र कैलाली गरी जम्मा ९ वटा जिल्लाहरू रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार यस प्रदेशमा २६,९४,७८३ जनसंख्याको बसोबास रहेको छ। यो कुल जनसंख्याको ९.२% हो। साथै यस प्रदेशमा ७२ वटा मातृभाषाहरू रहेको देखिन्छ।

आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरेका प्रारम्भिक सिफारिसका विविध पक्षको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आयोगलाई उपलब्ध सीमित स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी भाषाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विकासका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको छ। यसै क्रममा सुदुरपश्चिम प्रदेशमा हालसम्म सञ्चालन/सम्पादन भएका भाषासम्बन्धी कार्यहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५२

सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	आ.व.	कार्यक्रम	कार्यक्रम स्थल	समेटिएका जिल्लाहरू
१	२०७४/०७५	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	धनगढी	
२	२०७५/०७६	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	अछाम	डोटी, बाजुरा, अछाम
३	२०७७/०७८	सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका आधार तयारीसम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	भर्जुअल गोष्ठी	कञ्चनपुर, कैलाली र दार्चुला
४	२०७९/०८०	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन सहजीकरण सम्बन्धी प्रादेशिक सङ्गोष्ठी	धनगढी	प्रदेशका सांसदहरू

६.७.१ मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

यस प्रदेशमा भएका मातृभाषामा शिक्षाको प्रयोग सम्भाव्यता, बहुभाषिक शिक्षा नमुना विकास तथा लोकवार्ता सङकलन र अभिलेखनसम्बन्धी सम्पादित कार्यक्रमहरूको विवरण तपसिलमा उल्लेखित छन्:

तालिका ५३

मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन

क्र.सं.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
१	मातृभाषाहरूको शिक्षामा प्रयोगसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	कञ्चनपुर	लालझाडी गाउँपालिका	राना थारू
		डोटी	आदर्श गाउँपालिका	डोटयाली

क्र.सं.	विषयवस्तु	जिल्ला	स्थानीय तह	भाषा
२	लोकवार्ता सङ्कलन तथा अभिलेखन	कैलाली	धनगढी उपमहागरपालिका	रानाथारू
		कैलाली	भजनी नगरपालिका	राजी

६.७.२ भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

सुदूरपश्चिम प्रदेशका भाषाहरूमध्ये देहायका भाषाहरूमा वर्ण निर्धारण, शब्दसङकलन, शब्दकोश निर्माण, व्याकरण लेखन, पाठ सङकलन, भाषाको इतिहास लेखनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५४

भाषिक अभिलेखीकरणसम्बन्धी प्रदेशगत विवरण

क्र.सं.	क्षेत्र	आ.व. २०७४/०७५	आ.व. २०७५/०७६	आ.व. २०७६/०७७	आ.व. २०७७/०७८	आ.व. २०७८/०७९	आ.व. २०७९/०८०	जम्मा
१	वर्ण निर्धारण	व्यासी	धुलेली					२
२	शब्द सङ्कलन	व्यासी, राजी, सोनाहा			कठरिया, धुलेली	क्षेत्तेली		६
३	शब्दकोश निर्माण							०
४	भाषिक इतिहास लेखन		सोनाहा	रानाथारु	मगर (खाम)			३
५	व्याकरण निर्माण			राजी, डोट्याली	रानाथारु		क्षेत्तेली	४
६	पाठ सङ्कलन	राजी						१
	जम्मा	५	२	३	४	१	१	१६

६.७.३ भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

प्रदेशमा गरिएका भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको विवरण तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५५

भाषिक अध्ययन अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	जिल्ला	भाषा
१.	समाज भाषावैज्ञानिक सर्वेक्षण कार्य	कैलाली, कञ्चनपुर	दैलेखी

६.७.४ भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

यस प्रदेशमा भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी आयोगको कार्यअन्तर्गत डोटेयाली, राजी र बैतडेली भाषाहरूमा भाषिक सन्देश लेखन गरिएका छन्। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ५६

भाषा तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी कार्यक्रम

क्र.सं.	विषयवस्तु	भाषा
१	भाषिक सन्देश लेखन, मूल्याङ्कन तथा प्रकाशन	डोटेयाली, राजी र बैतडेली

६.७.५ अवसर, चुनौती र सिफारिसहरू

क.अवसरहरू

सुदूरपश्चिम प्रदेशमा भाषा, साहित्य, संस्कृतिका क्षेत्रमा कार्यक्रम एवम् अनुसन्धान कम भएको अवस्था विद्यमान छ। यस प्रदेशमा भएका भाषा सम्बन्धमा छलफल, अन्तक्रिया, अनुसन्धानका कार्य हुनु आवश्यक छ। यस क्षेत्रको बारेमा भएका भाषिक कार्यले प्रदेशको प्राज्ञिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान दिने देखिन्छ। यस प्रदेशमा भाषासम्बन्धी भएका कार्यहरू यसप्रकार छन्:

(क) स्थानीय रूपमा मातृभाषाको पत्रिकाको प्रकाशन, साहित्यिक कृतिको प्रकाशन, (ख) विभिन्न एफएम रेडियो एवम् टेलिभिजनमा मातृभाषाका कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको, (ग) विभिन्न कलाकारद्वारा मातृभाषामा गीत-सङ्गीतको निर्माण, नाटकको निर्माणका साथै डोटयाली, डगौरा थारु एवम् रानाथारुमा चलचित्र निर्माण, (घ) डोटयाली भाषामा शब्दकोष निर्माण र व्याकरण निर्माण, च) डगौरा थारु भाषाको मानक रूप सम्बन्धमा प्राज्ञिक कार्य भइरहेको, (छ) विभिन्न लोपोन्मुख भाषाका बारेमा क्षेत्तेली, कठरिया थारु, धुलेली, राजी, राउटे, मगरका सम्बन्धमा भाषा आयोगबाट विभिन्न कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ ज) प्रदेशमा सुदूरपश्चिम प्रज्ञा प्रतिष्ठान समेत गठन भाषा तथा साहित्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको छ।

ख. चुनौतीहरू

प्रदेशमा रहेका भाषिक चुनौतीहरू यसप्रकार छन्

क) सुदूरपश्चिमका पहाडी मूलका भाषाको पारिवारिक सम्बन्ध निर्धारण हुन नसकेका कारण भाषा सम्बन्धी भ्रम रहेका छन्। हरेक जिल्लामा बोलिने बोलीलाई भाषा भनेर राष्ट्रिय सर्वेक्षणमा उल्लेख भएपछि कुनलाई भाषा भन्ने र कुन बोलीलाई कुन भाषाअन्तर्गत लिने भन्ने बारेमा अन्यौल कायम छ, ख) तराईका जिल्लामा रहेका थारु समुदायका भाषा मध्ये डगौरा थारु भाषाका अनेक भेदहरू रहेको पाइन्छ। ती भाषाको मानक रूप तयार हुन सकेको पाइँदैन ग) त्यसै गरी राना, कठरिया, खुना आदि भाषाका क्षेत्रमा प्रारम्भिक अध्ययन, अनुसन्धान कार्य समेत हुन सकेको छैन घ) कतिपय मातृभाषाहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन्।

ग. सिफारिसहरू

क) प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषाका सम्बन्धमा प्रदेश सरकारको सक्रियता पर्याप्त रहेको पाइँदैन।यस कार्यमा लाग्नका लागि जनप्रतिनिधिका साथै स्थानीय सङ्घसंस्थालाई घचघच्याउन आवश्यक देखिन्छ, (ख) प्रदेश र स्थानीय निकायले संस्कृतिका नाममा आउने बजेट मठमन्दिर, पाटीपौवा लगायतका काममा खर्च गर्ने गरेको पाइन्छ।यस किसिमका शीर्षकमा आउने बजेटलाई स्थानीय भाषाको संरक्षण, संवर्धनमा लगाउन अनिवार्यता हुने गरी ऐन, नियमको प्रबन्ध गरी कार्यान्वयन गरिनु आवश्यक देखिन्छ ग)

स्थानीय कार्यक्रममा स्थानीय भाषाको गीत-सङ्गीतको प्रयोग गर्ने, स्थानीय संस्कृतिलाई अघि सार्ने, नेपालको राष्ट्रिय गानलाई स्थानीय भाषामा अनुवाद गरेर गाउन लगाउने कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न जरूरी छ घ) प्रदेश वा स्थानीय सरकारले समयसमयमा प्रदान गर्ने पुरस्कार, सम्मान कार्यक्रममा मातृभाषा, मातृभाषिक साहित्य र संस्कृतिको क्षेत्रमा काम गर्ने विशिष्ट व्यक्तित्व, पत्रपत्रिका एवम् सङ्घसंस्थालाई समेट्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ, ङ) भाषाको समृद्धिका लागि उक्त मातृभाषाको मानक रूपको निर्धारणका साथै लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण कार्यलाई अघि बढाउनु आवश्यक छ।

परिच्छेद : सातौं

सिफारिस तथा सुझावहरू

यस खण्डमा नेपालको संविधान धारा २८७ अन्तर्गत उपधारा ६ मा भाषा आयोगका लागि निर्धारण गरिएका सिफारिससम्बन्धी दायित्व एवम् भाषा आयोग ऐन, २०७४ मा उल्लिखित कानुनी जिम्मेवारीका साथै भाषासम्बन्धी समसामयिक सवाल र समस्या सम्बोधनका लागि नेपाल सरकारसमक्ष देहायअनुसार सिफारिस गरिएको छः

७.१ सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी

७.१.१ क) राष्ट्रिय भाषा नीति र कानुनी प्रबन्धको सन्दर्भः

नेपालको संविधानको धारा ७ (उपधारा १,२,३), धारा ३१ र ३२ एवम् धारा ५१ मा बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने संवैधानिक रूपमा मौलिक अधिकारहरू सुनिश्चित गरिए तापनि हालसम्म नेपालको राष्ट्रिय भाषा नीति तथा सङ्घीय तहमा सङ्घीय भाषा ऐन तर्जुमा हुन सकेको देखिँदैन। प्रदेशस्तरमा बागमती प्रदेशबाहेक अन्य ६ वटा प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा भाषा नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन चौकुने गाउँपालिका सुर्खेत र मरिन गाउँपालिका सिन्धुलीबाट मात्र भएका छन्। त्यसैगरी स्थानीय भाषा ऐन तयारी गरी लागू गर्नेमा मण्डनदेउपुर नगरपालिका काभ्रेपलाञ्चोक, खानीखोला गाउँपालिका काभ्रेपलाञ्चोक, खिजीदेम्बा गाउँपालिका ओखलढुङगा, राप्ती गाउँपालिका, चितवन र हरिहरपुर गाउँपालिका सिन्धुली गरी जम्मा ५ वटा मात्र रहेको पाइन्छ। अन्य सबै स्थानीय तहहरूमा स्थानीय भाषा नीति र ऐन तर्जुमा समेत भएको देखिँदैन।

७.१.१ ख) नेपालका राष्ट्रिय भाषा नीति र कानुनी प्रबन्धसम्बन्धी सिफारिसः

उल्लिखित सन्दर्भको आधारमा अद्यापि सङ्घीय सरकार, ६ वटै प्रदेश सरकारहरू एवम् बाँकी ७४७ वटा स्थानीय तहहरूमा तत्काल भाषा नीति तथा भाषा ऐन तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन गर्नुका साथै थप नियमावली, मापदण्ड र कार्यविधिहरू बनाई यथाशीघ्र लागू

गरिनु पर्दछ। यसका लागि सङ्घतर्फ संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय भाषा नीति र सङ्घीय भाषा ऐन तर्जुमा गर्न पहल गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि बागमती प्रदेशबाहेक अन्य प्रदेश कोशी, मधेश, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशहरूबाट प्रदेश भाषा नीति र प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषा ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वन गर्न जरूरी देखिन्छ। स्थानीय तहहरूको हकमा बाँकी स्थानीय तहहरूमा स्थानीय भाषा नीति र ऐन बनाई कार्यान्वन गरिनु पर्दछ। यसका लागि भाषा आयोगबाट नमुना भाषा नीति र ऐन तयार गरी सहजीकरणका साथ पृष्ठपोषण प्रदान गरिनु पर्दछ। यसका साथै भाषा आयोग संविधानको धारा २८७ अनुरूप गठित आयोग भए तापनि संविधानको धारा ३०६ को उपधारा (१) को खण्ड (ठ) मा परिभाषित गरिएको "संवैधानिक निकाय" अन्तर्गत समावेश नभएको हुँदा सोहीअन्तर्गत समावेश गरिनु आवश्यक छ।

७.१.२ क) तामाङ भाषा र लिपिको प्रयोग सन्दर्भः

क) शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौँको मिति २०८१/२/२७ च.नं. ५१७ को प्राप्त पत्रमा शिक्षा, सञ्चार क्षेत्रलगायत बागमती प्रदेश सरकारी कामकाजको भाषा ऐन २०८० बमोजिम तामाङको कुन भाषा र लिपिको प्रयोग गर्न सकिने हो ? भनी स्पष्ट पारिदिन उल्लेख गरिएको पठाइएको थियो।

७.१.२ ख) तामाङ भाषा र लिपिको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसः

१) उल्लिखित सन्दर्भमा तामाङ भाषाको विकास, मानकीकरण, आधुनिकीरण र यान्त्रिकीकरण समेत भई भाषा आयोगबाट सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारणका लागि तय गरिएका आधारहरू पूरा नभएसम्म र तामाङ भाषामा सर्वस्वीकार्य मानक भाषा र लिपिको विकास भई प्रयोगमा नआउञ्जेसम्म सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहअन्तर्गतका निकायहरू र तामाङ समुदायको जातीय र भाषिक संस्था (नेपाल तामाङ घेदुङसहित तामाङ जातीय र भाषिक तामाङ भाषासम्बन्धी अन्य संस्था भएमा सोसमेत) बीचको सहमतिमा प्रचलित तामाङ भाषा र तामाङ भाषाको लेखनमा प्रयोग भइआएका तामयीग, देवनागरी र

परम्परागत सम्भोटा लिपिहरूमध्ये तामाङ भाषाको प्रयोग क्षेत्र, प्रयोजन र कार्य विशेषका आधारमा कुनै एक वा एकभन्दा बढी लिपिहरूको छनोट गरी प्रयोग गर्न सकिने हुँदा सोही बमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबाट गर्नुपर्ने देखिन्छ।

२) यसअघि नै पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट देवनागरी र सम्भोटा लिपिमा आधारित तामाङ मातृभाषा विषयको पाठ्यपुस्तक लेखन र प्रकाशन भई कार्यान्वयन हुनाका साथै ताहाँबाट अनुमति प्राप्त गरी तामयीग लिपिमा आधारित तामाङ मातृभाषा विषयको पूरक पाठ्यसामग्री समेत लेखन र प्रकाशन भई कार्यान्वयन भएको देखिएको हुँदा शिक्षा, विज्ञान र प्रविधि मन्त्रालय, काठमाडौंमा यसै सिफारिस बमोजिमको तामाङ भाषा र उक्त भाषाको लेखनमा प्रयोग हुँदै आएका लिपिहरूको कार्यान्वयन गर्न गराउन आवश्यक देखिन्छ।

७.१.३ क) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन संयन्त्रको सन्दर्भः

नेपालको भाषिक व्यवस्थापनका लागि अत्यन्त अपरिहार्य पक्ष हो। नेपाल सरकारको कार्यविभाजन नियमावली २०७४ मा भाषासम्बन्धी कार्यविवरणमा भाषासम्बन्धी कार्यको गर्ने मन्त्रालय संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयमा निहीत रहेको छ।

७.१.३ ख) सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि संयन्त्रसम्बन्धी सिफारिसः

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा भाषा कार्यान्वयनका लागि महाशाखा, शाखा र इकाइ गठन गरेर केन्द्रीय वडा तहसम्म सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि आधार तयार गर्ने काम अविलम्ब गरिनु पर्दछ।

७.२ भाषाको संरक्षण र संवर्धनसम्बन्धी

७.२.१ क) नेपालका भाषाहरूको एकीकृत राष्ट्रिय अभिलेखनको सन्दर्भः

हरेक १०/१० वर्षमा राष्ट्रिय तथ्याङक तथ्याङ्क कार्यालयबाट राष्ट्रिय जनगणनाको क्रममा मातृभाषाको तथ्याङ्क पनि सङकलन गरिन्छ। नेपालमा बोलिने भाषाहरूमा विविध व्यक्ति र संस्थाबाट अध्ययन, अनुसन्धान र विकासका कार्यहरू भइआएका छन्। तथापि हरेक भाषामा विकास भएका एकीकृत विवरणसहित अभिलेखन उपलब्ध भएको देखिँदैन।

७.२.१ ख) नेपालका भाषाहरूको एकीकृत राष्ट्रिय अभिलेखसम्बन्धी सिफारिसः

नेपालमा सङ्घीयस्तरमा भाषा आयोग, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, विश्वविद्यालयहरू, सङ्गीत तथा नाट्य प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानलगायत भाषिक सङ्घसंस्थाहरूबाट नेपालमा बोलिने भाषाहरूमा अध्ययन, अनुसन्धान र विकाससम्बन्धी कार्यहरू भएका छन्।त्यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट पनि भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका कार्यहरू हुँदै आएका छन्। हरेक भाषामा व्यक्ति वा संस्थाबाट भएका सम्पूर्ण कार्यहरूको एकीकृत अभिलेख कायम गर्ने गरी नेपाल सरकारले तत्काल मौजुदा संस्थाहरूमा भाषिक अभिलेखालय स्थापना गरेर भाषासम्बन्धी एकीकृत अभिलेखालय स्थापना गरेर कार्य प्रारम्भ गरिनु आवश्यक छ।

७.२.२ क) स्थानीय तहमा भाषिक प्रोफाइल तयार गर्ने सन्दर्भः

नेपालमा राष्ट्रिय जनगणनाहरूबाट भाषिक विवरण उपलब्ध हुने गरेको छ।तर कुनै भाषा विशेष समग्र पक्षहरूको सूक्ष्म र विस्तृत अध्ययन सर्वेक्षण कार्य भने हुन सकेको छैन। नेपाल भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग र भाषा आयोगबाट नेपालमा बोलिने अधिकांश भाषाहरूको समाज भाषावैज्ञानिक अध्ययन भए तापनि भाषावैज्ञानिक अध्ययन कार्य भने भएको देखिँदैन।

७.२.२ ख) स्थानीय तहमा भाषिक प्रोफाइलसम्बन्धी सिफारिसः

नेपालमा बोलिने भाषाहरूको स्थानीय तहगत भाषिक सर्वेक्षण गरी प्रत्येक स्थानीय तहको भाषिक प्रोफाइल वा पार्श्वचित्र तयार गरेर हरेक भाषाको वास्तविक तथ्य वा तथ्याङ्क सार्वजनिक गरिनु अपरिहार्य छ। यसअघि भाषा आयोगबाट नमोबुद्ध नगरपालिका, काभ्रेपलाञ्चोकमा भाषिक सर्वेक्षण गरेर नमुनाका रूपमा स्थानीय तहको भाषिक प्रोफाइल तयार गरिसकेको छ। यसका लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय योजना आयोगमा नेपालको बृहत भाषिक सर्वेक्षणको आयोजना स्वीकृत गराई भाषा आयोगमार्फत दीर्घकालीन योजनाका रूपमा स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा नेपालको भाषिक

सर्वेक्षण र स्थानीय तहहरूको भाषिक प्रोफाइल तयार गरी प्रकाशन र सार्वजनिकीरण गरिनु पर्दछ।

७.२.३ क) मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूचीकरण सन्दर्भः

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयबाट नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ सार्वजनिक भइसकेको छ। मधेशी आयोगको नेपालमा मधेशी समुदायको थर सूचीकरण अध्ययन प्रतिवेदन (२०७८) मा मधेशी समुदायको थर सूचीकरण भएको पाइन्छ। तर मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको अद्यापि सूची तयार भएको देखिँदैन।

७.२.३ ख) मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूचीसम्बन्धी सिफारिसः

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०७८, मधेशी आयोगको नेपालमा मधेशी समुदायको थर सूचीकरण अध्ययन प्रतिवेदन (२०७८) तथा भाषा आयोगबाट भएका अध्ययन अनुसन्धानहरू (२०७३-२०८१) समेतबाट प्राप्त भाषिक तथ्याङ्क र विवरणको आधारमा मधेशी समुदायले बोल्ने देहायका भाषाहरू सूचीकृत गर्न उपयुक्त देखिन्छः

तालिका ५७

मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरूको सूची (वर्णानुक्रमअनुसार)

क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू	क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू	क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू
१.	अङ्गिका	११.	धिमाल	२१.	मैथिली
२.	अवधी	१२.	पञ्जाबी	२२.	राजवंशी
३.	उराउँ/कुडुख	१३.	बङ्गला	२३	सधनी
४.	किसान	१४.	बज्जिका	२४.	सन्थाली
५.	कुर्माली	१५.	बोटे	२५.	साद्री
६.	केवरत	१६.	भोजपुरी	२६.	सिन्धी

क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू	क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू	क्र.सं.	मधेशी समुदायले बोल्ने भाषाहरू
७.	कोचे	१७.	मगही	२७.	सोनाहा
८	खरिया	१८.	मारवाडी	२८.	हिन्दी
९.	गनगाई	१९.	मुण्डा/मुडियारी	२९.	हरियान्वी
१०.	ताजपुरिया	२०.	मेचे		

७.३ मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी

७.३.१ क) विद्यालयमा मातृभाषा शिक्षा कार्यान्वयन लागि कानुनी प्रबन्धको सन्दर्भः

नेपालको संविधानको धारा ३१ को उपधारा ५ मा विद्यालयमा मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने मौलिक अधिकारको उल्लेखित छ। अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७७ मा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी कानुनी प्रबन्धहरू रहेका छन्। तथापि विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०८० मा मातृभाषासम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था भएको पाइँदैन।

७.३.१ (ख) प्रस्तावित विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०७० मा देहायबमोजिम संशोधनका लागि सिफारिसः

विद्यालय तहमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी कानुनी प्रबन्धका लागि यस प्रस्तावित विधेयका देहायअनुसारका प्रावधानको समावेश गरी संशोधन गरी मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी कानुनी व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ।

तालिका ५८

विद्यालय शिक्षा विधेयक, २०८० मा संशोधनका लागि सिफारिस

वर्तमानमा भएको व्यवस्था	हुनुपर्ने व्यवस्था	कारणहरू
परिच्छेद- १ को दफा २ परिभाषाअन्तर्गत	(श) बालबालिकाले आफ्ना आमा, बुबा, हजुरआमा, हजुरबुबा र घरपरिवारका अन्य सदस्यका साथै नजिकका आफन्त एवम्	आयोगबाट मातृभाषामा शिक्षाको परिभाषासहित सिफारिस गरिएकाले।

वर्तमानमा भएको व्यवस्था	हुनुपर्ने व्यवस्था	कारणहरू
	स्याहार सुसार गर्ने व्यक्तिबाट प्राप्त गरेको भाषामा आधारित शिक्षालाई मातृभाषामा शिक्षा जनाउनेछ। (थप गर्नुपर्ने)।	
दफा ८ शिक्षणको माध्यम भाषाः (१) शिक्षणको माध्यम भाषा मातृभाषा, नेपाली, संस्कृत र अङ्ग्रेजी वा अङ्ग्रेजी हुन सक्नेछ।	१) शिक्षणको माध्यम भाषा नेपाली, मातृभाषा, संस्कृत, अङ्ग्रेजी हुन सक्नेछ। साथै बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाका माध्यमबाट शिक्षा उपलब्ध गराइनेछ (थप गरिनुपर्ने)।	विद्यालयको प्रारम्भिक चरणमा सामुदायिक एवम् संस्थागत विद्यालयमा मातृभाषाको माध्यम र विषयगत पठनपाठन अनिवार्य हुने गरी माथिल्लो तहसम्म लम्बीय सन्तुलन कायम गर्न मौजुदा पाठ्यक्रमको प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउनु आवश्यक छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट आधारभूत तह को (प्रारम्भिक कक्षाहरू शिक्षा मातृभाषाको माध्यमबाट पाउने हकको प्रत्याभूति हुनुपर्ने। यस सन्दर्भमा नगरपालिका, गाउँपालिका, वडा एवम् समुदाय स्तरमा मातृभाषाको माध्यमबाट आधारभूत सेवाप्रवाह गर्ने र मातृभाषाकै माध्यमबाट आधारभूत तहको शिक्षा उपलब्ध गराउनेतर्फ कानुनी एवम् संरचनागत आधार निर्माण गरिनु जरुरी छ। आधारभूत तहमा मातृभाषा शिक्षाको माध्यम र विषयका रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ। विषयका रूपमा मातृभाषाको पठनपाठन माथिल्ला कक्षाहरूमा निरन्तरता दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ। दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेल लिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी

वर्तमानमा भएको व्यवस्था	हुनुपर्ने व्यवस्था	कारणहरू
		अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाका साथै दृष्टि एवम् श्रवणशक्ति दुइटै नभएका नागरिकलाई स्पर्श सङ्केतको माध्यमबाट शिक्षा प्राप्त गर्ने हकको सुनिश्चितता गरिनु पर्ने।
दफा ८. शिक्षण माध्यमः २)(क)मूल विषयमध्ये गणित, विज्ञान र कम्प्युटर विषय अङ्ग्रेजी भाषामा अध्यापन गरिनेछ।	उपदफा (२) को प्रावधान हटाउने र देहायको ३ बमोजिमको प्रावधान समावेश गर्ने ।	संविधानको धारा ७ ले नेपालको (१) भाषा सरकारी कामकाजको रूपमा नेपाली भाषालाई चिनाएको देखिन्छ भने सोही धाराको उपधारा ले प्रदेश (२) कानुनबमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा निर्धारण हुन सक्ने अवस्था रहेको छ।तर संवैधानिक आधार नभएको अङ्ग्रेजी भाषाको सरकारी कामकाजमा प्रयोग विस्तार संविधानले अङ्गीकार गरेको सरकारी कामकाजको भाषाको प्रावधानअनुकूल भएको पाइँदैन।अङ्ग्रेजी माध्यमको शिक्षालाई प्राथमिकता दिनेजस्ता कार्यहरू संविधानसम्मत भएको मान्ने अवस्था देखिँदैन।
३.नेपालका मौलिक कला, संस्कृति, सभ्यता, सामाजिक रहनसहन समेटिएका सामाजिक अध्ययनका विषयहरू नेपाली वा मातृभाषाको माध्यमबाट अध्यापन गराउने।	नेपाली मौलिक कला, संस्कृति, सभ्यता, सामाजिक रहनसहन समेटिएका सामाजिक अध्ययनका विषयहरू नेपालीलगायत सबै नेपालका मातृभाषाहरूमा माध्यमबाट अध्यापन गराउने (थप गर्नुपर्ने)।	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले नेपालका संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयमा नैतिक शिक्षा र सामाजिक शिक्षा विषयलाई माध्यमिक तहसम्म मातृभाषामा अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ।
दफा २४ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकारः	छ) मातृभाषा तथा स्थानीय पाठ्यक्रम विकाससम्बन्धी राष्ट्रिय प्रारूप, कार्यविधि तथा	नेपालमा बोलिने विभिन्न मातृभाषामा आवश्यकताका आधारमा बालकेन्द्रित सिन्के सामग्री विकास गर्ने तथा विदेशी

वर्तमानमा भएको व्यवस्था	हुनुपर्ने व्यवस्था	कारणहरू
छ)स्थानीय पाठ्यक्रम विकास सम्बन्धी कार्यविधि तथा निर्देशिका तर्जुमा गरी स्वीकृतिका लागि शिक्षा मन्त्रालयसमक्ष सिफारिस गर्ने।	निर्देशिका तर्जुमाका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्ने (थप गरिनुपर्ने)।	भाषामा विदेशमै बनेका यस्ता सामग्रीबाट मातृभाषामा हुने भाषिक र सांस्कृतिक अतिक्रमण रोक्न नेपाल सरकारले नीतिगत निर्णय गर्नु आवश्यक छ। राष्ट्रभाषाहरूको पाठ्यसामग्रीमा स्थानीय ज्ञान, सिप, अभ्यास र वातावरणलाई समावेश गराई उपयोगी र व्यावहारिक बनाउन स्थानीयस्तरमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तयार गर्न स्थानीयस्तरमा क्षमता विकास गर्नुपर्छ।
३०.राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार	झ) मातृभाषाको माध्यम र विषयको सोही माध्यमबाट परीक्षा लिने व्यवस्था गर्ने।	पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको समन्वयमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी सक्षमताहरूका आधारहरूको निर्धारण भएको हुनुपर्नेछ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको समन्वयमा मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी मूल्याङ्कन प्रणालीको स्वरूप निर्धारण भएको हुनुपर्नेछ। आयोगबाट विद्यालय तहको मातृभाषाको माध्यम र विषयको परीक्षा सोही भाषामा एवम् विश्वविद्यालय शिक्षाको परीक्षाको माध्यम नेपाली भाषामा हुनुपर्ने सिफारिस गरिएकाले।
दफा ४२. शिक्षकको दरबन्दीः उपदफा १, २, ३,	उपदफा (४) आधारभूत तहमा मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षण मातृभाषी विद्यार्थी संख्याको आधारमा दरबन्दी रहनेछ।	शिक्षक नियुक्तिसम्बन्धी विद्यमान प्रावधान पुनर्विचार गरी आधारभूत तहमा मातृभाषी शिक्षकको आपूर्ति गर्न मातृभाषी पृष्ठभूमिका शिक्षकलाई

वर्तमानमा भएको व्यवस्था	हुनुपर्ने व्यवस्था	कारणहरू
	५) विद्यालय तहमा मातृभाषा विषय पठनपाठनका लागि राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा मातृभाषा विषय शिक्षकको दरबन्दी रहनेछ।	प्राथमिकता दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्छ। शिक्षक सेवा आयोगबाट मातृभाषी शिक्षकको छनौट भई विद्यालयमा उपलब्ध भएको हुनुपर्नेछ।
दफा ४८ शिक्षक नियुक्ति र पदस्थापना	३)मातृभाषा माध्यम र विषयका शिक्षकलाई मातृभाषी विद्यार्थीमा आधारित भई पदस्थापना गरिनेछ।	
दफा १४० को शिक्षासम्बन्धी जिम्मेवारी, उपदफा १ च) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा तथा दूर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा, परम्परागत शिक्षा, आजीवन तथा निरन्तर सिकाइ, विशेष शिक्षा र समावेशी शिक्षा, मातृभाषामा शिक्षा र शैक्षिक परामर्श सेवा सम्बन्धी नीति तथा राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण।	च) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, बहुभाषिक शिक्षा, खुला तथा तथा दूर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा, परम्परागत शिक्षा, आजीवन तथा निरन्तर सिकाइ, विशेष शिक्षा र समावेशी शिक्षा, मातृभाषामा शिक्षा र शैक्षिक परामर्श सेवासम्बन्धी नीति तथा राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण।	मातृभाषामा शिक्षासम्बन्धी स्थानीय तहमा हाल देखा परेका भ्रम निवारण गर्न र संविधानको पालना गराउने कार्यमा सङ्घीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट विशेष भूमिका निर्वाह हुनेछ भन्ने अपेक्षा भाषा आयोगले गरेको छ।
दफा १६१. नियम बनाउने अधिकार, उपदफा २	मातृभाषाको माध्यम र मातृभाषा विषयका शिक्षक दरबन्दी निर्धारण, शिक्षक दरबन्दी हस्तान्तरण तथा समायोजन मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन।	शिक्षाको माध्यम भाषाको आधार स्थानीय तहभित्र विद्यालय एवम् शिक्षण संस्थाहरूमा शिक्षाको माध्यमको रूपमा प्रयोग भइरहेको भाषा हुनुपर्नेछ।

७.३.२ क) विद्यालय तहको शिक्षामा माध्यम र विषयका रूपमा मातृभाषाको प्रयोग सन्दर्भः

नेपालको संविधानको धारा ३१ मा शिक्षाको हकसम्बन्धी मौलिक अधिकारमा आधारित भई अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५), नियमावली (२०७७) तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७५ का अतिरिक्त राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०७६) संशोधनसहितमा प्रारम्भिक बालकक्षादेखि कक्षा १२ मातृभाषाको माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ। साथै कक्षा १-१२ सम्म स्थानीय विषय वा मातृभाषा विषय पठनपाठन गर्ने प्रावधान विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको छ। तर हालसम्म पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट ३२ मातृभाषाहरूमा नमुना मातृभाषाको पाठ्यपुस्तक तयार गरी मार्गदर्शन प्रदान गरिएको छ। तर स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने स्थानीय विषय वा मातृभाषा विषयलाई ऐच्छिक विषयका रूपमा पठनपाठन गर्न पाठ्यक्रममा विषय समूहबिच उचित तालमेल मिलान नहुँदा संशोधन गर्नुपर्ने देखिएको छ।

७.३.२ ख) विद्यालय तहको शिक्षामा माध्यम र विषयका रूपमा मातृभाषाको प्रयोगसम्बन्धी सिफारिसः

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०७६ सशोधनसहित) मा स्थानीय तह र विद्यालयको सहकार्यमा स्थानीय विषय र मातृभाषा विषयको स्थानीय तहमै पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री वा पुस्तक तयार पारेर पठनपाठन गर्ने प्रावधान रहेको छ। वि.सं. २०४९ को प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा नै एक विषय स्थानीय विषय वा मातृभाषा विषयमध्ये एक विषय विद्यालयले पठनपाठन गर्नुपर्ने प्रबन्ध गरेको थियो। यसलाई अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि स्थानीय विषय र मातृभाषा विषयलाई पूर्णाङ्क नै ५०/५० अङ्क दुई विषयका रूपमा पठनपाठन गर्ने व्यवस्था पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप र विद्यालय तहको पाठ्यक्रम संशोधन गरेर तत्काल सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसैगरी विषयका रूपमा मातृभाषा विषयका पठनपाठनका लागि मौजुदा शिक्षकलाई तालिम प्रदान गर्ने र दीर्घकालमा शिक्षक दरबन्दीको प्रबन्ध गरेर मातृभाषा विषयलाई स्थानीय तहमा लागू गर्न केन्द्रबाट सहजीकरण गर्न आवश्यक छ।

विद्यालयको तल्लो तहमा बालबालिकालाई मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा प्रदान गर्नका लागि तत्काल तल्लो तहमा पठनपाठन गर्ने शिक्षकका लागि बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी परामर्श वा तालिम प्रदान गरेर मातृभाषामा पढ्न पाउने बाल अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले जिल्ला शिक्षा तथा समन्वय इकाइलाई सोको प्रबन्ध गर्न मार्गनिर्देश गरिनु पर्दछ।

७.३.३ क) उच्च शिक्षामा मातृभाषासम्बन्धी सन्दर्भः

भाषा आयोगको सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिस (२०७८) र पूरक सिफारिस (२०८०) मा आधारित भई बागमती प्रदेशमा सरकारी कामकाजको भाषा ऐन, २०८० पारित भई तामाङ भाषा र नेपाल भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा कार्यान्वयनको प्रारम्भ भएको छ। त्यसै गरी अन्य प्रदेशहरूमा पनि सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयनका लागि भाषा ऐन, कानुन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको क्रममा रहेका छन्। तर हालसम्म पनि भाषा आयोगबाट सरकारी कामकाजका भाषाका लागि सिफारिस भएका प्रदेशगत भाषाहरूमा मैथिली र नेपाल भाषाबाहेक अन्य मातृभाषाहरूमा उच्चस्तरीय जनशक्ति विकास हुन सकेको छैन।

७.३.३ ख) उच्च शिक्षामा मातृभाषासम्बन्धी सन्दर्भः

उल्लिखित सन्दर्भमा बागमती प्रदेशको हकमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा तामाङ भाषा र नेपालभाषा कार्यान्वयनमा गइसकेको छ। विश्वविद्यालय तहमा तामाङ भाषामा विषय अध्ययन गर्नका लागि अद्यापि तामाङ भाषा विभाग र तामाङ भाषा विषय पठनपाठन भएको पाइँदैन। तामाङ भाषाको हकमा सङ्घीय विश्वविद्यालयमध्ये कुनै पनि विश्वविद्यालयमा तामाङ भाषा अध्ययन विभाग स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइनुका साथै बागमती प्रदेश विश्वविद्यालयमा तामाङ भाषा तथा संस्कृति अध्ययन विभाग स्थापना गरी सञ्चालन गरिनु पर्दछ। त्यसै गैरी बागमती प्रदेश विश्वविद्यालयमा नेपाल भाषा तथा संस्कृति अध्ययन विभाग तत्काल स्थापना गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सिफारिस भएका अन्य भाषाहरूको सन्दर्भमा हालका लागि उक्त भाषाहरूलाई क्याम्पस तहमा विषयका रूपमा पठनपाठन गरी उच्चस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्न जरूरी देखिन्छ।

७.४ भाषाको अध्ययन, अनुसन्धान

७.४.१ क) नेपाल र भारतको अन्तरसिमामा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र विकासको सन्दर्भः

नेपालको उत्तरमा तिब्बत, चीन र दक्षिण, पश्चिम र उत्तरतर्फ भारत पर्दछ। नेपाल र छिमेकी देशका विभिन्न भागमा बोलिने भाषाहरू दुवै देशमा बोलिने अन्तर्सिमाका भाषाका रूपमा चिनिन्छन्। ती भाषाहरूलाई अन्तरसिमाका भाषाका रूपमा अध्ययन गरी सूचीकरण भएको देखिँदैन।

७.४.१ ख) नेपाल र भारतको अन्तरसिमामा बोलिने भाषाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र विकाससम्बन्धी सिफारिसः

आयोगबाट राष्ट्रिय जनगणना २०७८, युनेस्को भाषिक पार्श्वचित्र (२०२३) र भाषा आयोगबाट गरिएका अध्ययन अनुसन्धानका अतिरिक्त भाषिक सङ्घसंस्थाहरूबाट भएका अध्ययन अनुसन्धानहरू समेतको समष्टिगत अध्ययनको आधारमा नेपालको छिमेकी देशहरू चीन र भारतमा बोलिने गरेका देहायका भाषाहरू नेपालमा पनि बोलिने गरेको पाइएको हुँदा अन्तरसिमाका भाषाहरूका रूपमा सूचीकृत गरी देहायका भाषाहरूमा सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र छिमेकी देशहरूको साझेदारी र सहकार्यमा थप अध्ययन, अनुसन्धान र विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका ५९

नेपालको अन्तर्सिमामा बोलिने भाषाहरू

क्र.स.	भाषा	मातृभाषा अनुसार कुल जनसङ्ख्या (राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ अनुसार)	रा.ज. (२०७८) गणनाअनुसारको प्रतिशत	आयोगबाट भाषिक अभिलेखीकरण गरिएका भाषाहरूको विधागत शीर्षकहरू
१	नेपाली	१३०८४४५७	४४.८६	
२	मैथिली	३२२२३८९	११.०५	
३	भोजपुरी	१८२०७९५	६.२४	१) भोजपुरी भाषाको पाठ सङ्ग्रह, २) भोजपुरी भाषाको इतिहास

क्र.स.	भाषा	मातृभाषा अनुसार कुल जनसङ्ख्या (राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ अनुसार)	रा. ज. (२०७८) गणनाअनुसारको प्रतिशत	आयोगबाट भाषिक अभिलेखीकरण गरिएका भाषाहरूको विधागत शीर्षकहरू
४	थारु	१७१४०९१	५.८८	१) थारु भाषाको भौगोलिक भेदहरूको अध्ययन
५	अवधी	८६४२७६	२.९६	
६	उर्दु	४१३७८५	१.४२	
७	बज्जिका	११३३७६४	३.८९	१) बज्जिका भाषाको इतिहास २) शब्द सङ्कलन, ३) व्याकरण निर्माण, ४) शब्दकोश निर्माण, ५) लोकवार्ता सङ्ग्रह
८	हिन्दी	९८३९९	०.३४	
९	अङ्गिका	३५९५२	०.१२	
१०	ताजपुरिय ा	२०३४९	०.०७	१) ताजपुरिया भाषाको इतिहास
११	बङ्गाला	२३७७४	०.०८	
१२	दनुवार	४९९९२	०.१७	१) शब्द सङ्ग्रह, २) व्याकरण, ३) भाषिक इतिहास
१३	मारवाडी	२१३३३	०.०७	१) मारवाडी भाषाको समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण
१४	पञ्जाबी	८७१	०	
१५	मगही	२३०११७	०.७९	१) मगही भाषाको इतिहास, २) पाठ सङ्कलन, ३) वर्ण निर्धारण, ४) शब्द सङ्कलन
१६	कुमाल	१८४३५	०.०६	१) कुमाल भाषाको इतिहास,२) शब्द सङ्कलन, ३) व्याकरण निर्माण
१७	माझी	३२९१७	०.११	१) माझी भाषाको इतिहास, २) लोकवार्ता सङ्ग्रह
१८	तामाङ	१४२३०७५	४.८८	१) बागमती प्रदेशमा बोलिने तामाङ भाषाका भाषिक भेदहरूको अध्ययन

क्र.स.	भाषा	मातृभाषा अनुसार कुल जनसङ्ख्या (राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ अनुसार)	रा. ज. (२०७८) गणनाअनुसारको प्रतिशत	आयोगबाट भाषिक अभिलेखीकरण गरिएका भाषाहरूको विधागत शीर्षकहरू
१९	याक्थुङ/ लिम्बू	३५०४३६	१.२	१) शब्दकोश निर्माण
२०	मेचे	४२०३	०.०१	१) शब्द सङकलन, २) मेचे नेपाली अङ्ग्रेजी शब्दकोश
२१	रानाथारु	७७७६६	०.२७	१) रानाथारु भाषाको इतिहास, २) व्याकरण निर्माण,३) लोकवार्ता सङ्ग्रह
२२	डोटयाली	४९४८६४	१.७	१ डोटयाली भाषाको व्याकरण
२३	लाप्चा	२२४०	०.०१	१) लाप्चा नेपाली अङ्ग्रेजी शब्दकोश, २) पाठ सङ्कलन, ३) लाप्चा भाषाको इतिहास
२४	सन्थाली	५३६७७	०.१८	१) सन्थाली भाषाको शब्द सङ्कलन, २) लोकवार्ता सङ्ग्रह
२५	उराउँ/कुडुख	३८८७३	०.१३	१) नेपालका उराँव भाषाको इतिहास, २) पाठ सङ्कलन, ३) शब्द सङकलन, ४) व्याकरण निर्माण
२६	व्याँसी	१७०६	०.०१	१)व्याँसी भाषाको इतिहास, २) वर्ण व्यवस्था,३) शब्द सङ्कलन
२७	राजवंशी	१३०१६३	०.४५	१) राजवंशी भाषाको ऐतिहासिक अवस्था,२) पाठ सङकलन, ३) शब्द सङ्ग्रह
२८	गनगाई	२६२८१	०.०९	१) लोकवार्ता सङ्ग्रह
२९	धिमाल	२०५८३	०.०७	
३०	मुसलमान	१६२५२	०.०६	
३१	राजी	४२४७	०.०१	१) राजी भाषाको भाषिक इतिहास, २) पाठ सङ्कलन, ३) शब्द सङ्कलन,

क्र.स.	भाषा	मातृभाषा अनुसार कुल जनसङ्ख्या (राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ अनुसार)	रा. ज. (२०७८) गणनाअनुसारको प्रतिशत	आयोगबाट भाषिक अभिलेखीकरण गरिएका भाषाहरूको विधागत शीर्षकहरू
				४) व्याकरण, ५) लोकवार्ता सङ्ग्रह ६) राजी भाषाको पेशा र भाषिक अन्तरसम्बन्धको अध्ययन
३२	केवरत	३४६९	०.०१	
३३	मुण्डा/मुडियारी	२१०७	०.०१	
३४	साद्री	१३४७	०	
३५	सोनाहा	११८२	०	१) सोनाहा भाषाको इतिहास, २) वर्ण निर्धारण, ३) शब्द सङ्कलन
३६	किसान	१००४	०	१) किसान भाषाको ऐतिहासिक अवस्था, २) शब्द सङ्कलन, ३) वर्ण निर्धारण
३७	कुर्माली	३९७	०	
३८	कोचे	३३२	०	
३९	सिन्धी	२९१	०	
४०	खरिया	१३२	०	
४१	सधनी	१२२	०	
४२	हरियान्वी	११४	०	
४३	बनकरिया	८६	०	
४४	साम	१०६	०	
४५	दरई	१२१५६	०.०४	१) दरई भाषाको इतिहास, २) शब्द सङ्कलन, ३) पाठ सङ्कलन, ४) लोकवार्ता सङ्ग्रह
४६	बोटे	७६८७	०.०३	१) बोटे भाषाको इतिहास, २) शब्द सङ्ग्रह, ३) पाठसङ्ग्रह, ४) वर्ण पहिचान, ५) लोकवार्ता सङ्ग्रह
४७	मालपाण्डे	१६१	०	

७.४.२ क) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारित नयाँ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानको सन्दर्भः

राष्ट्रिय जनगणना (२०७८) अनुसार थप नयाँ १३ वटा मातृभाषाहरू थपिएका छन्। ती भाषाहरू क्रमशः १) भोटे २) लोवा ३) चुम/नुब्री ४) वारागुङवा ५) नार-फु ६) रानाथारू ७) मुगाली ८) तिछुरोङ ९) पोइके १०) साद्री ११) मुण्डा/मुडियारी १२) डोने र १३) केवरत हुन्। यी भाषाहरूमध्ये केही मातृभाषाहरूमा समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान भएका छन्।तर ती भाषाहरूको भाषावैज्ञानिक अध्ययन भने अद्यापि भइसकेको पाइँदैन।

७.४.२ ख) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारित नयाँ भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धानका लागि सिफारिसः

उल्लेखित थप १३ भाषाहरू कुनकुन जाति/समुदायमा बोलिन्छन् ? ती भाषाहरूको भाषिक परिवार, स्वरूप, विकास स्थिति के छ ? आदि विषयमा विस्तृत अध्यय हालसम्म नभएको स्थितिमा भाषिक योजना र नीति निर्माण गरी ती भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि आधार तयार गरिनु अत्यन्त जरूरी छ।यसका लागि थप यी १३ भाषाहरूमा समाजभाषावैज्ञानिक र भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्न अतिआवश्यक देखिन्छ। त्यसैले यी नयाँ मातृभाषाहरू अध्ययन अनुसन्धान गर्न सिफारसि गरिएको छः १) भोटे २) लोवा ३) चुम/नुब्री ४) वारागुङवा ५) नार-फु ६) रानाथारू ७) मुगाली ८) तिछुरोङ ९) पोइके १०) साद्री ११) मुण्डा/मुडियारी १२) डोने र १३) केवरत हुन्।

७.५ भाषा र सूचना प्रविधिसम्बन्धी

७.५.१ क) भाषिक यान्त्रिकीकरण र अनुवाद पद्धितको विकास सन्दर्भः

भाषा आयोगको सरकारी कामकाजको भाषासम्बन्धी सिफारिस (२०७८) र पूरक सिफारिस (२०८०) मा सात प्रदेशका लागि १२ भाषाहरू सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग गर्न सिफारिस गरिएको छ। वर्तमान सूचना र प्रविधिको युगमा भाषाको पनि प्रविधिगत विकास गरी प्रयोग हुँदै आएको छ। हालै मात्र नेपालभाषा गुगल पद्धतिमा

गएको छ भने तामाङ भाषालाई काठमाडौं विश्वविद्यालयको कम्प्युटर तथा इन्जिनियरिङ विभागबाट तामाङ र नेपाल भाषामा अन्तर्भाषिक अनुवाद पद्धतिको विकास गरिएको छ। त्यसैगरी भाषा आयोगबाट नेपालमा बोलिने ३१ भाषाहरूको बहुभाषिक अन्तरभाषा अनुवादसहितको विद्युतीय शब्दकोश तयार पारिएको छ।

७.५.१ ख) भाषिक यान्त्रिकीकरण र अनुवाद पद्धितको विकाससम्बन्धी सिफारिसः

सरकारी कामकाजमा प्रयोगका लागि सिफारिस गरिएका भाषाहरूमा यान्त्रिक अनुवाद पद्धतिको विकास गरी प्रयोगमा ल्याउनु आजको आवश्यकता हो। अहिले नेपालको प्रशासनिक कार्यलाई पनि डिजिटाइजेसन गरिएको हुँदा भाषिक प्रयोग वा अनुवादका लागि पनि भाषाहरूको अन्तरभाषिक अनुवाद पद्धतिका विकास प्रदेश र स्थानीयका साथै सङ्घीय सरकारबाट गर्नु पर्दछ। यसका लागि प्रारम्भमा उक्त भाषाहरूमा यान्त्रिक अनुवाद पद्धतिको विकास क्रमशः त्यसलाई गुगल अनुवाद पद्धतिमा रूपान्तरणसम्म पुग्नै पर्दछ।

७.६ भाषा र मानव संसाधन

७.६.१ क) शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि बहुभाषिक तालिम वा परामर्श प्रदान गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकास सन्दर्भः

नेपालको संविधान, दिगो विकास योजना (२०१५-२०३०) र नेपालको सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) एवम् विषय क्षेत्रगत नीत, ऐन, कानुनहरूमा भाषासम्बन्धी सचेतना, सक्षमता र सिप विकासका विषयहरू समावेश भएको पाइन्छ। तथापि मौजुदा प्रावधानहरू भाषिक दृष्टिमा समावेशी, समन्यायिक र समसामयिक रूपमा परिमार्जन भई कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। खासगरी नेपालका निजामति, प्रहरी, सेना र शिक्षक आदि राष्ट्रसेवकहरूका लागि बहुभाषिक सोच, संस्कार र व्यवहारको रूपान्तरण गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकास हुन सकेको छैन।

७.६.१ ख) शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि बहुभाषिक तालिम वा परामर्श प्रदान गरी बहुभाषिक जीवन पद्धतिको विकाससम्बन्धी सिफारिसः

बहुभाषिक नेपालमा भाषिक सङ्घीयताको भावना र मर्मलाई कार्यान्वयनका लागि मौजुदा शिक्षक र कर्मचारीका लागि सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिम पाठ्यक्रम परिमार्जन गरी बहुभाषिकता र सेवा प्रवाहसम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्न जरूरी छ। यसका लागि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र प्रदेश सुशासन केन्द्रबाट प्रदान गरिने सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिमा बहुभाषिक शासकीय पद्धति र जीवन पद्धतिको विषयवस्तुसम्बन्धी परामर्श कार्यलाई तत्काल कार्यान्वय गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी शिक्षण पेसामा आबद्ध हुने शिक्षकका लागि सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिममा बहुभाषिक शिक्षासम्बन्धी परामर्शलाई अनिवार्य गरिनु पर्दछ। यसका लागि शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको शिक्षक र शिक्षाका कर्मचारीको पेसागत तालिम पाठ्यक्रममा बहुभाषिक शैक्षिक प्रशासन र पठनपाठनको विषयवस्तु समावेश गरी अभिमुखीकरण गर्न अपरिहार्य छ। त्यसैगरी प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रबाट हरेक शिक्षकका लागि बहुभाषिक शिक्षाको तालिम वा परामर्श कार्यक्रमहरू अबिलम्ब सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।दीर्घकालमा भने राष्ट्रसेवक कर्मचारी र शिक्षकका लागि भाषासम्बन्धी तालिम दिन भाषा तालिम केन्द्र नै स्थापना गरी सञ्चालन गर्नु पर्दछ।

घ) तत्काल भाषासम्बन्धी अनुवादक, शिक्षक र कर्मचारी आदि जनशक्तिको व्यवस्थापनका प्रयोजनका लागि मौजुदा कानुनमा तोकिएको पद, श्रेणी र योग्यतालाई भाषाका जनशक्तिका लागि पनि न्यूनतम योग्यता कायम गरी क्रमशः अ) सम्बन्धित मातृभाषा विषयमा न्यूनतम योग्यता हासिल गरेको व्यक्ति, आ) अन्य भाषा विषयमा न्यूनतम योग्यता हासिल गरेको व्यक्ति, इ) न्यूनतम योग्यता हासिल गरी सम्बन्धित भाषामा तालिम वा अनुभव हासिल गरेको व्यक्ति घ) न्यूनतम योग्यता हासिल गरी सम्बन्धित मातृभाषा जानेका व्यक्तिहरूलाई काज, परामर्श वा सेवा करारको माध्यमबाट चयन गरी तीनै तहका सरकारहरूले भाषासम्बन्धी जनशक्तिका रूपमा खटाउनु उपयुक्त देखिन्छ।तर सरकारी कामकाजको

भाषा कार्यान्वयनको सुरूका वर्षहरूमा भाषासम्बन्धी जनशक्तिको हकमा पेसागत अनुमतिपत्र आवश्यक देखिँदैन।

७.६.२ क) ऐन कानुनको तर्जुमामा आधारित भाषा र मानव संसाधन विकासको सन्दर्भः

सङ्घीय संसदमा पेस भई छलफलको क्रममा रहेको सङ्घीय निजामती सेवा विधेयक, २०८० मा भाषाआयोगकातर्फबाट भाषासम्बन्धी देहायको तालिकामा सुझाएअनुसारका प्रावधानहरू संशोधनमार्फत् ऐनमा समावेश गर्न राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समितिमा पेस गरिसकेको छ।

७.६.२ क) ऐन कानुनको तर्जुमामा आधारित भाषा र मानव संसाधन विकाससम्बन्धी सिफारिसः

प्रस्तावित निजामती सेवा विधेयक, २०८० मा देहायअनुसार संशोधन गरी दीर्घकालीन रूपमा भाषिक जनशक्तिको विकास र भाषा सेवा गठन गरेर भाषिक सङ्घीयकरणको संस्थागत गर्न जरूरी देखिन्छ।

तालिका ६०

प्रस्तावित निजामती सेवा विधेयक, २०८० मा संशोधनका लागि सिफारिस

प्रस्तावित दफा	प्रस्तावित प्रावधान	हुनुपर्ने	कारण
५ (१) ट	विभिन्न सेवा समूह रहेको।	थप गर्ने (ठ) सङ्घीयस्तरमा भाषा सेवा समूहको गठन (भाषावैज्ञानिक, विशेषज्ञ, अध्येता पद रहनेछ।	मातृभाषाहरूको सरकारी कामकाजको कार्यान्वयन हुने भएकाले (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय)।
परिच्छेद ९ दफा ९२ (झ)	अन्य आचरण	थप गर्ने (झ) निजामती कर्मचारीहरुले सेवा प्रवाहको कुनै पनि व्यक्तिलाई भाषिक आधारमा कुनै पनि किसिमको	नेपालको संविधानको धारा (७) र धारा ३१ र धारा ३२ का

प्रस्तावित दफा	प्रस्तावित प्रावधान	हुनुपर्ने	कारण
		भेदभाव गर्न नहुने, सबै राष्ट्रभाषाहरूको सम्मान गरिनेछ।	प्रावधान कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएकाले।
१६ (३)	पदस्थापन/सरूवा	थप गर्ने (३) स्थानीय तहको भाषिक पृष्ठभूमिसँग तालमेल हुने गरी सम्बद्ध भाषाको ज्ञान भएकोलाई सो स्थानमा पदस्थापना गरिनेछ।	सेवा प्रवाहलाई गुणस्तरीय बनाउन।
अध्ययन, अनुसन्धान	सार्वजनिक नीति, योजना, सेवा प्रवाहसम्बन्धी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन अवसर रहेको।	भाषासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा अवसर उपलब्ध गरिनेछ।	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन हुने भएकाले।
शपथग्रहण	तोकिएबमोजिम शपथ ग्रहण गर्न पाउने।	इच्छुक कर्मचारीले आफ्नो मातृभाषामा पनि शपथग्रहण गर्न पाउनेछ।	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन हुने भएकाले।
तालिमसम्बन्धी व्यवस्था	कर्मचारीलाई सेवा प्रवेश तालिम र सेवाकालीन तालिम व्यवस्था भएको।	सेवा प्रवेश र सेवाकालीन तालिममा भाषासम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनेछ।	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन हुने भएकाले।
सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच प्रशासनिक अन्तरसम्बन्ध	मौजुदा सेवा समूहगत कर्मचारी समायोजन, व्यवस्थापन, वृत्ति विकास र अन्य व्यवस्था।	भाषा सेवा र समूहको कर्मचारीको तहगत व्यवस्थापन गरिनेछ।	सरकारी कामकाजको भाषा कार्यान्वयन हुने भएकाले।

७.८ भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी

७.८.१ क) भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणको सन्दर्भः

संविधानको धारा २८७ को उपधारा ६ को (घ) बुँदामा भाषा आयोगको संवैधानिक दायित्वको रूपमा भाषा अनुगमनलाई उल्लेख गरिएको छ। यस आधारमा आयोगबाट कुनै एक भाषा विशेषको सम्पूर्ण पक्षहरूको अनुगमन गर्न सकिने देखिन्छ। त्यसैगरी तीन तहका सरकार, सरकार निकायहरू, भाषिक समुदाय एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूबाट भएका भाषासम्बन्धी कामकारबाहीको अनुगमन गरेर सम्बद्ध निकायहरूलाई पृष्ठपोषण गर्न इङगित गरिएको स्पष्ट छ। तर तीनै तहका सरकारहरू नेपालमा बोलिने भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि प्रयोगका लागि जिम्मेवार छन्। उक्त जिम्मेवारी सरकारका तर्फबाट भए नभएका यकिन गर्नका लागि महिला तथा सङ्घीय मामिला समिति, राष्ट्रिय योजना आयोग तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदाहरूबाट अनुगमन हुन सकेको छैन।

७.८.१ ख) भाषिक अनुगमन र कार्यसम्पादन परीक्षणसम्बन्धी सिफारिसः

संविधानको प्रावधानबमोजिम भाषा आयोगबाट समग्रतामा अनुगमन र कार्यसम्पादन गरेर नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गरिने प्रबन्ध छ। स्थापनाकालदेखि नै आयोगबाट भाषासम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गरेर वार्षिक प्रतिवेदनहरूमा सुधारका लागि सुझाव वा सिफारिस गर्दै आएको छ। आयोगको एकल प्रयास मात्र भाषासम्बन्धी कार्यका लागि पर्याप्त र सम्भव देखिँदैन। नेपालका १२४ भन्दा बढी भाषाहरूको प्रत्यक्ष अनुगमन, मूल्याङकन र विकास एवम प्रयोगमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू भएका हुनाले प्रत्येक तहका सम्बद्ध मन्त्रालयहरू भाषिक योजना र कार्यक्रमको वार्षिक अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गरेर समीक्षा गरिनु आवश्यक छ। सङ्घीय सन्दर्भमा भाषिक संरक्षण र विकाससम्बन्धी अनुगमन, नियमन र सहजीकरणसम्बन्धी कार्य संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी प्रदेशहरूमा भाषा हेर्ने मन्त्रालय

(सामाजिक वा संस्कृति मन्त्रालय) बाट भाषासम्बन्धी योजना र कार्यक्रमहरूको अनुगमन गरी समीक्षा गरेर थप कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी स्थानीय तहहरूमा शिक्षा तथा खेलकुद शाखाबाट भाषासम्बन्धी योजना र कार्यक्रमको अनुगमन, सहजीकरण, नियमन जस्ता कार्यहरू गरिनु पर्दछ।

७.९ भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चिततासम्बन्धी

७.९.१ क) भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चितताको सन्दर्भः

तीनै तहका सरकारहरूको वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटमा प्रति एकाइ लागतको आधारमा भाषिक लगानीको विश्लेषण गर्दा सन्तोषजनक देखिँदैन। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहसम्मको नीति र कार्यक्रमहरूमा केही प्रदेश र अत्यन्तै थौरे स्थानीय तहहरूको नीति र कार्यक्रममा मात्र भाषासम्बन्धी विषय परेको देखिन्छ। त्यसमा पनि भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि बजेट अत्यन्त न्यून मात्रमा विनियोजित भएको पाइन्छ।सङघदेखि प्रदेश हुँदै स्थानीय तहहरूमा अधिकांशको नीति, कार्यक्रम र बजेटमा भाषासम्बन्धी विषयलाई समावेश नै गरिएको पाइँदैन वा शून्य लगानीको अवस्था छ।

७.९.१ ख) भाषिक नीति, कार्यक्रम र लगानीको सुनिश्चिततासम्बन्धी सिफारिसः

नेपालको संविधानको धारा ७ मा सरकारी कामकाजको भाषा, धारा ३२ मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार र धारा ५१ मा बहुभाषिक नीतिसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। त्यसैगरी संविधानको अनुसूची ८ मा स्थानीय तहहरूको भाषाको संरक्षण, संवर्धन र विकाससम्बन्धी अधिकार स्थानीय तहका एकल अधिकारअन्तर्गत समाविष्ट छ। त्यसैगरी प्रदेशको हकमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा नेपालीबाहेक अन्य मातृभाषाहरूलाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग गर्न सक्ने संवैधानिक अधिकार प्रदेशमा अन्तर्निहीत छ। सङ्घीय तहमा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रअन्तर्गत नेपालमा बोलिने समग्र भाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन, विकास र प्रयोगको

जिम्मेवारी रहेको छ। यस आधारमा तीनै तहका सरकारहरूले वार्षिक नीति र कार्यक्रममा भाषाजस्ता संवेदनशील र समुदायको पहिचान जोडिएको अमूर्त सम्पदाका लागि अनिवार्य रूपमा सम्बोधन गरिनु पर्दछ। साथै वार्षिक कार्यक्रम र बजेटमा भाषाको संरक्षण, विकास र प्रयोग विस्तारका लागि निश्चित प्रतिशत रकम वा बजेट अनिवार्य रूपमा विनियोजनका साथ कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि जवाफदेही पद्धति निर्माण गर्दै कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।

आयोग भाषासम्बन्धी संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्ने संवैधानिक निकाय भएकाले नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरूको अध्ययन अनुसन्धान, संरक्षण र विकास, मातृभाषामा शिक्षा, भाषिक यान्त्रिकीकरण र मानकीकरण, प्रयोग विस्तार आदि कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आयोगको कार्यक्रमलाई प्राथमिकताक्रमको पहिलो श्रेणीमा राखी सम्मानजनक ढङ्गले स्रोत वा बजेटको व्यवस्था सुनिश्चित गरिनु पर्दछ।

७.१० आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीको व्यवस्थापनसम्बन्धी

७.१०.१ क) आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीको व्यवस्थापनको सन्दर्भः

भाषा आयोगको नेपालको संविधानको धारा २८७ अनुसार स्थापना भई नेपाल सरकार कार्यविभजान नियमावली, २०७४ बमोजिम संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उडड्यन मन्त्रालयलाई आयोगको सम्पर्क मन्त्रालय तोकेको छ। तर यस संवैधानिक आयोगलाई संस्कृति मन्त्रालयअन्तर्गतको मातहतका कार्यालयका रूपमा वार्षिक कार्यक्रम र बजेट मन्त्रालयको बजेट सिमा र कोडअन्तर्गत निकासा हँदै आएको छ। तथापि अन्य संवैधानिक आयोगहरूको भने राष्ट्रिय योजना आयोगमार्फत छुट्टै बजेट सिमा र कोडसहित आयोगहरूको नामबाट कार्यक्रम र बजेट तय हुने गरेको छ।

७.१०.१ ख) आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीसम्बन्धी सिफारिसः

आयोगको आर्थिक कार्य प्रणालीलाई अन्य संवैधानिक निकाय समान नेपाल सरकारमार्फत् राष्ट्रिय योजना आयोगबाट आयोगका लागि बजेटको सिमा निर्धारण गरी आयोगको नाममा छुट्टै बजेट कोडसहित बजेट प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास गरिनु पर्दछ।

७.११ अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी

७.११.१ क) अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) को सन्दर्भः

युनस्कोले आदिवासी भाषा दशक (सन् २०१९) को अवसर पारेर अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) घोषणा गरेको छ। विश्वका केही देशहरूमा आदिवासी भाषा दशकसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन भइरहेको छ।नेपालमा पनि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट भाषा आयोगको प्राविधिक सहयोगमा अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) को लागि राष्ट्रिय कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार गरेको छ।विश्वका केही देशहरूमा आदिवासी भाषा दशकसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार भई कार्यान्वयन भएको सन्दर्भमा नेपालमा करिब दुई वर्षपछि मात्र यससम्बन्धी कार्य योजनाको मस्यौदा तयार भई स्वीकृतिको प्रक्रिया अगाडि बढेको छ। यसको अभावमा नेपालमा बोलिने आदिवासीका मातृभाषाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास कार्यले अपेक्षाकृत सफलता हासिल गर्न सकेको छैन।

७.११.१ ख) अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) सम्बन्धी सिफारिसः

अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी भाषा दशक (२०२२-२०३२) लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट तयार पारिएको आदिवासी भाषा दशक नेपालको राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०२२-२०३२) लाई राष्ट्रिय प्राथमिकतामा राखी तीनै तहका सरकारहरूबाट नीति, कार्यक्रम र बजेटको सुनिश्चितता गरी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।

७.१२ भाषिक सवालहरूको सम्बोधनसम्बन्धी

७.१२.१ क) ऐतिहासिक उद्गम, थातथलोको नामकरण र भाषिक अनुवादको सन्दर्भः

नेपालको संविधानको धारा ३२ मा हरेक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति संरक्षणको अधिकार गर्ने मौलिक हकको सुनिश्चितता गरिएको छ। तर राज्य शासन प्रणालीको दीर्घ यात्रामा एकल भाषा नीति अबलम्बन गरिएको बखत कतिपय ऐतिहासिक स्थानको नामकरण उद्गम स्थानको परम्परागत विरासत र मौलिकतालाई विच्छेदन गर्दै नेपाली वा अङग्रेजीकरण गरिनु पुगेका तथ्यहरू भेटिन्छन्। तर वर्तमानमा सङ्घीयताको कार्यान्वयनसँगै भाषिक एवम् जातीय समुदायबाट स्थान नाम र भाषिक मौलिकतासहितको पहिचानका लागि दाबी गर्न थालिएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा संविधानप्रदत्त भाषा र संस्कृतिको अधिकारबमोजिम नभएको देखिन्छ।

७.१२.१ ख) ऐतिहासिक उद्‌गम, थातथलोको नामकरण र भाषिक अनुवादसम्बन्धीः

१) नेपालको संविधानको धारा धारा ७ सरकारी कामकाजको भाषा, धारा ३१ शिक्षाको हक,३२. भाषा र संस्कृतिको हक, धारा ५१ को बहुभाषिक नीति अवलम्बन गरिने प्रावधान र धारा २८७ बमोजिम भाषा आयोगको गठन र सरकारलाई भाषासम्बन्धी सिफारिस गर्ने संवैधानिक दायित्वहरू उल्लेखित छन्। राज्यका सार्वभौमसत्ता जनतामा रहने भएकाले जनता वा समुदायको मौलिक हकअन्तर्निहीत विषयमा निर्णय लिने अधिकार समुदायमा रहेको हुँदा समुदायको सहमतिको आधारमा मात्र कुनै पनि ऐतिहासिक स्थानहरूको नामकरण र उनीहरूकै सहभागितामा सम्बन्धित भाषाहरूको अनुवाद गर्नुपर्ने देखिन्छ।

ख) नेपालमा बोलिने मातृभाषाका शब्दहरू एक अर्को भाषामा प्रयोग गर्दा सम्भव भएसम्म मातृभाषाकै शब्दहरू जस्ताकै जस्तै प्रयोग गर्नुपर्ने तर रूपान्तरण नगरी नहुने परिस्थिति भएमा सो शब्द वा भाषासम्बद्ध धार्मिक, सांस्कृतिक, परम्परागत तथा पुरातात्त्विक मर्म, भावना र महत्वलाई समेत ध्यानमा राखेर मात्र शब्द वा भाषाको रूपान्तरण गरिनु पर्छ।

३) विगतमा व्यक्ति र स्थानको नामकरणबाट कुनै व्यक्ति वा स्थान विशेषको संवैधानिक अधिकारमा बाधा व्यवधान पुगेको, व्यक्ति वा स्थानलाई ऐतिहासिक रूपमा विभेद वा नकारात्मक प्रभाव परेको र व्यक्ति वा स्थानको पहिचान र ऐतिहासिकता तथा मौलिक पहिचान समेत गुमेको वा मनौवैज्ञानिक दुरूत्साहन भएको स्थितिमा मौजुदा कानुनबाट मिल्ने भएमा सोहीबमोजिम संशोधन गर्ने र थप कानुनी प्रबन्ध गरेर व्यवस्थापन गर्न आवश्यक परेमा सोसमेत गर्नु सबै तहको सरकारको जनताप्रतिको उत्तरदायित्व भएकाले यसलाई सबै तहका सरकारबाट सम्बोधन गरेर भाषिक मानव अधिकारको सुनिश्चितता गरिनु आवश्यक देखिन्छ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १
भाषा आयोगको सङ्गठन संरचना

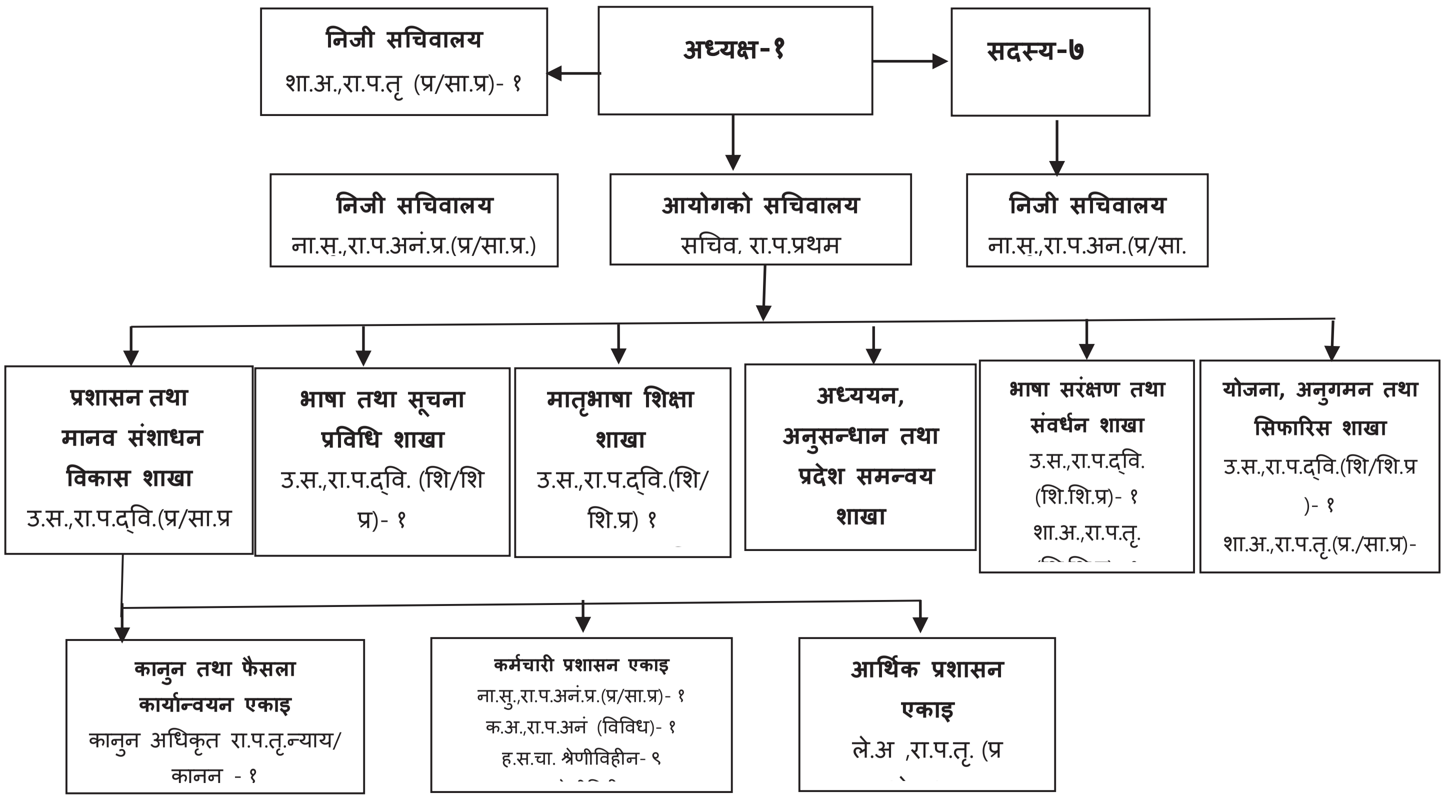

अनुसुची २
भाषा आयोगका पदाधिकारीज्यूहरू

क्र.सं.	नाम थर	पद
१	मा.डॉ. गोपाल ठाकुर	अध्यक्ष
२	मा. उषा हमाल	सदस्य
३	मा. डा. अमरराज गिरी	सदस्य
४	मा. कृष्णप्रसाद न्यौपाने	सदस्य
५	मा. मातृकाप्रसाद पोखरेल	सदस्य
६	मा. गोपालजी प्रसाद सर्राफ	सदस्य
७	मा. डा. पुष्करराज भट्ट	सदस्य
८	मा. सुरेश मानन्धर	सदस्य

अनसूची ३
भाषा आयोगका सल्लाहकारज्यूहरू

क्र.सं.	सल्लाहकारहरू
१.	डा. लवदेव अवस्थी
२.	डा. कर्णाखर खतिवडा
३.	प्रा.डा. रामावतार यादव
४.	प्रा.डा. माधवप्रसाद पोखरेल
५.	प्रा.डा. दुबिनन्द ढकाल
६.	प्रा.डा. नोबल किशोर राई
७.	प्रा.डा. युवराज सङ्ग्रौला
८.	प्रा.डा. जीवेन्द्रदेव गिरी
९.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
१०.	प्रा.डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ
११.	प्रा.डा. तुलसीप्रसाद भट्टराई
१२.	डा. अम्बिका रेग्मी
१३.	डा. यज्ञेश्वर निरौला

अनुसूची ४
भाषा आयोगमा कार्यरत कर्मचारीहरू

क्र.सं.	नाम, थर	पद
१	डा. लोकबहादुर लोप्चन	का.मु.सचिव
२	श्री गोविन्दप्रसाद अधिकारी	उपसचिव
३	श्री रमा अर्याल पन्थी	उपसचिव
४	श्री कमला भण्डारी पाण्डे	उपसचिव
५	श्री तारानाथ निरौला	उपसचिव
६	श्री रमेश कुमार भट्टराई	शाखा अधिकृत
७	श्री जगदीश्वर पराजुली	शाखा अधिकृत
८	श्री कृष्णप्रसाद खनाल	लेखा अधिकृत
९	श्री निर्मलकुमार राई	शाखा अधिकृत
१०	श्री गोविन्दप्रसाद कण्डेल	शाखा अधिकृत
११	श्री इन्दिरा पन्त	शाखा अधिकृत
१२	श्री पुनम काफ्ले	कानून अधिकृत
१३	श्री सन्तोष पोखरेल	कम्प्युटर इनिजिनियर
१४	श्री शैलेन्द्र बहादुर थापा क्षेत्री	शाखा अधिकृत
१५	श्री मधुप मंगल श्रेष्ठ	नायब सुब्बा
१६	श्री दिपक थापा	नायब सुब्बा
१७	श्री स्वःश्रम शर्मा	लेखापाल
१८	श्री हिक्मत बहादुर रावत	नायब सुब्बा
१९	श्री एलिना भट्टराई	नायब सुब्बा
२०	श्री राधिका पौडेल	नायब सुब्बा
२१	श्री राजन पराजुली	नायब सुब्बा
२२	श्री इन्दु लामा	नायब सुब्बा
२३	श्री राजन लामिछाने	नायब सुब्बा

क्र.सं.	नाम, थर	पद
२४	श्री बालविक्रम राई	प्राविधिक सहायक
२५	श्री संगिता भण्डारी	प्राविधिक सहायक
२६	श्री प्रमोद अधिकारी	प्राविधिक सहायक
२७	श्री पदम बहादुर मल्ल	प्राविधिक सहायक
२८	श्री राजन पाण्डे	प्राविधिक सहायक
२९	श्री बविता कुमारी साह	पुस्तकालय सहायक
३०	श्री उपेन्द्र प्रसाद चौधरी	कम्प्युटर अपरेटर
३१	श्री भगवती बेलवासे	कम्प्युटर अपरेटर
३२	श्री भुपेन्द्र प्रसाद जोशी	कम्प्युटर अपरेटर
३३	श्री सन्तबहादुर मगर	ह.स.चा.
३४	श्री चक्रसिंह कठायत	ह.स.चा.
३५	श्री नवीन श्रेष्ठ	ह.स.चा.
३६	श्री मान बहादुर थापा	ह.स.चा.
३७	श्री पुष्प नगरकोटी	ह.स.चा.
३८	श्री केमा दोर्जे गोले	ह.स.चा.
३९	श्री मनु खत्री	कार्यालय सहयोगी
४०	श्री सुजन तामाङ	कार्यालय सहयोगी
४१	श्री योगेन्द्र बहादुर पौडेल	कार्यालय सहयोगी
४२	श्री धनमाया संग्रौला	कार्यालय सहयोगी
४३	श्री फुर्दिकी शेर्पा	कार्यालय सहयोगी
४४	श्री मनमाया मगर	माली
४५	श्री कविता पोडे	कूचिकार

अनुसूची ५
आयोगबाट प्रकाशित प्रतिवेदन र भाषालोक प्रज्ञा पुस्तक

१. आयोगका वार्षिक प्रतिवेदनहरू

वार्षिक प्रतिवेदनहरू

क्र.स.	आ.व.	वार्षिक प्रतिवेदनहरू	प्रकाशन
१	२०७३/०७४	वार्षिक प्रतिवेदन (पहिलो)	भाषा आयोग
२	२०७४/०७५	वार्षिक प्रतिवेदन (दोस्रो)	भाषा आयोग
३	२०७५/०७६	वार्षिक प्रतिवेदन (तेस्रो)	भाषा आयोग
४	२०७६/०७७	वार्षिक प्रतिवेदन (चौँथो)	भाषा आयोग
५	२०७७/०७८	वार्षिक प्रतिवेदन (पाचौं)	भाषा आयोग
६	२०७८/०७९	वार्षिक प्रतिवेदन (छैटौं)	भाषा आयोग
७	२०७९/०८०	वार्षिक प्रतिवेदन (सातौ)	भाषा आयोग

२. भाषालोक प्रज्ञा पुस्तकहरू

भाषालोक प्रज्ञा पुस्तकहरू

क्र.स.	आ.व.	भाषालोक वार्षिक प्रज्ञापुस्तक	प्रकाशन
१	२०७८/०७९	भाषालोक-२०७८	भाषा आयोग
२	२०७९/०८०	भाषा लोक-२०७९	भाषा आयोग
३	२०८०/०८१	भाषा लोक-२०८०	भाषा आयोग

३. भाषा आयोगका पाँचवर्षे रणनीतिहरू

पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र (संशोधनसहित)

क्र.स.	आ.व.	पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र	प्रकाशन
१	२०७३/०७४	पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र	भाषा आयोग
२	२०७८/०७९	पाँच वर्षे रणनीतिक मार्गचित्र	भाषा आयोग

अनुसूची ६
आयोगको भाषाविज्ञ सूची (व्यक्तिगत र संस्थागत)

६.१ भाषाविज्ञ सूची नवीकरण

क) व्यक्तिगत भाषाविज्ञ सूची

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
	१. भारोपेली भाषा परिवार		
१	नेपाली	श्री अम्बिका प्रसाद रेग्मी	झापा
		श्री उध्दवप्रसाद प्याकुरेल	सिन्धुपाल्चोक
		श्री गणेश कुमार कुमाल	पाल्पा
		डा. कर्णाखर खतिवडा	झापा
		डा. बलराम प्रसाई	उदयपुर
		डा. यज्ञेश्वर निरौला	धनकुटा
		प्रा. कुमारप्रसाद कोइराला	ओखलढुङ्गा
		प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल	काठमाडौं
		श्री भुवन बहादुर बोहरा	बैतडी
		श्री रणकुमार राजबंशी	झापा
		श्री रामबहादुर थापामगर	उदयपुर
		डा. विदुर प्रसाद वस्ती	झापा
		डा. हर्क बहादुर शाही	अछाम
		श्री विद्याकुमारी बज्राचार्य	काठमाडौं
		श्री शम्भुप्रसाद दाहाल	ओखलढुङ्गा
		श्री ऋषिराम दाहाल	काभ्रेपलान्चोक
		श्री द्रोण दाहाल	ओखलढुङ्गा
		श्री शान्ता दाहाल	काठमाडौं
		श्री सुरेन्द्र पहरी	ललितपुर
		श्री सिद्दिबहादुर महर्जन	काठमाडौं

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री उत्तम कुमार पराजुली	अर्घाखाँची
		श्री कन्जोक लामा	हुम्ला
		श्री केशब भुसाल	अर्घाखाँची
		श्री जय प्रसाद लम्साल	काठमाडौं
		श्री जय शिवाहाङ बान्तवा (जयबहादुर राई)	भोजपुर
		डा. डिल्लीराम रिमाल	मोरङ
		डा. भागवत ढकाल	गुल्मी
		श्री दिलेन्द्र कुमार सुब्बा	पाँचथर
		श्री नविन श्रेष्ठ	काठमाडौं
		श्री नेत्रप्रसाद दाहाल	काठमाडौं
		श्री पुरुषोत्तम खनाल	बर्दिया
		प्रा.डा. ऋषिराम रिजाल	पाँचथर
		प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी	गुल्मी
		प्रा.डा. भूपप्रसाद धमला	काठमाडौं
		श्री बयानसिं राई	खोटाङ
		श्री भवानी बराल पोखरेल	सर्लाही
		श्री मेक बहादुर राना	स्याङ्जा
		श्री रमेश कुमार लिम्बु	सुनसरी
		श्री राज कुमारी महतो	सर्लाही
		श्री विर बहादुर महतो	सर्लाही
		श्री सुर्य प्रसाद यादव	सप्तरी
		श्री हेरम्बराज बास्तोला	सोलुखुम्बु
		श्री अयोध्यानाथ चौधरी	धनुषा
		डा. नेत्रप्रसाद पौडेल	काठमाडौं
		श्री सुपेनचन्द्र सिहं राजवंशी	झापा
		श्री कृष्णराज ढकाल	तनहुँ

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी	स्याङ्जा
		श्री तिलक बहादुर कुमाल	अर्घाखाँची
		श्री बंशिधर जोशी	कञ्चनपुर
२	मैथिली	डा. अब्दुल गनी अलकुफी	सिरहा
		श्री कृष्णकुमार शाह	सिरहा
		श्री जितेन्द्र झा	धनुषा
		डा. गंगाप्रसाद अकेला	धनुषा
		श्री धिरेन्द्र झा	सिरहा
		श्री मनोज झा मुक्ति	महोत्तरी
		श्री रुपा झा	सिरहा
		श्री केशब भुसाल	अर्घाखाँची
		श्री बेचन उराँव	सुनसरी
		श्री भवानी बराल पोखरेल	सर्लाही
		श्री सुर्य प्रसाद यादव	सप्तरी
		श्री अयोध्यानाथ चौधरी	धनुषा
		श्री कुमारी शरणा उराँव	सुनसरी
		श्री जनार्दन लाल दास(प्रेम विदेह ललन)	महोत्तरी
		श्री भुलाई चौधरी	सप्तरी
		प्रा.डा. देब नारायण राय यादव	सर्लाही
३	भोजपुरी	श्री आनन्द गुप्ता	पर्सा
		श्री दिनेश गुप्ता	पर्सा
		श्री केशब भुसाल	अर्घाखाँची
		डॉ गोपाल ठाकुर	बारा
		श्री बसन्त कंडेल	तनहुँ
		श्री फरमुद मियाँ	बारा
४	थारु	डा. कृष्णराज सर्वहारी	दाङ
		श्री पवन कुमार थारु	बाँके

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री लोकबहादुर चौधरी लक्की	कैलाली
		श्री सत्रुघ्न चौधरी	दाङ
		श्री सम्पतलाल चौधरी	सुनसरी
		श्री अनिलदत्त चौधरी	बर्दिया
		श्री कुछ्त नारायण चौधरी	दाङ
		श्री पुस्कर कँडेल	चितवन
		श्री राम बहादुर चौधरी	कैलाली
		श्री विरजल चौधरी	बर्दिया
		श्री पुरुषोत्तम खनाल	बर्दिया
		श्री बुद्धसेन चौधरी	सप्तरी
		श्री नन्दलाल चौधरी	सप्तरी
		श्री तिलक बहादुर कुमाल	अर्घाखाँची
		श्री भुलाई चौधरी	सप्तरी
		श्री उदयराज आले	दाङ
५	बज्जिका	श्री चन्द्रभूषण शाह	सर्लाही
		श्री दिपेन्द्र शाह	सर्लाही
		श्री परितोष शाह	रौताहट
		प्रा.डा. देब नारायणराय यादव	सर्लाही
		श्री शितल गिरी	रौतहट
		श्री सञ्जय शाह मित्र	रौतहट
		श्री बिन्दालाल साह	रौतहट
		श्री सुभद्रा गुप्ता	रौतहट
६	डोटेली	श्री केशबराज ओझा	डोटी
		श्री गीताकुमारी जोशी	डोटी
		डा. हरिदत्त पाण्डेय	बैतडी
		डा. मोहन प्रसाद भट्ट	डडेलधुरा
		श्री भुवन बहादुर बोहरा	बैतडी

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री पार्वती भट्ट	डडेलधुरा
		श्री बंशिधर जोशी	कञ्चनपुर
		श्री खगेन्द्र जोशी	कञ्चनपुर
७	उर्दु	श्री अब्दुल मोविन	कपिलवस्तु
		श्री अब्दुल सलाम	कपिलवस्तु
		श्री फरमुद मियाँ	बारा
		डा. अब्दुल गनी अलकुफी	सिरहा
		श्री मशहुद खां	कपिलवस्तु
८	अवधी	श्री आलोक कुमार तिवारि	कपिलवस्तु
		श्री तपानाथ शुक्ला	कपिलवस्तु
		प्रा.डा. धर्मराज अधिकारी	अर्घाखाँची
		श्री विक्रम त्रिपाठी	कपिलवस्तु
		श्री मशहुद खां	कपिलवस्तु
		श्री हंसावती कुर्मी	कपिलवस्तु
		श्री पवन कुमार थारु	बाँके
९	बैतडेली	डा. चुडामणि पाण्डेय	बैतडी
		डा. हरिदत्त पाण्डेय	बैतडी
१०	अछामी	श्री खगेन्द्रराज जोशी	बझाङ
		श्री बहादुर सिँह रावल	अछाम
		डा. हर्क बहादुर शाही	अछाम
		श्री योगेन्द्रप्रसाद बजगाई	अछाम
११	राजवंशी	श्री दलसिह राजवंशी	झापा
		श्री पानी लाल राजबंशी	झापा
		श्री प्रितम कुमार राजवंशी	झापा
		श्री योगेश राजवंशी	झापा
		श्री रणकुमार राजबंशी	झापा
		श्री लखनलाल राजवंशी	झापा

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री वसन्त कुमार राजवंशी	झापा
		श्री सुपेनचन्द्र सिहं राजवंशी	झापा
१२	हिन्दी	श्री नविन श्रेष्ठ	काठमाडौं
		प्रा.डा जगदिशचन्द्र भण्डारी	स्याङ्जा
		श्री बेचन उराँव	सुनसरी
		श्री विर बहादुर महतो	सर्लाही
१३	बझाङ्गी	श्री खगेन्द्र राज जोशी	बझाङ
१४	दनुवार	श्री आजितमान तामाङ	नुवाकोट
		डा. दुर्गाप्रसाद दाहाल	सिन्धुली
		प्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	ललितपुर
		श्री जितेन्द्र सिँह दनुवार	सिराहा
१५	मगही	श्री विर बहादुर महतो	सर्लाही
		डा. चन्द्रेश्वर मिश्र	धनुषा
		श्री राज कुमारी महतो	सर्लाही
१६	राजस्थानी (मारवाडी)	इ. राम अवतार अग्रवाल	काठमाडौं
		श्री केशव घिमिरे	काठमाडौं
		श्री मदन मित्तल	काठमाडौं
१७	माझी	श्री कोपिला माझी	रामेछाप
१८	बाङ्ला	श्री लखन लाल राजवंशी	झापा
१९	ताजपुरिया	श्री तेजेन्द्र ताजपुरिया	झापा
		श्री पुर्णिमा ताजपुरिया	झापा
२०	अंगिका	सारिका मण्डल	मोरङ
२१	कुमाल	श्री तिलक बहादुर कुमाल	अर्घाखाँची
		श्री बाघबिर मुखिया (कुमाल)	पाल्पा
		श्री सुमित्रा कुमाल	अर्घाखाँची
		श्री गणेश कुमार कुमाल	पाल्पा
२२	दरै	श्री राजकुमार दराई	चितवन

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री बसन्त कंडेल	तनहुँ
		श्री लक्ष्मण दराई	चितवन
		श्री कृष्णराज ढकाल	तनहुँ
२३	अङ्ग्रेजी	श्री अयोध्यानाथ चौधरी	धनुषा
		श्री अनिता विश्वकर्मा	गोरखा
		श्री अम्बरजंग लिम्बु	ताप्लेजुङ
		श्री कृष्णप्रसाद चालिसे	गुल्मी
		श्री गणेश कुमार कुमाल	पाल्पा
		डा. सोम बहादुर धिमाल	झापा
		श्री डिल्ली शेर (अजय कुलुङ)	सोलुखुम्बु
		श्री नन्दकुमार थापामगर	ललितपुर
		प्रा.डा ऋषिराम रिजाल	पाँचथर
		श्री बंशिधर जोशी	कञ्चनपुर
		श्री भुवन बहादुर बोहरा	बैतडी
		श्री मधुराज तामाङ	काभ्रेपलाञ्चोक
		श्री रणकुमार राजबंशी	झापा
		श्री रमेश कुमार लिम्बु	सुनसरी
		डा. विदुर प्रसाद वस्ती	झापा
		श्री खेमराज खनाल	कपिलवस्तु
		श्री गौरव भट्टराई	काठमाडौं
		श्री रुद्रबहादुर चर्मकार	ललितपुर
		श्री सेदुनाथ ढकाल	ओखलढुङ्गा
		श्री सूर्यप्रसाद यादव	सप्तरी
		श्री नविन श्रेष्ठ	काठमाडौं
		श्री प्रा.डा. भूपप्रसाद धमला	काठमाडौं
		श्री बयानसिं राई	खोटाङ
		श्री भवानी बराल पोखरेल	सर्लाही

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री बसन्त कंडेल	तनहुँ
		श्री सुपेनचन्द्र सिहं राजवंशी	झापा
२४	खस	डा. ओम प्रकाश आचार्य	जुम्ला
		श्री खगेन्द्र राज जोशी	बझाङ
		श्री डिल्ली शेर (अजय कुलुङ)	सोलुखुम्बु
२५	संस्कृत	श्री अम्बिका प्रसाद रेग्मी	झापा
		श्री गणेश घिमिरे	काठमाडौं
		श्री जनार्दन घिमिरे	भक्तपुर
		डा. घनश्याम खतिवडा	काठमाडौं
		डा. बद्री पोखरेल	काठमाडौं
		डा. श्रीराम अधिकारी	काठमाडौं
		प्रा. विद्यानाथ उपाध्याय	काठमाडौं
		प्रा. श्रीधर मजगैया	दाङ
		प्रा.डा. जगमान गुरुङ	काठमाडौं
		प्रा.डा. रामचन्द्र गौतम	काठमाडौं
		प्रा.डा. विष्णु प्रसाद देवकोटा	काठमाडौं
		श्री मुकुन्द लामिछाने	धादिङ
		श्री रमेश रिजाल	काठमाडौं
		श्री रामरञ्जन पौडेल	भक्तपुर
		डा. विदुर प्रसाद वस्ती	झापा
		श्री विद्याकुमारी बज्राचार्य	काठमाडौं
		श्री शम्भुप्रसाद दाहाल	ओखलढुङ्गा
		श्री शरतकुमार भट्टराई	काठमाडौं
२६	डोल्पाली	श्री अजित धिमाल	झापा
२७	किसान	श्री भिम किसान	झापा
		प्रा.डा. धर्मराज अधिकारी	अर्घाखाँची
२८	जुम्ली	डा. हर्क बहादुर शाही	अछाम

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		डा. ओम प्रकाश आचार्य	जुम्ला
२९	सोनाहा	श्री पुरुषोत्तम खनाल	बर्दिया
		श्री विरजल चौधरी	बर्दिया
		श्री इन्द्रेश ठाकुर	धनुषा
		श्री अनिलदत्त चौधरी	बर्दिया
३०	धुलेली	श्री खगेन्द्र जोशी	कञ्चनपुर
		डा. भिमलाल गौतम	पर्वत
३१	खडिया	प्रा.डा. देब नारायण राय यादव	सर्लाही
३२	कुर्माली	डा. भिमलाल गौतम	पर्वत
३३	अरबी	डा. अब्दुल गनी अलकुफी	सिरहा
		श्री मशहुद खां	कपिलवस्तु
२. भोट बर्मेली भाषा परिवार			
१	तामाङ	श्री अजितमान तामाङ	नुवाकोट
		श्री उत्तम श्री मोक्तान	रामेछाप
		श्री बलराम मोक्तान	रामेछाप
		श्री राजेन्द्र ठोकर तामाङ	रौतहट
		श्री ल्हाक्पा तामाङ	रसुवा
		श्री अमृत योञ्जन तामाङ	रामेछाप
		श्री दावा सेर्पा	तेह्रथुम
		श्री सिजर तामाङ	ललितपुर
		डा.लोकबहादुर लोप्चन	काभ्रेपलाञ्चोक
		श्री मधुराज तामाङ	काभ्रेपलाञ्चोक
२	नेवारी/नेपाल भाषा	श्री त्रिलोचन प्रधान	दोलखा
		श्री सिद्दीबहादुर महर्जन	काठमाडौं
		प्रा. डा ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	ललितपुर
		श्री रमेशकाजी स्थापित	काठमाडौं
		श्री राजनलाल जोशी	काठमाडौं

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री विना श्रेष्ठ	भक्तपुर
		श्री नविन श्रेष्ठ	काठमाडौं
		श्री अजितमान तामाङ	नुवाकोट
३	मगर	श्री गुप्तबहादुर राना	ललितपुर
		श्री छविलाल चिडी	पाल्पा
		डा. गोविन्दप्रसाद थापा	ललितपुर
		डा. मिन श्रीस	काठमाडौं
		श्री नन्दकुमार थापामगर	ललितपुर
		श्री प्रतिभा पुन	ललितपुर
		श्री माया हिस्की	ललितपुर
		श्री युरिका थापा	तनहुँ
		श्री रामबहादुर थापामगर	उदयपुर
		श्री विष्णु कुमार सिङ्जाली	स्याङ्जा
		श्री सम्जोक लाफा मगर (महेन्द्र मगर)	उदयपुर
		श्री हर्कबहादुर थापा	काठमाडौं
		श्री मेक बहादुर राना	स्याङ्जा
४	लिम्बु	श्री दावा सेर्पा	तेह्रथुम
		श्री रमेश कुमार लिम्बु	सुनसरी
		श्री अमर तुम्याहाङ (अम्बरजङ लिम्बु)	ताप्लेजुङ
		श्री दिलेन्द्र कुमार सुब्बा	पाँचथर
		श्री पदम लिम्बु	भक्तपुर
		श्री पुस्कर कँडेल	चितवन
		श्री भिमहाङ सुब्बा	पाँचथर
		श्री लिल बहादुर रोगु	धनकुटा
		श्री हरिचन्द्र लावती	पाँचथर
५	गुरुङ	श्री अनिता गुरुङ	ललितपुर
		श्री रविन गुरुङ	स्याङ्जा

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
६	राई	श्री ईन्दिरा जिमी याक्खा	ललितपुर
		श्री तिलक बहादुर राई	खोटाङ
		श्री भोगिराज चामलिङ	खोटाङ
७	बान्तवा	श्री पदम कुमार राई	भोजपुर
		श्री पृथ्वीराज मुकारुङ	काठमाडौं
		श्री जय शिवाहाङ बान्तवा (जयबहादुर राई)	भोजपुर
८	शेर्पा	श्री आङदावा शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री आचार्य सार्की शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री सेर्कु शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री दावा सेर्पा	तेह्रथुम
		श्री दोर्जी सुशिल शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री किशोर शेर्पा	ताप्लेजुङ
		श्री पेम्बा शेर्षा	सोलुखुम्बु
		श्री नुर्बु शेर्पा	सोलुखुम्बु
९	चामलिङ	श्री छिला राई	उदयपुर
		श्री झुमप्रसाद राई	सुनसरी
		प्रा. डा. कैलाश कुमार राई	उदयपुर
		श्री मन्जना राई	खोटाङ
		श्री तिलक बहादुर राई	खोटाङ
		श्री कृष्णकुमार राई	खोटाङ
		श्री टंक बहादुर राई	खोटाङ
		श्री बयानसिं राई	खोटाङ
		श्री शान्ति कुमारि राई	खोटाङ
		डा. तारामणि राई	उदयपुर
१०	चेपाङ	श्री नेपोलियन चेपाङ	चितवन
		श्री राजेन्द्र प्रजा (चेपाङ)	धादिङ

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
११	सुनवार	डा. लाल रापचा	ओखलढुङ्गा
		श्री लोकप्रिय सुनुवार	ओखलढुङ्गा
		श्री हरिबहादुर सुनुवार	रामेछाप
		श्री विमला सुनुवार	रामेछाप
१२	कुलुङ	श्री डिल्ली शेर (अजय कुलुङ)	सोलुखुम्बु
		श्री प्रेमचन्द्र राई	संखुवासभा
		श्री मकरध्वज राई	संखुवासभा
		श्री प्रदीप (राई) कुलुङ	संखुवासभा
		श्री सुखमान राई	सोलुखुम्बु
१३	मगर खाम/पाङ	श्री बोम कुमारी बुढा मगर	
१४	थामी	श्री टेकराज थामी	दोलखा
		श्री रमेश थामी	दोलखा
१५	भुजेल	श्री संजय भुजेल	चितवन
१६	थुलङ	श्री मनिराम राई	खोटाङ
		श्री ईच्छापूर्ण राई	भोजपुर
		श्री जसिहब थुलुङ राई	ओखलढुङ्गा
१७	याक्खा	श्री लिल बहादुर रोगु	धनकुटा
१८	धिमाल	डा सोम बहादुर धिमाल	झापा
		डा. कर्णाखर खतिवडा	झापा
१९	वाम्बुले	श्री गणेश कुमार राई	ओखलढुङ्गा
२०	बाहिङ	श्री जनककुमार राई	दोलखा
		श्री जसिहब थुलुङ राई	ओखलढुङ्गा
		डा. लाल रापचा	ओखलढुङ्गा
२१	ह्योल्मो	श्री तासी लामा	सिन्धुपाल्चोक
२२	नाछिरिङ	श्री कमल कुमारी राई	खोटाङ
		श्री तारा नाछिरिङ	खोटाङ
		डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री तेज बहादुर राई (नाछिरिङ)	खोटाङ
		श्री प्रतापसिंह नाछिरिङ	खोटाङ
		श्री राम कुमार राई	खोटाङ
		श्री विष्णु भक्त राई	खोटाङ
		श्री सुवित्रा राई (नाछिरिङ)	खोटाङ
२३	घले	श्री नेम राज घले	गोरखा
२४	दुमी	डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ
		श्री तेज माया राई	खोटाङ
२५	दुङ्माली	श्री अर्जुन राई	भोजपुर
२६	आठपहरिया	श्री डिक बहादुर राई	धनकुटा
२७	थकाली	श्री तेजप्रसाद गौचन	काठमाडौं
		डा. अम्बिका रेग्मी	बाग्लुङ
२८	जिरेल	श्री सुरज जिरेल	दोलखा
		श्री स्वरित जिरेल	दोलखा
२९	तिब्बती (भोट भाषा)	श्री कन्जोक लामा	हुम्ला
		श्री नुर्बु शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री अजितमान तामाङ	नुवाकोट
		श्री दोर्जी सुशिल शेर्पा	सोलुखुम्बु
		श्री पासाङ भोटे	संखुवासभा
		श्री किशोर शेर्पा	ताप्लेजुङ
		श्री आचार्य सार्की शेर्पा	सोलुखुम्बु
३०	मेचे	प्रा.डा. धर्मराज अधिकारी	अर्घाखाँची
		श्री रोशनी मेचे	झापा
३१	छन्त्याल	श्री ईन्द्रजीत छन्त्याल	म्याग्दी
		श्री जगमान छन्त्याल	म्याग्दी
		श्री देवमती छन्त्याल	म्याग्दी
		श्री यामबहादुर छन्त्याल	म्याग्दी

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
		श्री हरिचन छन्त्याल	बाग्लुङ
३२	राजी	श्री खगेन्द्र जोशी	कञ्चनपुर
३३	लोहोरूङ	श्री चित्र बहादुर राई	संखुवासभा
		श्री दिवस राई	संखुवासभा
		श्री सन्त राई	संखुवासभा
३४	छिन्ताङ	श्री इच्छापूर्ण राई	भोजपुर
		श्री नगेन्द्रप्रसाद राई	धनकुटा
३५	पहरी	श्री अजितमान तामाङ	नुवाकोट
		प्रा. डा ओमकारेश्वर श्रेष्ठ	ललितपुर
३६	दुरा	श्री मुक्तिनाथ घिमिरे	लमजुङ
३७	कोचे	श्री लखन लाल राजवंशी	झापा
३८	जेरुङ	प्रा. डा. कैलाश कुमार राई	उदयपुर
३९	तिलुङ	श्री तिलक बहादुर राई	खोटाङ
४०	कोयी	डा. तारामणि राई	उदयपुर
४१	ल्होमी	श्री पासाङ भोटे	संखुवासभा
		डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ
		श्री छिङ चिप्पा भोटे(ल्होमी)	संखुवासभा
		श्री छेजाप भोटे (ल्होमी)	संखुवासभा
४२	बेलहारे	श्री डिक बहादुर राई	धनकुटा
४३	व्याँसी	डा. भिमलाल गौतम	पर्वत
		डा. मोहन प्रसाद भट्ट	डडेलधुरा
४४	राउटे	डा. तारामणि राई	उदयपुर
		श्री पार्वती भट्ट	डडेलधुरा
		डा. मोहन प्रसाद भट्ट	डडेलधुरा
४५	मनाङे	डा. अम्बिका रेग्मी	बाग्लुङ
४६	फाङ्दुवाली	श्री इच्छापूर्ण राई	भोजपुर
		डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
४७	सुरेल	डा. लाल रापचा	ओखलढुङ्गा
४८	बराम	डा. बलराम प्रसाईं	उदयपुर
		श्री कृष्ण प्रसाद चालिसे	गुल्मी
		श्री किरण कुमार बराम	गोरखा
४९	लिङ्खिम	डा. तारामणि राई	उदयपुर
५०	कागते (स्युबा)	श्री प्रदिप कुमार स्युबा	रामेछाप
	साङपाङ	डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ
	लाप्चा	डा. नेत्रमणी राई	खोटाङ
५१	काइके	श्री जगबहादुर बुढा	डोल्पा
		डा. अम्बिका रेग्मी	बाग्लुङ
	३. आग्नेली भाषा परिवार		
१	सन्थाली	श्री इन्द्रेश ठाकुर	धनुषा
		श्री सुर्य नारायण हास्दा	मोरङ
	४. द्रविड़ेली भाषा परिवार		
१	उराँव	श्री अविरल उराँव	मोरङ
		श्री देवप्रकाश उराँव	सुनसरी
		श्री परमेश्वर उराँव	सुनसरी
		श्री बेचन उराँव	सुनसरी
		श्री कुमारी शरणा उराँव	सुनसरी
	५. भाषा परिवार नखुलेको		
१	कुसुन्डा	श्री उदयराज आले	दाङ
	६. अन्य		
१	साङ्केतिक भाषा	श्री केदार प्रसाद अधिकारी	म्याग्दी
		श्री शिलु शर्मा	काठमाडौं
		श्री दिनेश श्रेष्ठ	नुवाकोट
	जनगणना २०६८ मा नभएका तर जानकारीमा आएका अन्य भाषाहरु		
१	पालि	विद्याकुमारी बज्राचार्य	काठमाडौं

क्र. स.	भाषा	व्यक्तिको नाम	ठेगाना
२	पोइके	श्री अजित धिमाल	झापा
		श्री जग बहादु बुढा	डोल्पा
३	मुगाल/मुगाली/मुगोम	श्री आङ्ग्याल लामा	मुगु
४	राना थारु	श्री कमलसिं राना	कैलाली
		श्री खगेन्द्रराज जोशी	कञ्चनपुर
		श्री जीवन राना	कैलाली
		श्री बन्धुराम बडायात	कञ्चनपुर
५	ल्होवा/ल्होपा	श्री लाक्पा टासी गुरुङ	तनहुँ
६	मारेक याक्खा	श्री इच्छापूर्ण राई	भोजपुर
		श्री लिल बहादुर रोगु	धनकुटा
७	डोल्पा भोट	श्री आजितमान तामाङ	नुवाकोट
८	मगर पाङ	बम कुमारी बुढा मगर	रोल्पा

ख) भाषाविज्ञ सूची (संस्थागत)

क्र. स.	भाषा	संस्थाको नाम	ठेगाना
(क) भारोपेली भाषा परिवार			
१	नेपाली	नेपाल कथालय	काठमाडौं
		मोलुङ फाउन्डेशन	काठमाडौं
		गौरी विज्ञ परमार्श केन्द्र, कीर्तिपुर	काठमाडौं
		नव जागरण समाज (केन्द्र)	हुम्ला
२	मैथिली	मैथिली साहित्यकार सभा	धनुषा
३	भोजपुरी	मधेश सांस्कृतिक प्रतिष्ठान	रौतहट
४	थारु	अमर शहिद बहुमुखी क्याम्पस	बर्दिया
		भाषाविकास केन्द्र नेपाल	ललितपुर
		गुरुबाबा युवा संस्था	बाँके
५	बज्जिका	सर्लाही सेभ सोसाइटी	सर्लाही

क्र. स.	भाषा	संस्थाको नाम	ठेगाना
६	डोटेली	जनचेतना विकास समाज	काठमाडौं
		नेपाल विकास अनुसनधान प्रतिष्ठान	काठमाडौं
७	वैतडेली	जनचेतना विकास समाज	काठमाडौं
८	दराई	भाषा संस्कार समिति दरई	चितवन
९	दार्चुलेली	सुदुर पश्चिम लोकसंस्कृति संरक्षण मञ्च	काठमाडौं
१०	अंग्रेजी	मोलुङ फाउन्डेशन	काठमाडौं
		नव जागरण समाज (केन्द्र)	हुम्ला
		गौरी विज्ञ परमार्श केन्द्र, कीर्तिपुर	काठमाडौं
११	खस	नेपाल विकास अनुसनधान प्रतिष्ठान	काठमाडौं
१२	संस्कृत	जयन्तु संस्कृतम्	काठमाडौं
		मोलुङ फाउन्डेशन	काठमाडौं
(ख) भोट बर्मेली भाषा परिवार			
१	तामाङ	तामाङ श्रष्टा समाज	काठमाडौं
		तामाङ डजाङ मासिक	काठमाडौं
		तामाङ डजाङ	काठमाडौं
		ग्हेन्दो माया समाज नेपाल	काठमाडौं
२	नेवारी (नेपाल भाषा)	नेपाल विकास अनुसनधान प्रतिष्ठान	काठमाडौं
३	मगर	मगर अध्ययन केन्द्र	ललितपुर
		अथार मगरात मगर प्रतिष्ठान	काठमाडौं
		जित बहादुर सिंजाली मगर साहित्य प्रतिष्ठान	काठमाडौं
		नेपाल मगर लेखक संघ	काठमाडौं
४	लिम्बु	लिम्बु भाषा विकास संस्था (लिल्डा)	पाँचथर
		भाषा विकास केन्द्र	ललितपुर

क्र. स.	भाषा	संस्थाको नाम	ठेगाना
५	गुरुङ	उत्तरी गोरखा तमु समाज (फुङ)	गोरखा
६	बान्तवा	चिः हालम्टुङ बान्तवा पुवा हुप नेपाल	काठमाडौं
७	शेर्पा	हिमालय शेर्पा बौध्द संस्कृति संरक्षण समाज	काठमाडौं
८	चाम्लिङ	किरात राई चाम्लिङ खाम्वातिम	काठमाडौं
९	सुनुवार	सुनवार सेवा समाज (कोँइबु)	काठमाडौं
१०	कुलुङ	नेपाल किरात कुलुङ भाषा संस्कृति उत्थान संघ (किरात कुलु गुस्खम्)	सुनसरी
११	थुलुङ	थुलुङ राई सामा	काठमाडौं
१२	याक्खा	नेपाल आदिबासी याक्खा संघ	काठमाडौं
१३	साम्पाङ	आदिवासी किराँत साम्पाङ संघ	इलाम
१४	खालिङ	किरात खालिङ राई उत्थान संघ	काठमाडौं
१५	बाहिङ	बाहिङ किरात मुलुखीम	ओखलढुङ्गा
१६	नाछिरिङ	किरात रदु नाछिरिङ साखाम	काठमाडौं(लैनचौर)
		किरात रदु नाछिरिङ साखाम केन्द्र	काठमाडौं(बुढानिलकण्ठ)
१७	याम्फु	याम्फू किराँत समाज	ललितपुर
१८	घले	लिःल फङ (घले समाज)	काठमाडौं
१९	मेवाहाङ	मेवाहाङ याखोम्मा	काठमाडौं
२०	तिब्बती (भोट भाषा)	नव जागरण समाज (केन्द्र)	हुम्ला
		नेपाल बौध्द महासंघ	काठमाडौं
२१	छन्त्याल	नेपाल छन्त्याल संघ	काठमाडौं
२२	लोहोरूङ	लोहोरुङ याक्खावा युयोङ	ललितपुर
२३	ल्होपा	हिमाली आदिवासी समाज नेपाल	काठमाडौं
२४	जेरुङ	जेरो रादु समाज, काठमाडौं	काठमाडौं
२५	वालुङ	हिमाली आदिवासी समाज नेपाल	काठमाडौं

क्र. स.	भाषा	संस्थाको नाम	ठेगाना
२६	ल्होमी	हिमाली आदिवासी समाज नेपाल	काठमाडौं
२७	सोनाहा	अमर शहिद बहुमुखी क्याम्पस	बर्दिया
२८	कागते (स्युवा)	हिमाली आदिवासी समाज नेपाल	काठमाडौं
२९	काईके	नेपाल मगर लेखक संघ	काठमाडौं
(ग) अन्य			
१	साङ्केतिक भाषा	राष्ट्रिय बहिरा महासंघ	काठमाडौं
जनगणना २०६८ मा नभएका तर जानकारीमा अएका अन्य भाषाहरु			
१	राना थारु	नेपाल रानाथारु समाज	कैलाली
		नेपाल रानाथारु उत्थान समाज	कैलाली

६.२ भाषाविज्ञ सूची नयाँ दर्ता

क) व्यक्तिगत भाषाविज्ञ सूची

क्र.सं	नाम थर	जिल्ला	मातृभाषा	विज्ञका रूपमा सूचीकृत हुन चाहेको भाषा/भाषाहरू
१	डा. खगेन्द्र घोडासैनी	अछाम		अछामी, नेपाली, संस्कृत र हिन्दी
२	डा. सुरेन्द्र कुमार बम	बैतडी		बैतडेली, डोट्याली र नेपाली
३	श्री बासमती कुमारी राना	कञ्चनपुर		रानाथारू
४	श्री पदमराम जोशी "भारध्वज"	डोटी		डोट्याली, खस भाषा, (सुदुरपश्चिम र कर्णाली प्रदेशमा बोलिने भाषा)
५	श्री इन्द्र बहादुर चौधरी	कञ्चनपुर		रानाथारू, थारु र नेपाली
६	श्री दिपक सागर पन्त	बैतडी		डोट्याली, बैतडेली
७	श्री सुधा मैनाली	काभ्रेपलाञ्चोक		नेपाली र अङग्रेजी
८	श्री झगिन्द्रराम ढकाल	रामेछाप		नेपाली
९	श्री मेखराज राई	ओखलढुङ्गा		बाहिङ (वायुङ)
१०	श्री रमेशसिहं पन्त	कञ्चनपुर	डोट्याली	डोट्याली, नेपाली र हिन्दी

११	श्री नारायणी भट्ट	बैतडी	बैतडेली, डोटयाली	बैतडेली, डोटयाली
१२	श्री जनकराज कापडि	कैलाली	डोट्याली	डोट्याली, नेपाली र थारू
१३	श्री जगदीश्वर ओझा	कञ्चनपुर	डोट्याली	डोट्याली र नेपाली
१४	डा. रघुनाथ अधिकारी	ललितपुर	नेपाली	संस्कृत, लिथुआनियन
१५	श्री मोहन कुमार तामाङ	ललितपुर	तामाङ	तामाङ, अङग्रेजी र भोट
१६	श्री पूर्णानन्द ओझा	डोटी	डोट्याली	डोट्याली
१७	श्री शान्ति भट्ट फुलारा	डोटी	डोट्याली	डोट्याली र नेपाली
१८	श्री निष्णु थिङ	सर्लाही	तामाङ	तामाङ र अङग्रेजी
१९	श्री पार्थो सरकार	सप्तरी	बंगाली	बांग्ला
२०	श्री लोक बहादुर थापा मगर	कास्की	मगर	मगर
२१	डा. टीकाराम उदासी	दाङ	नेपाली	नेपाली

ख) भाषाविज्ञ सूची (संस्थागत)

क्र. स.	भाषा	संस्थाको नाम	ठेगाना
१	खस, जुम्ली, राउटे र मगर	कर्णाली रिसर्च एण्ड ट्रेनिङ्ग सेन्टर	सुर्खेत
२	वाहिङ (वायू)	वाहिङ किराँत मुलुखिम केन्द्रीय कार्यालय	काठमाडौं
३	डोट्याली, नेपाली, रानाथारू र डगौराथारू	गुगुल्डि वाङ्मय प्रतिष्ठान	कञ्चनपुर
४	थारु	थारु भाषा साहित्य केन्द्र नेपाल	ललितपुर
५	पत्थरकट्टा (गिरिहारा)	कुशबाडिया उत्थान समाज	रुपन्देही
६	डोट्याली, नेपाली, रानाथारू र बझाङ्गी	मानसखण्ड फाउण्डेसन	कञ्चनपुर

अनुसूची ६
आयोगका केही झलकहरू

अन्तर्राष्ट्रिय मातृभाषा दिवस फेब्रुअरी २१, २०२४ मा आयोजित अन्तर्क्रियात्मक सङ्गोष्ठी

कोशी, मधेश र गण्डकी प्रदेशमा लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण तथा संवर्धन विषयक गोष्ठी

कालिञ्चोक गाउँपालिका, दोलखामा थामी भाषा विषयको पाठ्यपुस्तक लेखन कार्यशाला

आयोगका मनोनीत नयाँ सल्लाहकारज्यूहरूको स्वागत र नेपालमा भाषिक सङ्घीयता विषयक अन्तर्क्रियात्मक कार्यक्रम